

BERNARDINI RAMAZZINI

In Patavino Gymnasio Practicæ Medicinæ Professoris Primarii,

DE PRINCIPUM VALETUDINE TUENDA COMMENTATIO.

Accessit præter Indicem Rerum,

Vita Autoris & nova Præfatio

MICHAELIS ERNESTI ETTMÜLLERI,

Philos. & Med. D. Anatomiæ & Chir. Prof. Publ. Extraord. Facultatis Medicæ Lipsiens. Assess. & Academiæ Naturæ Curios. Collegæ.

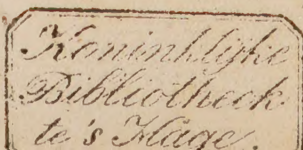

TRAJECTI ad RHENUM,

Apud ABRAHAMUM a THIEL,

1712.

WELLCOME
HISTORICAL
MEDICAL
LIBRARY

SERENISSIMO MUTINÆ

Principi

FRANCISCO ESTENSI.

UM duobus abhinc annis mihi Mutinæ commoranti datum fuerit, ut SERENISSIMÆ CELSITUDINI TUÆ humillima obſequia mea coram præſtarem, atque ut eodem tempore generoſam Tuam Indolem, qua Glorioſiſſimum, tum Pace, tum Bello, Avum Tuum FRANCISCUM PRIMUM plane refers, admirari poſſem, magna me inceſſit cupido, ut aliquo literario munere Nomini Tuo primus omnium litarem. Ægre quidem tuli, quod nihil paratum haberem, neque ob improſperam Valetudinem, quæ lateri meo comes individua hæret, quidquam tam cito moliri poſſem, quod Te dignum cen-

ſerem. Hæſit tamen mẽnti meæ votum iſtud, nec levi ſollicitudine torqueri me ſenſi, quod argumentum non ſuppeteret, quale optabam, quod nimirum non minus novitatis, quam utilitatis contineret, & Principibus ad populorum regimen natis magis proprium eſſet, quam cæteris. Favit tandem votis meis fortuna. Dum enim libros meos, ut fieri ſolet, excuterem, occurrit liber Marſilii Ficini *de Studioſorum Sanitate tuenda*, tum mihi ſub manibus naſci viſum eſt argumentum, quod quærebam; hoc eſt, ut tractatum *de Principum Valetudine tuenda* conſcriberem. Profecto ſi recte advertamus, nullius hominum generis magis lubrica eſt valetudo, quam Principum, ac eorum præcipue, apud quos ſumma eſt poteſtas, varias quidem ob cauſas, ſed potiſſimum ob vitam minus ſobrie traductam. Illis enim inter delicias & opiparas menſas enutritis, non tam facile

facile est, uti privatis hominibus, eam vitæ sobrietatem ac tenorem servare, qui sanitatem cum longævitate pollicetur. Quot servi pro piscatu, pro venatu, & peregrinis aucupiis, quam ingens coquorum turba, diu noctuque insudet, ut cibaria elementa per omnia quæsita coquat, atque inexplicabilibus mixturis condiat, ut mensæ regali pompa instructæ appareant, nemo non novit. Quis autem in tanta Epularum varietate, elegantia, ac inter tot languentis appetitus incitamenta, ac præcipue ubi magnus aliquis princeps hospitio sit excipiendus, uti persæpe in Aula Estensi evenit, quæ omnium hospitalissima est, quis, inquam, sobrietatis tam severus sit custos, ut sibi temperet, ne de singulis aliquid delibet? Non minus autem obstructionum nutricula est, ciborum in modica licet quantitate assumptorum diversitas, quam Cibi simplicis saturatio; fieri

 enim

enim nequit, ut edulia diverſæ non ſolum, ſed contrariæ indolis in unam formam coeant, & ingentes turbas in ſtomacho non excitent. Hinc nihil frequentius, quam videre Principes, licet antea boni habitus, aut valetudinarios degere, aut præpropere, ob vitam nimis lautam & minus quam par eſt exercitatam occumbere. Sic peculiares quoſdam morbos in Aulis hoſpitium ſibi delegiſſe intuemur, uti Colicam, Nephritidem, Podagram præcipue, cui volupe eſt auratis ſub tectis, & in cubilibus, purpura inſtratis molliter cubare. Habes quidem, PRINCEPS SERENISSIME, præ oculis magnum Temperantiæ & omnium Virtutum Exemplar, SERENISSIMUM ſcilicet PARENTEM TUUM, cujus vita morum Cenſura eſt, ad quem, tanquam ad ſpeculum TE componas, ex hoc tamen meo labore aliquot documenta accipere poteris,

ut

ut Valetudinem tuam ſobrie degendo Tute poſſis regere. Non ideo tamen ſuaſor tibi ſum, ut tam arctis legibus TE addicas, uti olim Ludovicus Cornarius Patritius Venetus; neque enim hac ætate nondum pubeſcente, corporis habitum, quo te Natura inſtruxit, tam elegantem ac decorum genio ſuo fraudare debes nimis parce vivendo; neque enim TIBI grandiori facto, natoque ad publicum bonum, ſemper liceret capiundi cibi momenta eligere, ſatis ſit ſi mediocritatem quandam ſerves, ac præcipue illud Comici, *ne quid nimis, ne quid minus*. Sicuti autem Tua intereſt inculpata valetudine gaudere, quando *non eſt vivere vita, ſed valere*, atque omnia mortalitatis noſtræ ſtadia percurrere, ita quoque Subditorum plurimum intereſt, Principem habere ſanum, robuſtum uſque ad ultimum ſenium, ut ſucceſſorem provectioris ætatis relinquat. Meum

hoc igitur, qualecumque munus, quod CELSITUDINI TUÆ in Obſequium ſiſtere audeo, ea benignitate, quæ Ateſtino generi propria & gentilitia eſt, excipe, TEque novum Mæcenatem, qualem omnes ſperant, exhibe, ſic enim meo exemplo in ſinum tuum convolabunt Literatorum Opera Tuum Nomen auſpicantia; agedum ergo, ac eorum Principum, qui egregium & magnificum putant Scientiarum bonarumque Artium Cultores favore proſequi, Ordinem

Ingredere, & Votis jam nunc adſueſce vocari.

CELSITUDINIS TUÆ SERENISSIMÆ

Patavii Kal. Septemb. 1710.

Humillimus, Addictiſſimus, & Obſervantiſſimus Servus & Cultor.

BERNARDINUS RAMAZZINI.

PRÆ-

PRÆFATIO AUTORIS.

LECTORI BENEVOLO S.

QUam ſortem apud Medicos habiturus ſit meus hic liber, ex ipſo Bibliopola, cui illum imprimendum tradideram cognovi, is enim cum aliàs propriis ſumptibus mea ſcripta typis tradere ſoleret, modo de ſe hoc opere meo idem facturum pernegavit, cauſatus talem eſſe libri titulum, ut ad ſui emptionem paucos poſſit allicere, cum Medici libentius libros de curandis morbis, quam de tuenda valetudine emere ſoleant, & perpauci ſint, qui ad Aulas Principum ſe unquam accerſiri poſſe exiſtiment. Quamvis facile ita eventurum, uti prædixit Bibliopola, cognoſcerem, volui tamen librum hunc meum prodire, & publici juris fieri, parum ſollicitus, ſi non multos hujus Operis lectores nactus fuero, memor nempe Horatiani illius carminis:

. . *Neque te ut miretur turba labores,*
Contentus paucis lectoribus. . . .

Unica ratio ſcribendi mihi fuit, ut prodeſſem, non ut plauſus emerem. Non

ſemel conditionis Principum miſertus ſum, qui cum ex aliquo gravi morbo decumbunt, magis periclitantur, quam cæteri homines, dum a Medicorum multitudine, etiam ſi velint, cavere non poſſunt. Si quis enim Princeps graviter ægrotans, uni tantum Medico fidere ſe vellet, Aula tota reclamaret, quin ipſemet Archiater Principem ſuum precibus fatigaret, ut quos haberet Civitas experientia clariores Medicos, & exteros quoque in ſubſidium ſineret accerſiri. Rem igitur non inutilem, neque Principibus ingratam facturum me credidi, ſi in illorum gratiam Tractatum conſcriberem, ex quo ea commoda obtinerent, quæ pars Medicinæ, Præſervatrix dicta, pollicetur, ne tam crebro Curatricis moleſtias cogantur experiri. Tu interim, qui mea hæc legere non gravaberis, ſi quid boni inerit, illis fruere, & Vale.

VITA

VITA AUTORIS.

BERNARDUS RAMAZZINI, Mutinæ natus, Civibus suis, atque Patronis industria sua & variis peritiæ suæ documentis, quid sperandum sibi de eo foret, postquam satis commonstraverat, in Lycæo Mutinensi, ut studiosam juventutem Artis salutaris præceptis publice imbueret, jussus, id egit, ut indefessis laboribus & lucubrationibus assiduis spem de se conceptam non tam impleret, quam superaret. Primum eruditionis suæ specimen edidit Anno 1680. Cum enim Maria Magdalena, Marchionis Martellini Conjux mense Julio dicti anni Mutinæ excluso fœtu, secundinis autem retentis, gravissimis cruciata symptomatibus sex horas post partum supremum obiisset diem, a Marchionissa Laura, Defunctæ Socera, requisitus fuit Ramazzini, qui primus, ut curam ægrotæ haberet, præ reliquis Medicis vocatus fuerat, ut casum istum in chartam conjiceret, Patri defunctæ Florentiam mittendum. Quam relationem cum Johannes Andreas Moneglia, Medicinæ Professor Publicus in Academia Pisensi vidisset, tam viva voce, quam scriptis publicis sinistrum de ea ferre judicium, Autoremque quocunque modo traducere

ducere conatus eſt, ſecundinas omnibus viribus extrahendas fuiſſe urgens. Quam rem ægre ferens Ramazzini Relationem ſuam cum Cenſura Adverſarii, ſuaque Reſponſione ad eam typis exprimi curavit. Nec deſtitit Moneglia Apologiam hanc novo impugnare ariete, quin Florentiæ omnia iſta cum nova ſua Reſponſione publice denuo excudi juſſerit, novaſque hoc modo lites ſparſerit. Atque hæ Controverſiæ per duos integros annos hinc inde agitabantur; donec a Sacra Congregatione Romana, ne vel Mutinæ vel Florentiæ hac de materia quicquam prelo ſubjiceretur, ſerio prohibitum fuerit. Interim quicquid ſupererat temporis a Lectionibus publicis, & laboribus, quos uberrima Praxis ſuppeditabat, in eruditi orbis, Medicinæ potiſſimum fautorum commodum quædam elaborabat, publicæ luci exponenda. Hinc diſſertationem conſcripſit *de Conſtitutione Anni* 1690. *ac de rurali Epidemica, quæ Agri Mutinenſis & vicinarum regionum colonos graviter afflixit;* ubi quoque de rubiginis natura diſquiritur, quæ fruges & fructus vitiando annonæ caritatem intulit; Docet ibidem rubiginem ex rore, multum liquoris volatilis ſalini continente, gigni, dum multa nitroſa & acida corpuſcula e ſo-

lo

lo elata & per aërem undiquaque dispersa salinis particulis sociantur, quæ simul in aëris receptaculo fermentata & exaltata modo nobis imperceptibili in liquorem coëunt, qui postea sub forma roris deciduus & plantis inhærens easdem maculis diversi coloris suggillet; præpollere itaque in Rubigine acrimoniam potius acidam & corrosivam, haud absimilem aquis stygiis & spiritibus nitri & vitrioli, quam Alcalinam ex sale acri & caustico, pluribus experimentis comprobat. Atque hunc laborem continuavit sedulo & in aliis dissertationibus *de Constitutione annorum* 1691. 1692. 1693. *&* 1694. egit, easque Ephemeridibus Germanicis inseri voluit, ut Illustri Leopoldinæ Academiæ Naturæ Curiosorum, quæ Collegam eum non indignum agnoscere gloriatur, NUNQUAM se OTIOSUM esse probaret. Anno 1691. *Tractatum Physico Hydrostaticum edidit de fontium Mutinensium admiranda scaturigine*, de quibus prodigii loco allegatur, quod ex eis levissimis impensis a quovis vel in urbe, vel extra ejus promœria constituto, vel in loco remotissimo fontes salientes perennes construi queant. Hicque tractatus in Anglicum idioma traductus Londinique recusus esse dicitur. Anno 1695.

1695. Mutinæ prodierunt in lucem ejusdem *Ephemerides Barometricæ Mutinenses Anni* 1694. *una cum disquisitione causæ ascensus & descensus Mercurii in Torricelliana fistula juxta aëris statum diversum:* D. Lucæ Schröckio, Academiæ Naturæ Curiosorum Præsidi celeberrimo dicatæ. In hoc scilicet tractatu observationes allegat Ramazzini, quibus deprehendit, Mercurium in Barometro sic dicto, & huc usque credito, semper fuisse depressiorem, nebulosa, pluviosa, aut nivosa tempestate; sublimiorem contra sereno cœlo; secus ac secundum Celeberrimi Johannis Alphonsi Borelli principia fieri debebat, aliique perperam se observasse prodiderunt, in quibus Bilbergius, Professor Upsalensis, & ex parte etiam Johannes Beal, nisi quod mense Decembri semel ad maximam altitudinem ascenderit, pluviis continuis, & in ea per aliquot steterit dies, rediturae serenitatis nuntius: itemque in æquinoctiis, ut & visibili solis ecclipsi non accidisse nullam mutationem: nonnunquam etiam crevisse altitudinem Mercurii, nulla ejus causa in aëre existente. Horum phœnomenων causam daturus supponit, e globo terraqueo non tantum vapores, pluviarum materiam, sed multas etiam alias

alias exhalationes diversæ indolis continuo exsurgere, aërique misceri, sulphureas, aluminosas, vitriolicas, mercuriales, aliasque omnigenas; aërem vero nitrosis particulis potissimum refertum esse; Residere autem vapores in altiore, terrestres exhalationes in inferiore aëris regione, aërem ergo, quo proprior sit terræ, hoc graviorem esse. Quin etiam ex cœlestibus globis descendere aliqua, unde aër gravior reddatur, effluvia. Hæcque Corpuscula omnia in inferiore aëre natantia, nitrosas cumprimis particulas, pluviis nubibusque descendentibus, ad imum deturbari, & ad solum usque præcipitari; illis itaque liberatum aërem reddi leviorem, ac cylindrum ejus hydrargyro remissius incumbere, adeoque istum pluviosa tempestate descendere. Sed Antagonistam invenit in hoc argumento in Clarissimo D. Gunthero Christophoro Schelhamero, Archiatro Gottorpiensi, in Academia Kiloniensi Professore Medicinæ Primario, & Naturæ Curiosorum Leopoldina Adjuncto, qui sequenti anno in Epistola ad modo laudatum Schrökium, Ephemeridum Germanicarum Decuriæ III. Anni IV. Appendici inserta eundem refutare conatus est. Strenue tamen suam defendit

causam

causam Ramazzini, Anno 1698. in alia Epistola ad eundem Schröckium data, ad quam denuo D. Schelhamerus aliquid responsi reposuit. Eodem pariter Anno recudi curavit Ramazzini Mutinæ *Francisci Ariosti de oleo Montis Zibinii, seu Petroleo agri Mutinensis libellum, e MSS. membranis editum ab Oligero Jacobeo Hafniæ Anno* 1690. quem ad fidem codicis MS. ex bibliotheca Estensi recognovit & revidit, & ejusdem argumenti Epistola locupletavit. Tot igitur hactenus singularis eruditionis & industriæ documentis clarum Ramazzini diutius Mutinæ latere fas non erat, quin Anno 1700. Patavium vocatus fuerit, ut ibidem publice Medicinam profiteretur. Publici juris tum fecit suam *de Morbis Artificum Diatribam*, quæ tanto applausu ubique fuit excepta, ut non solum Trajecti ad Rhenum recusa, verum etiam in Germanicam linguam traducta Lipsiæ typis fuerit expressa. Patavii igitur degenti Ramazzini in more positum fuit singulis annis orationem solennem habere, & pro cathedra modo Medicum, modo Physicum exponere & illustrare thema. Quas orationes vel audiendi vel typo impressas legendi eo major Curiosos invasit cupido, quo major est eruditionis diver-

diversitas, quæ cuicunque Arti vel Scientiæ addictos in admirationem Authoris rapiunt, & quo magis tersum est dicendi genus, ab omni barbarie alienum, quo nunquam non Ramazzini delectatur. *Primæ* earum Anno 1700. titulus impositus est *orationis secularis*, in qua seculi XVII. felicitas deprædicatur, cui similem nullum ævum ante vidit, nec ulli tempori imposterum videre continget, in quo videlicet tantum Arti Medicæ incrementum, summaque gloria accessit. In *secunda* multis argumentis probatur, *plebejos infimæque sortis homines multo felicius a Medicis, quam Nobiliores & penes quos summa est subditos gubernandi potestas, a morbis liberari. Tertia* in eo occupatur, ut demonstret, *quam manca adhuc sit Febrium non minus Theoria quam Praxis. Quarta Artem Medicam cum Nautica comparat. Quinta* admonet *Medicos, ut cognoscere studeant, quis sit vulgi sermo de se.* In *sexta cum Recentiorum Placitis Veterum dogmata conjungenda* suadet Medico, cui in Arte Medica aliquid excellentius præstare volupe fuerit. *Septima remediorum simplicium usum compositis longe anteponit.* In *octava Theoriæ Medicinæ nullum jus esse, ut supra Practicam dominium aliquod affectet,*

docetur. Nona *hyemalem constitutionem algidissimam Anni* 1709. *describit.* Atque harum septem priores orationes conjunctim Patavii Anno 1708. ex typographia Viduæ Trambotti & Johannis Baptistæ Conzatti editæ leguntur, sub titulo: *Orationes Iatrici argumenti, quas in Patavino Gymnasio pro anniversaria studiorum instauratione habuit Bernardus Ramazzini, Practicæ Medicinæ Professor.* Octava vero & ultima seorsim prostant. Postremum, quod in mundum divulgavit, opus est *de Principum tuenda valetudine Commentatio, Serenissimo Mutinæ Principi, Francisco Estensi dicata*, Patavii ex officina Johannis Baptistæ Conzatti superiore anno promanans. Nec dubium superest ullum, quin idem inposterum non minus curiosa nec minori cura & dexteritate elaborata scripta cum orbe erudito, Medico imprimis, sit communicaturus, modo Deus Ter optimus Maximus meliori eum sanitate frui jubeat, quod omnes Boni apprecantur.

D. Mi-

D. MICHAELIS ERNESTI ETTMÜLLERI

PRÆFATIO

ad Lectorem Benevolum.

CUm Pyrrhus, bellicoſiſſimus ille Epirotarum Rex, immolaturus, Deorum templa inviſeret, non ampliores Regni limites, non ſublimem Romanorum Majeſtatem, non immenſas divitias, non incruentas de hoſtibus victorias, non illuſtriorem gloriam, ſed hoc unum, *ὑγιαίνειν*, a Diis precabatur; tanquam ſanitate obtenta, cætera proſperius ceſſura viderentur. Nos profecto, qui verum colimus Deum, unicum Datorem & Largitorem omnium rerum, Ethnici hujus exemplum ut imitemur, & præ reliquis, quæ ad vitam commode feliciterque traducendam facere poſſunt, conſtantem exoptemus ſanitatem, æquum juſtumque eſt, Hæc enim *πρῶτον κατὰ Φύσιν ἀγαθὸν ἀνθρώποις*, natura primum homini bonum eſt, divinumque & longe blandiſſimum vitæ condimentum, Crœſi divitias longe ſuperans, utpote quæ corpori non ſolum robur virium, habitumque decentem conciliat, ſed & complura animi bona conſervat & auget, imo &

vitam longam, quæ diuturnam corporis animique conſpirationem amicitiamque efflagitat, largitur. Quis quæſo eſt, qui non exclamet:

O Sanitas beata, *Reliquum agitare vita,*
O ſanitas amanda, *Liceat, mihi perennis*
O ſanitas colenda, *Comes adeſto vitæ.*
Tecum mihi beate

Hinc Socrates, de communi & ipſius oraculi Delphici ſententia ἀνδρῶν πάντων σοφώτατος habitus, vehementer & paterne familiares ſuos hortabatur, *ut valetudinis curam haberent, ac partim a peritis, quæ poſſent, diſcerent, partim ſinguli per omnem vitam ſe ipſos obſervarent, quinam cibus, qui potus, qui labor eis conduceret, & quo pacto his utendo quam optima valetudine frui noſſent.* Quis autem hæc monita ſequitur? omnes bene valere cupiunt, quivis tamen modum ſummum hoc acquirendi bonum ſpernunt. Subit certe prudentes verecundia, & *Plinii* animum ingens admiratio, quod *omnia animalia præter hominem ſibi ſalutaria noſcant.* Cauſam hujus rei aliquam, ſed egregiam, reddit *Seneca: Inter cauſas*, inquiens, *malorum noſtrorum hæc una eſt, quod vivimus ad exempla aliorum, nec ratione componimur, ſed conſuetudine adducimur, quod ſi pauci faciunt, nolumus imitari: cum plures facere cœpe-*

cœperunt, quasi honestius sit, frequentes sequimur, & recti apud nos locum tenet error multorum. Merito igitur *Diogenes Cynicus* stomachabatur eis, *qui pro bona valetudine sacra facerent, sed inter sacrificia contra sanitatem cœnarent.* Duo vero sunt fontes, ex quibus salubriter vitam traducendi modum haurire licet; Juxta *Socratis* enim modo laudati effatum propria cuique constitutio eum docet, docent etiam periti. Verum equidem est, unumquemque sibi optimum esse Medicum, observando, a quibus rebus lædatur, a quibus juvetur, illaque aversando, hæc amplexando. Verum homines æque facile sibi blandiuntur, ac aliis, neque omnibus datum est, ad omnes circumstantias in propria causa attendere, nec semper perspicuum est, quis aër eligendus, quæ ciborum, quæ potulentorum sit conditio, quamdiu quandove somno indulgendum? quomodo alvi laxitas vel durities corrigenda? quæ exercitationes & quando vel prosint vel noceant? &c. omnia enim ista pro diversa ætatis, temperamenti, regionis, consuetudinis ratione admodum variant, ita ut peritis opus sit, qui hisce in rebus consulantur. Nam *& ille gratiam init*, dicit *Laurembergius in Portic. Æsculap. cap.* 13.

 facit-

facitque operæ pretium, qui viatori, oppido gnaro itineris, breviorem & faciliorem ostendit semitam, qua tutius, citius, & commodius ire queat ad locum optatum. Illi, quibus recta constat ratio, gnari quidem sunt, quo pacto valetudo propria curanda sit, cum recta & incolumis ea est; sed tamen a Medicis addiscunt semitam compendiosam & tutissimam, quæ illos ducat ad abditos recessus ejus delubri ac fani, quod divæ Hygieiæ consecratum est. Infantes, quanquam proclivi & præcipiti impetu naturæ ex uteri claustris in mundanam scenam properent, nihilominus postulant manum obstetricis. Sic studiosis a natura proclivibus in sanitatis conservationem sua opera succurrunt illi, qui rerum naturalium notitia accurate sunt instructi. Sub peritorum igitur illorum nomine Medicos intelligere quid prohibet? Medici enim munus est, sanitatem labefactatam & vacillantem non minus restaurare, quam integram conservare & ab omnibus insultibus immunem præstare; unde duæ Medicinæ partes constituuntur principes, ὑγιεινὴ scilicet, atque θεράπευσις, quarum illa præservat a morbis, hæc eosdem profligat. Non equidem me latet, lites in Schola Medica agi non leves, num sanitatis conservatio ad Medicinam spectet?

Gym-

Gymnaſtæ certe, qui exercendis corporibus olim præerant, valetudinis curam ſibi vendicabant, Medico relinquentes curationem duntaxat, nec agnoſcebant ſe miniſtros Medicorum eſſe, qui illis utantur ad exercitationem, perinde ac coquis ad eſculenta, & pharmacopolis ad medicamenta. Qua de controverſia integer conſtat *liber Galeni ad Thraſibulum*. Ad hæc ſunt, qui omnem Arti Medicæ effectum pro valetudine tuenda abjudicant, illam ſi non inferiorem, certe potiorem nunquam eſſe ipſa natura judicantes, hinc quod hæc ſola conſervando præſtat, ab illius adjutorio nihil expectari vel deſiderari; Medicinam igitur non ſanis, ſed ſolis ægris inſervire. Notus eſt *Ovidii* verſus:

Firma valent per ſe, nullumque Machaona quærunt,
Ad Medicam dubius confugit æger opem.

Nota item ſunt illa ex ingenioſiſſimi *Accii Mercat. act. 2. ſc. 4. Sanus-ne es? Ch. Pol ſanus ſi ſim, non te Medicum expetam.* Nituntur hi certe *Celſi*, Latini Hippocratis, ſententia, qui *Lib. I. cap. 1. Sanus homo*, inquit, *qui & bene valet, & ſuæ ſpontis eſt, nullis ſe obligare legibus debet, ac neque Medico, neque Iatrolipta egere; Hunc modo*

oportet ruri esse, modo in urbe, sæpiusque in agro, navigare, venari, quiescere interdum, sed frequentius se exercere. Conf. *Petr. Laurenberg. l. c. cap.* 13. Imo inter Medicos non defuerunt, qui quid de hac Medicinæ parte senserint, vel exemplo suo docuerunt, vel dictis pronuntiarunt. Sic *Paracelsus* nocte ac die ebrietati litabat, mentisque suæ satis compos raro repertus, ægris rationem vivendi liberam sine ratione concedebat. Et *Helmontius Lib. de Vict. Rat. Diæteticem proditricem* æstimat *ignorantiæ causarum, veræ Medicinæ, & præpotentis remedii;* & § 4. *Sanationes*, inquit, *medicaminum sunt, non ciborum effectus; Puduit me hujus partis.* Verum quanquam concedamus, naturam esse, quæ vi a Deo sibi indita sanitatem sartam tectamque servare possit; quoniam tamen varia se nullo non tempore objiciunt obstacula, quæ, quo minus hæc suum feliciter attingat scopum, prohibent, adminicula certe requiruntur, quæ eam in suo conamine juvare satagunt. Jam Medicus in eo non solum occupatus est, ut si quid præter naturam homini contingat, averruncet, verum cognoscit etiam, quæ sint illa impedimenta, quæ naturam in suo opere morantur, eaque per salutaria præcepta in tempore removere novit. *Pertinet*

tinet igitur, ut verbis *Vidi Vidii de tuenda valetudine generatim Lib. I. cap.* 1. utar, *Conservatio ad Medicum perinde ac Curatio; utraque enim refertur ad sanitatem, ad quam tanquam ad bonum humani corporis spectat ars medicinalis. Ut autem una est subjecta materia, corpus scilicet humanum, & unum est bonum, sanitas nimirum, ita etiam una est ars.* Posse autem per salutaria Artis hujus præcepta sanitatem illibatam conservari & ætatem provectam acquiri, nemo dubitabit, qui intellexerit, dari quosdam, qui fractam valetudinem per solas diæteticarum regularum observationes non solum correxerunt, sed & postea vitam salubrem per multum tempus produxerunt. Sic *Galenus*, qui in juventute voluptatibus suis serviens atque in victu errans singulis ferme annis morbis conflictabatur, postmodum resipiscens atque sibi optimam diætam servandam in animo proponens post 28. ætatis suæ annum deinceps usque ad mortem nē minimo quidem morbo laboravit, (nisi semel febre diaria) licet optimum corporis statum ab ortu non fuisset nactus. *Heinricus Rantzovius in præfatione ad filios Libro de Conservanda Valetudine* præmissa; *Quod ad me sane attinet*, dicit, *fateor, me ex his præceptis hanc percepisse utilitatem, ut quamvis in juve-*

 nili-

nilibus annis paterno ac fere hæreditario aſthmatis morbo obnoxius fuerim, nunc tamen ſic eo ſim liberatus, ut valetudine ſatis commoda utar. Audiamus & *Verulamium*, qui *Lib. III. Hiſt. Nat.* ſe natum ſcribit, parente non ſenio ſolum, ſed multis infirmitatibus & nimio medicamentorum uſu confecto, adeoque a vitæ ſuæ initio habuiſſe corpus adeo debile, & male conſtitutum, ut Medici determinate aſſererent, fieri naturaliter non poſſe, ut 4. annum attingeret, ſe tamen victus uſu accurato & fuga ſtudioſa eorum, quæ ſibi experiebatur noxia, prolongaſſe vitam, jam tum, cum hæc ſcriberet ad annos 60. non abs ſpe eam ulterius producendi. Sic *Ludovicus Cornarius*, Patritius Venetus, a vita nimis lauta, cum ſenectutem minus proſperam metueret, ad ſobriam tranſeundo fortis, ſanus, integer corporis & animi viribus ad integrum ſeculum ætatem produxit. Quo vero tempore ſalubres ejuſmodi de ſanitate tuenda leges & regulæ promulgari cœperint, non adeo planum eſt; illa certe victus ratio, quam quilibet natura dictante ſibimet præſcripſit, cum ipſa humani generis origine ortum duxit. Largimur etiam *Nehemiæ Grew Coſmol: Sacræ Lib. IV. cap.* 7. Moſen Dei mandata Iſraëlitis propo-

ponentem Scriptorum diæteticorum primum extitiſſe; in ſchola Medica vero Diæteticam poſtremo omnium excultam extra controverſiam eſſe videtur. *Galenus* certe *Lib. ad Thraſibulum cap.* 33. fatetur ſe nulla conjectura aſſequi poſſe, an diætetica Homeri temporibus extiterit, quod videlicet is nequaquam id fuiſſet taciturus, ſiquidem vel Trojanis temporibus, vel ſuo, quo vivebat ævo fuiſſet magnopere obſervata. Et *Plato* 3. *de Republ. Veteres*, inquit, *Aſclepiadæ nulla facta mentione victus, chirurchia & medicamentis utebantur.* Quapropter *Hippocrates* vel potius alius Author libri *de Victus ratione in morbis acutis* reprehendit Cnidios Medicos, non tam quod plane neglexerint victus rationem, ſed quod de diæta ȣ̓δὲν ἄξιον λόγȣ conſcripſerint. Hippocratis igitur tempore hæc Medicinæ pars æſtimari cœpit, qui & ipſe tres de diæta Libros conſcripſit; quem feliciter ſecutus *Galenus Lib. VI. de ſanitate tuenda* poſteritati reliquit, a quo quidem mos, res, quæ in Diætetica tractantur, in tres claſſes diſtribuendi, ſcilicet 1. in προσφερόμενα ſeu admovenda vel aſſumenda, 2. in ποιȣ́μενα ſeu facienda, & 3. in κινȣ́μενα ſeu educenda, merito loc. cit. reprehenditur; ita ut hodie penes pleroſque illæ ſub ſenario

rio numero comprehendantur, ſintque 1. aër, 2. cibus & potus, 3. motus & quies, 4. ſomnus & vigiliæ, 5. excreta & retenta & 6. τὰ πάθη ſeu affectus animi; & nomine rerum non naturalium veniant. Succeſſu temporis Diæteticam excoluerunt & qua ratione vita ſalubriter ſit proroganda fideliter docuerunt non infimæ ſortis Viri. Ut enim taceam Medicos, qui Inſtitutiones ſcribendo hanc pariter Medicinæ partem explicare ſategerunt; notæ ſunt regulæ *de tuenda bona valetudine* Seculo XII. a Doctoribus *Scholæ* Salernitanæ conſcriptæ & dein cum ἐξηγήσει *Arnoldi de Villa Nova* illuſtratæ. Hinc ſeculo XIV. *Bernardus Gordonius*, & *Magnini* de Sanitatis Conſervatione ſcripſerunt. Seculum XVI. admodum ferax fuit talium Authorum. Proſtant enim hoc de argumento libri *Hieronymi Cardani*, *Eobani Heſſi*, *Gulielmi Grataroli*, *Marſilii Ficini*, *Antonii Nigri*, *Julii Alexandrini*, *Georgii Pictorii*, *Gulielmi Fabritii Hildani*, *Tohmæ Philologi*, *Vidi Vidii*, *Jeſephi Quercetani*, *Heinrici Rantzovii*, *Conſtantii Landi*, *Timothei Brigthi*, & *Ludovici Mercati*. Nec minus felix ſuperius ſeculum fuit diætetica præſcribendo præcepta: Nota enim ſunt *Claudii Deodati*, *Roderici a Fonſeca*, *Simonis Gunthert*, *Leonhardi*

hardi Leſſii, *Ludovici Cornarii*, *Martini Panſæ*, *Valentini Heinrici Vogleri*, *Balthaſaris Timæi* von Güldenklee / *Angeli Andriolli*, *Flamantii*, & *Thomæ Tryon* ſcripta perquam erudita. Quid? quod ſuperiori modo anno *Conradus Bartholdus Behrens* Diætetica ſelecta typis luci publicæ expoſuerit. Quam ſalutaria vero præcepta hæc etiam fuerint, valetudinis tamen magna eſt latitudo, nec ejus differentiæ ita poſſunt exponi, ut diſcrepantia omnis clare eluceſcat; Admodum enim illa variat pro diverſa temporum, ætatum, ſexuum, & vitæ generis conditione. Non igitur laude ſua defraudandi ſunt illi Medici, qui omnium circumſtantiarum rationem habentes, talia ſuppeditarunt adminicula, exquibus modo in juventute conſtituti, modo ſenectutis incommodis expoſiti, modo vitam ſedentariam agentes, modo in peregrinationibus, modo in caſtris degentes, habeant, unde ſibi conſulant. Ratione ætatis infantilis, quomodo hæc ſit gubernanda, ut ſenium feliciter attingat, in eo deſudarunt *Omnibonus Ferrarius*, *Bartholomæus Merlingerus*, *Jacobus Trunconius*, *Ludovicus Mercatus*, *Johannes Hucherus*, *Johannes Ceckius*, *Chriſtophorus Perez de Herrera*, &

Johan-

Johannes Gallego de la Serna. Senibus vero regimen præſcripſerunt *Antonius Fumanellus, Hieronymus Briſianus, Aurelius Anſelmus, Franciſcus Ranchinus, Raymundus Filhollt, Bernhardinus Stainer, & Benedictus de Bacquere.* Literatorum curam habuerunt *Gregorius Horſtius, Edmundus Hollingus, Gulielmus Gratarolus, Balthaſar Fabritius, Conradus Geſnerus, Johannes Sylvius, Marſilius Ficinus, & Vopiſcus Fortunatus Plempius.* Iter agentes quid agere, quidve omittere debeant, docuerunt *Gulielmus Gratarolus, & Johannes Jacobus Friſius.* Navigantium regimen ordinavit *Bartholomæus Montagnana.* Milites ut ſanitatem conſervare debeant, ex *Antonio Schnebergero* diſcunt. Quantas nunc L. B. gratias, vel quantum encomium demereri putas, celeberrimum *Ramazzini*, quod tanta cura & induſtria præſenti in Commentatione in Principum conditiones inquirere, & qua ratione illi a morbis præſervandi ſint, Archiatros inſtruere non fuerit gravatus. Ardua ſane res eſt, quam ſuſcepit Author, Principibus leges, juxta quas vita inſtituenda ſit, præſcribens, qui omnia, quæ libet, ſibi licere exiſtimant, cum difficile ſit inferioris conditionis hominibus vitæ regulas inculcare. *Quid enim difficilius*, inquit

quit *Deodatus in Panthei Hygiastici Lib. I. pag. 1. quid arduum magis, quam ventri, & auribus & ratione distituto, & nil nisi voluptates, cupedias, merasque delitias affectanti, vitæ leges, vivendique normam, naturæ methodo definitam præscribere? quid durius, quid novum magis? quidve auditu insuavius, quam hominibus, corruptissimo hoc seculo omnis generis luxui, gulæ, lubricitati & avaritiæ deditissimis, de producenda in longissimos annos vita certas proponere vias, quibus abunde instructi & diutissime esse & longissime vivere possint?* Primus certe Author est, qui arduo huic negotio calamum admovit, *Martinum Pansam* si exceperis, qui in *aureo suo libello de proroganda vita* pauca de Regum vel Magnatum regimine commentatus est; nisi dicere velis, Scholam Salernitanam a Roberto, Duce Normanniæ & Regni Anglicani hærede jussam, ei præscripsisse monita, cum tamen generalia hæc sint, a cujuscunque sortis hominibus observanda. Cujus argumenti dignitatem & Regiminis Principum necessitatem ut multis verbis commendem, vix operæ pretium me facturum credo, siquidem Author Clarissimus id abunde in ipso tractatu præstitit. Hæc certe fuit causa, quæ Amplissimum Johannem Fridericum Gle-

Gleditschium, Bibliopolam urbis nostræ famigeratissimum, cujus cura in eo potissimum posita est, ut opera sua Eruditorum Authorum nomen & famam ab immortalitate vindicare, & generis humani commodis litare & succurrere possit, permovit, ut de nova hac elegantissimi & utilissimi libri editione cogitaret, firmiter credentem, avide eundem ab Eruditis expetitum iri, qualem sortem etiam reliqua clarissimi Ramazzini scripta hactenus experta fuerunt. Vale, amice Lector, atque prospera mecum fruere valetudine.

Dabam Lipsiæ e Musæo
d. 20. Augusti Ann. MDCCXI.

DE

DE PRINCIPUM VALETUDINE TUENDA COMMENTATIO.

CAPUT PRIMUM

Ad publicam felicitatem plurimum conferre bonam Principis Valetudinem; ideoque peculiari diligentia custodiendam.

I inter, quæ in hac humana societate, ad publicum bonum sunt instituta, maxime optabile est bonum Principem habere, non minus quoque votis expetere licebit eundem bona & iuculpata valetudine cum vitæ longævitate gaudere. Quemadmodum enim (si tamen interdum licet magnis parva componere) dum Paterfamilias, qui in propria domo Princeps & Dominus est, recte valeat, ut rebus suis vacare possit, rei domesticæ negotium rite procedit, & census augetur, ast ubi adversa valetudine premitur, œconomica administratio pessum it, ac patrimonium, licet amplum fuerit, paulatim ad tenuitatem redigitur, ita prorsus si bonus Prin-

ceps ſecunda fruatur valetudine, ſubditi in officio perſtant, & politicum Regimen imperturbatum ſervatur, ſi vero lubrica & inconſtans fuerit Principis valetudo, diu ſtare non poterit publica félicitas: perditi enim homines novarum rerum cupidi, hinc anſam captare ſolent, publicam quietem ſeditionibus & bellis civilibus evertendi, quale infortunium olim experta eſt Gallia, ſub Carolo IX, qui ob vitam valetudinariam, cui erat addictus, magnis calamitatibus floridiſſimum Regnum ſuum afflictum & convulſum adſpicere coactus eſt. Sic Rheutam Scotorum Regem Septimum variis morbis conflictatum, ac ſemper lecto affixum, cum à Nepote regnandi cupido periculum aliquod ſibi impendere agnoſceret, a Regno ſe abdicaſſe, ex hiſtoriarum monumentis habemus. Non deeſſent exempla, quibus oſtendi poſſet, cum ſtatu Principis valetudinario publicam felicitatem conſtare non poſſe, cum ætas quælibet caſus hujuſmodi habeat, verum res ipſa loquitur, quando non ſolum in politicis, ſed phyſicis rebus idem prorſus evenire facile poterit cognoſci. Labores, uti non raro fit, corporis noſtri pars aliqua princeps, uti cor, aut cerebrum, affectu aliquo, licet non gravi, naturalem totius corporis œconomiam aliqua ex parte lædi neceſſe eſt. Si imbecillis ſtomachus ſit, nec rite ingeſtos cibos concoquat,
ſin-

ſingulæ partes totius Corporis noxam perſentiſcunt, ſi vero firmus & robuſtus ſit, univerſum Corpus robur & firmitudinem ſuam retinet. Recte propterea in hanc rem Q. Serenus antiquus Scriptor, qui de re medica carminibus eleganter ſcripſit, de Stomacho hos habet verſus:

Qui Stomachum Regem totius Corporis eſſe
Contendunt, vera niti ratione videntur,
Hujus enim validus firmat tenor omnia membra.

At ſi hoc in noſtris corporibus evenire obſervamus, non eſt quod miremur, ſi in civili corpore idem quoque aliquando eveniat; adeo refert, eum, qui cæteris præſit, recte valere. Quam ob cauſam Plato in libro de Republica Socratem induxit, ex Æſculapii inſtituto vetantem, ne, qui ex natura ſua valetudinarii eſſent, ad publica negotia adminiſtranda accederent. Cum itaque ſatis conſtet, languente Principe languere quoque Leges & publicam felicitatem, magna commendatione digna eſt Eccleſiæ conſuetudo, ſummum rerum omnium Rectorem pro Chriſtianorum Principum incolumitate in ſacris ſolemnibus deprecandi, & publica vota quoque ſuſcipiendi, ſi eoſdem graviter ex aliquo morbo decumbere contingat. Id ipſum quoque agere Ethnici pro more habuere. Sic Magno Pompejo in Campania febre laborante, totam

Italiam pro illius ſalute ſuis Numinibus ſacrificia inſtituiſſe legimus. Admirationi quoque olim fuit Populi Romani pietas erga Germanicum, quem a Tiberio adoptatum, pro ſucceſſore habiturum ſperabant; cum enim illum Antiochiæ ex gravi morbo periclitari nunciatum eſſet, ac propterea tota civitas in magno luctu, & mœrore verſaretur, evulgata fama convaluiſſe Germanicum, in ejuſmodi gaudium effuſus eſt Populus, ut per urbem conclamaret: *Salva Roma*, *Salva Patria*, *Salvus eſt Germanicus*, & in Capitolium cum luminibus, & victimis plebs concurreret, convulſis Templi foribus, ne (ut tradit Scriptor) geſtientes vota reddere morarentur. Verum certo nuncio paulo poſt accepto, mortuum Germanicum, pietas in furorem converſa eſt, lapidata enim fuere templa, ſubverſæ aræ, lares quibuſdam familiares in publicum abjecti. Tanti erat apud ipſos Germanici vita & valetudo, ſpe concepta publicæ felicitatis, ob egregias animi virtutes, quæ in illo præcellebant, ſi poſt Tiberii exceſſum Imperii habenas aliquando ſuſcepiſſet.

Cum ergo ad Populorum proſperitatem magnum habeat momentum proſpera Principis valetudo, æquum ſane eſt, ut magna illius habeatur cura & ſtudium: munus autem hujuſmodi non niſi Medicæ Artis eſſe poterit, cui ad bene merendum de humano genere

nere ſemper intentæ ſatis eſſe non debuit Regulas & præcepta in univerſum tradidiſſe pro tuenda hominum valetudine, juxta ætatum, temporum, & locorum naturam, quam ſpartam exornavit Galenus libris ſex de ſanitate tuenda editis, quem poſtea multi alii ſcriptores ſunt imitati, niſi etiam quarundam Perſonarum, quæ ad publicum bonum videntur natæ, incolumitati ſtuderet proſpicere. Sic Marſilius Ficinus, Vir celeberrimus, elegantiſſimum libellum *de Studioſorum Sanitate tuenda* conſcripſit, cujus exemplo poſtea Fortunatus Plempius, in Lovanienſi Univerſitate Profeſſor egregius, opus elegantiſſimum edidit *de Togatorum Valetudine ſervanda.* At ſi Literarum ſtudioſos,

Qui juris nodos legumque ænigmata ſolvant, bene valere optabile eſt, ac ſi ob utilitatem, quam humanæ Reipublicæ præſtant, digni fuere habiti, ut in ſui gratiam peculiares Tractatus a doctiſſimis Viris conſcriberentur, eo magis Principes legum Cuſtodes, & publicæ felicitatis Columen, ab Arte Medica obſequium iſtud, ſeu tributum videntur exigere, ut pro illorum valetudine, quantum licet, tutanda particularem curam & operam impendat.

CAPUT II.

Qualis debeat esse Medicus, cui vere Archiatri nomen conveniat, quidve in Principis Persona desideretur.

SI Principibus magno decori est & laudi Aulam habere clarioribus Viris, quos in diverso facultatum genere fama commendet, potius quam statuis & imaginibus ornatam & instructam, veluti Jurisconsultis, Philosophis, Mathematicis, Historicis, Poetis, aliisque Literarum cultoribus, iisdem non solum decorum erit, sed necessarium habere Medicos, fama, doctrina & experientia celebriores, quorum opera, tum in secunda, tum in adversa valetudine utantur. Habuere sane priscis temporibus Reges & Imperatores magni nominis & auctoritatis Medicos, uti Alexander Magnus Philippum Acarnum, Cæsar Augustus Antonium Musam, & sic deinceps alii Cæsares & Reges, barbaris quibusdam seculis exceptis: non habent tamen nostrorum temporum Principes, quod hac in re invideant Principum priscæ ætatis Fortunæ, unico enim seculo adeo exculta est Ars Medica, tum in Theoricis, tum Practicis, ut si ipsis Medicinæ Parentibus daretur reviviscere, non parum admirarentur, quomodo Ars ista tam longo seculorum fluxu,

quasi

quasi iners & otiosa steterit, ac postea tam brevi tempore summum fere gloriæ apicem visa fuerit attigisse. Quamvis igitur Medicorum præstantis doctrinæ & experientiæ suppetat copia, pro determinando tamen Archiatro aliquo opus est delectu; oportet enim in eo Medico, qui in Aula bene mereri, & dignitatem suam integram servare velit, prærogativas quasdam eminere, quas non tam facile sit in cæteris reperire.

Ad Archiatri munus itaque rite obeundum idonei esse non possunt, qui Medicinæ Elementis primoribus labris, ut dici solet, delibatis, Laurea donati, in pagos & oppida concedunt, ibique ad aliquot annos, alienis periculis praxin aliquam medendi addiscant, mox in aliqua populosa Urbe clinicam exerceant, donec apud doctos & indoctos boni practici nomen sibi camparent. Hujusce enim ordinis Medici in Theoricis semper hospites esse consueverunt, novarum rerum, quæ in Medica facultate jugiter eveniunt, prorsus ignari, nec alios Scriptores versant, quam qui de re pharmaceutica tractant, ut magnam remediorum supellectilem promptam, & in numerato, ut dici solet, habeant. Medicum vero, qui Principum valetudini præesse debet, necesse est, ut in loco studiis apto, hoc est in aliqua celebri Universitate, cursus suos tum in Philosophia, tum in Medicina ex asse ab-

 solve-

ſolverit, ac antequam Medicæ Praxi ſe devoveat, in Muſeo docti & eruditi alicujus Medici Scriptores tum veteres, tum novos evolvat, ac norit, quos Auctores legere debeat, quos omittere, ne tempus inutiliter conterat, atque hoc pacto ſeſe inſtruat, ut ſolent Juvenes Doctores in Jure creati, qui in Juriſconſultorum Bibliothecis verſandis libris operam impendunt, antequam ad Forum pro agendis cauſis accedant. Ad erudiendum Medicum, ut dignus ſit, qui ſive in publicis Lyceis Profeſſorium munus exerceat, ſive in Aulis Principum Archiatri dignitatem rite ſuſtineat, non parum confert in juvenili ætate peregrinatio, non tam curioſitate quadam varias Provincias & Regna inviſendi, atque hominum mores obſervandi, quam ut peregrinando doctiores & celebriores Medicos cujuſcunque loci conveniat & alloquatur, ut ab iis varium medendi modum, & quæ uſitatiora in morbis apud ipſos ſunt remedia, accipiat, ſicque variis mercibus onuſtus Patriam repetat. Mirum eſt, quantum prudentiæ, quæ in Medico primum expetitur, ac in eo præſertim, qui Archiatri dignitate ſit decoratus, ſibi comparare poſſit is, qui peregrinationem hujuſmodi ſuſcipiat; ſic Ulyſſes, *Qui mores hominum multorum vidit & Urbes*, prudentis titulum ſibi adſciviſſe dicitur. Mos hujuſmodi nunquam ſatis laudandus, Germa-

nis

nis valde familiaris eſt, qui poſtquam ab Academiis dimiſſi fuerint, priusquam Medicæ Praxi ſerio ſe dedant, varias peregrinationes, ac præſertim per Italiam noſtram, capeſſunt; ut quos in re medica vel fama, vel ſcripta commendent, inviſant, ex quibus documenta aliqua, quæ Artis ſint, decerpant. Extat in hanc rem elegantiſſimus libellus Thomæ Bartholini, quem ad Gaſparum Filium, dum Italiam peragraret, de Medica peregrinatione conſcripſit, in quo illum admonet, quomodo gerere ſe debeat, quæ Lycea, quas Urbes adire, quos Medicos ſalutare alioſque etiam in omni Scientiarum genere eruditos Viros extra Medicam facultatem, quos inter celeberrimum D. Antonium Maliabequium, Hetruriæ decus, recenſet. Qui ergo talia fundamenta jecerit, ac poſtea in urbe aliqua populoſa, ubi periti extent Medici, practicæ medicinali ad aliquot annos ſedulam impendat operam, ſupra vulgarium Medicorum ſortem aſſurget, ut aliquando ad Principis Aulam poſſit accerſiri. Singularis itaque doctrina requiritur in Medico, qui vere aptus ſit ad regendam Principis ſui bonam valetudinem: non minor enim virtus eſt, ſanitatem ab iis, quæ clanculum, vel aperte, e ſtatu ſuo illam evertere poſſunt, ſartam tectam tueri, quam eandem amiſſam reſtaurare, ſicuti non minor militaris Diſciplinæ pe-

 ritia

ritia in eo exigitur, qui prudentia, ac attentione arcem ab hoſtilibus inſidiis norit ſervare, quam in eo, qui ab hoſtibus captam valeat redimere. Si vero præter recenſitas dotes, alia accedant ornamenta, ut in Geometricis, Aſtronomicis, & Phyſico experimentali, lucro apponendum, nam ſi non meliorem Medicum, doctiorem tamen & Principi gratiorem facient. Summatim quanti momenti ſit, Principis valetudinem Medico magni nominis & experientia claro demandatam eſſe, Leges ipſæ ſatis oſtendunt. Nam in Codice lib. 9. tit. de profeſſ. & med. cap. 11. cavebatur, ne quis in archiatrum eligeretur, niſi communi meliorum judicio fuiſſet comprobatus; optimo ſane conſilio, ne vulgares Medici per ambitum & malis artibus Archiatri locum occuparent.

In Medico Fortunæ favorem deſiderari volunt nonnulli, eoque magis in iis, qui Principibus ſuis operam præſtare debeant, quam vulgi opinionem fovent populares quidam Medici, qui doctioribus & magis eruditis notam hanc appingunt, ac ut pro more habet peſſimum laudantium genus, peritiam commendant, & extollunt, ſed quæ Fortunam comitem non habeat, qua in re ignorantiam ſuam & malignitatem produnt; ſatis enim fortunatus eſt, qui prudens eſt, & ex Artis præceptis operatur. Cœcam hanc vulgi per-

persuasionem rident Viri omnes docti, ac præsertim Vir doctissimus Joannes Crato, trium Imperatorum Medicus, qui in Epistola sua nuncupatoria hæc habet verba. *Fateamur*, inquit ille, *cum Hippocrate rem se habere, ut hi soli fortunate facere videantur, qui sciunt, & contra infortunate, qui ignorant. Fortuna enim uti, est recte facere, hoc vero qui sciunt, faciunt. Non uti Fortuna, neque assequi hoc quod velis, est id facere, minimeque recte quod facis. Inscius vero atque indoctus quomodo quæso fortunate aliquid ad finem perducet? Qui igitur curationes suas fortuitas esse cupiunt, ii Artem sequantur necesse est, & successus à Deo petant.* Hæc Crato. Si quis tamen in hoc negotio, quod ægrum & Medicum intercedit, Fortunæ locum aliquem concedendum velit, illum potius penes ægrum, quam Medicum reperiri crediderim, æger enim vere fortunatus est, qui in peritum Artificem inciderit, non secus quam qui mari committere se velit, peritum nautam nactus fuerit; mirum est enim, quomodo, qui navigaturus est, satagat peritum nautam, quam fortunatum reperire, qui autem æger decumbat credere se velit Medico, quem vulgus fortunatum potius, quam peritum deprædicet.

Atque hæc quidem sunt, quæ in Medico desiderantur, ad Principum valetudinem regendam apto, quædam tamen sunt etiam, quæ

quæ in Principis persona desiderabilia sunt, si ab eo, quem in suum Archiatrum accivit, & cujus fidei ac prudentiæ se concredidit, velit assequi, quod maxime optandum est, Sanitatis scilicet tutelam. Necesse itaque est, ut Princeps facilem se præstet, & aures patienter commodet monitis, quæ subinde pro re nata suggerit Medicus. Lubet hic ex formula satis prolixa, qua Gothorum Reges, ut ex Cassiodoro Var. Lib. 6. postquam in Italia rerum potiti barbariem exuere cœperunt, Archiatros suos creare consueverunt, pauca verba referre. *Indulge te Palatio nostro, habeto fiduciam ingrediendi, quæ magnis solent pretiis comparari, nam licet alii subjecto jure serviant, tu rerum domino studio præstanti observa; fas tibi nos fatigare jejuniis, contra nostrum sentire desiderium, & in locum beneficii dictare, quod nos ad gaudia salutis excruciet, talem tibi denique licentiam nostri esse cognoscis, qualem nos habere non probamur in cæteros.* En quantum auctoritatis olim Reges Medicis suis largiebantur, sanitatis suæ solliciti; hinc discant nostrorum temporum Principes, quales gerere se debeant cum Medicis, quos non ut mancipia considerare debent, sed, ut ita dicam, tanquam familiares: seponant enim oportet aliquid de sua gravitate, si quotidianis fere colloquiis cum iis agere debeant in secunda valetudine, ne postea cogantur in adversa duris illorum

præ-

præceptis intempeſtive obſequi. Si enim Medicus ad Principem non facilem habeat acceſſum, ac in illo comitatem aliquam non reperiat, nec auſit hiſcere; niſi cum ab illo de re aliqua fuerit quæſitus, quamvis quædam obſervet, de quibus illum admonere debeat, nihil audebit proferre, ac illa in ſinu ſuo tacitus recondet. Mirum eſt autem, quantum animi, ad id quod Artis eſt rite peragendum ſuſcipiat, & notas quaſcumque tum bonas, tum malas obſervandas, ſi norit ſibi licere aperte loqui, & monita ſua uti ſalubria benigne excipi, non ſolum in adverſa, ſed firmiori valetudine. Non vulgari tamen prudentia illi opus eſt, ac præcipue cavere debet, ne, dum a Principe in æſtimatione haberi ſe videt, ac magna liberalitate tractari, eo deveniat, ut illi ſe credat neceſſarium, qualem Philippus de Comines refert fuiſſe Jacobum de Gotties, Ludovici XI. Galliarum Regis Archiatrum, qui ſuo Regi, quem mortis pavidiſſimum eſſe noverat, non ſolum ſe neceſſarium credidit, ſed aperte illi proteſtabatur, quod ſi unquam ab Aula fuiſſet dimiſſus, de illius ſalute actum eſſe, ideo, Scriptor tradit, verbis aſperrimis Regem ſuum ſolitum increpare non ſecus, ac ſervum ſuum, & quo majorem liberalitatem experiretur, dum quolibet menſe decem millibus aureorum donaretur, eo fuiſſe duriorem, & tyrannidem quandam

dam in Dominum exercuisse, illi enim persuaserat, ut sine opera sua, nec octiduum quidem posset vivere. *Liberalitas Servum fidelem facit*, ait Comicus, aliquando tamen etiam petulantem reddit, & sortis suæ nunquam contentum. Elegans sane est illud dictum, quo Antigonus Rex, ut ex Plutarcho in Apophtegmatibus legitur, Medici sui avaritiam sugillavit; cum enim in prælio vulnus Rex suscepisset, fracta clavicula, ac Medicus, dum vulneri mederetur, quotidie munus exposceret, ac a Regia liberalitate referret, tandem Rex ad illum conversus, *pete*, ait, *quod vis*, *dum clavim habes*. Multum equidem hujusce generis Medici de sua auctoritate & existimatione sibi detrahunt, nimis crebro a Principe suo munera & beneficia exposcendo, præter enim quod naturam suam divitiis inhiantem produnt, fortunæ suæ non raro damno sunt, nam plura forsan acciperent, si Regiam liberalitatem non frustrarentur. Apte quidem in hanc rem Horatius:

Coram Rege suo de paupertate tacentes
Plus poscente ferent, distat sumasne pudenter,
An rapias . . . .

Medicus itaque ad merendum in Aula, tanquam in Castris destinatus, sciat oportet, duplex sibi munus incumbere, unum, quod Principi suo, quotiescumque ex aliquo morbo decumbat, sedulam præstet operam, ut illum

illum promptis remediis ſanitati reſtituat, alterum, quod dum Princeps bona fruitur valetudine, illius cuſtodiæ maxime invigilet, quod in cæteris Medicis non ita uſu venit, qui ubi ægris curandis operam ſuam locarint, ac illos e morbo exemerint, paucis quibuſdam documentis relictis pro redintegranda valetudine, ſoſtro accepto abeant. Qui vero Archiatri miniſterio eſt auctoratus, & quotidie ad Principem ſalutandum, & ſolita obſequia præſtanda pergere tenetur, attente obſervare debet qualis ſit in Principe valetudinis ſtatus licet integræ, quod ex aſpectu, voce & hilaritate conjiciet, ac unam diem cum alia conferre, quandoquidem ſanitas multam habet latitudinem, ac ut ajunt Philoſophi, ſuſcipit magis & minus, ut obſervari poſſit, num in eodem ſtatu perſtet, num creſcat, an decreſcat. Sicuti enim creditur culpa vacare Medicus, ſi prædixerit, qualis ſit futurus morbi eventus, bonus, vel malus, ita non ſolum culpa vacabit, ſed laudem promerebitur, ſi prævideat, ac præmoneat, valetudinem in lubrico eſſe, & ad ſtatum morboſum ſenſim vergere. Quoniam autem hic tantum agitur de Principum ſanitate tuenda, Archiatri præcipuum munus erit, corporis habitum in Principe ſuo diligenter obſervare, num firmus ſit, num ex natura ſua, & a primordiis robuſtus, an imbecil-

lis

lis ſi, qualis ejuſdem ſtructura, num denſa, an rara, quale illius temperamentum, quantum accedat, vel recedat a medio illo, ac optimo, quod tanquam Policleti regulam fingunt Medici, quæ ſit ad actiones promptitudo, quibus animi motibus ſit magis obnoxius. Non exigui quoque momenti erit perſpectum habere, num a Parentibus ſanis ac robuſtis ortum duxerit, & num Avi & Atavi gentilitiis quibuſdam morbis laborarint, quales morbi ad integra ſecula interdum deliteſcunt, ac poſtea veluti per traducem in Nepotibus poſt longum tempus regerminant.

Multa Pater, Materque valent infundere natis,
Tranſit & in ſeri Jura nepotis avus.

Omnia hæc itaque attente animadvertere expedit, curanti enim Medico lucem non exiguam fœnerabunt ad ſanitatem in ſtatu naturali ſervandam, & ea prævidenda, & antevertenda, quæ eandem labefactare, ſive e ſtatu naturali poſſint evertere. Plurimum autem intereſt Medici totis viribus incumbere, ad Principis ſui ſoſpitatem cuſtodiendam, niſi experiri velit, quantum curarum & ſollicitudinis ſibi ſit ſubeundum, ſi contingat eundem habere in lecto decumbentem, vel ex aliquo acuto morbo periclitantem, ſive ex chronica ægritudine, uti inter torturas poda-

podagricæ ſeu nephriticæ paſſionis gementem & ejulantem, ut Medico neceſſe ſit aſſiduas querimonias de Artis medicæ inanitate, ac interdum etiam non bona verba audire.

Principis itaque, ſi illi cordi eſt ſanitas, qua cuique homini nihil eſt pretioſius, erit, ut monitori ſuo identidem auſcultet, ac illi non minus in Præſervatrice, quam in Curatrice fidem adhibere velit. Si enim bona valetudo miſerrimo cuique adeo cara eſt, uti videmus, quanto carior debet eſſe Principi, cui ſupra tot Populos poſito, ac inter bonorum omnium affluentiam degenti, venerationem & obſequia, tanquam Numini omnes præſtant, ut illi præter ſanitatem nil aliud ſit optandum. Nulli certe mortalium, quam bono Principi quadrat, id quod Pindarus in Olympiis Od. 5. ℣. 53. ſanitatem laudans cecinit, eum ſcilicet, qui ſanus extremum ſenium pertingat fama illuſtris & divitiis affluens, nequaquam ſollicitum eſſe debere, ut ſit Deus.

υἱῶν Ψαῦμι παριςαμένων. ὑγίεντα δ᾽ ἔιτις ὄλβον
ἄρδει, ἐξαρκέων κτεάτεσσι, καὶ
ἐυλογίαν προςτιθεὶς, μὴ ματεύσῃ θεὸς γενέσθαι.

Græcos verſus hic lubet apponere, quos

 Aloy-

Aloysius Adimarus, Poeta Florentinus percelebris, eleganter Tusca poesi sic expressit:

Che quel che sano i giorni estremi vede
E con richezze onestamente riede
Cinto di fama à saettar l'oblio
Non brami più, ne cerchi esser un Dio.

CAPUT III.

Aeris naturam, & supra viventium corpora potestatem, nulli ætati magis innotuisse, quam nostræ, rectum propterea illius regimen pro sanitatis tutela instituendum.

EA est hominis conditio, ut postquam ab aquis uteri emerserit, novem mensium spatio enhydrobius, ac semel tantum aerem, in quo degimus, hauserit, illius usu postea toto vitæ tempore carere non possit; tantæ scilicet est necessitatis, inspirationis & exspirationis reciprocatio, ut sine alimento ad aliquot dies vita protrahi possit, sine aere vero nonnisi ad pauca momenta vita subsistat. De aeris natura, & admirandis illius proprietatibus, pauca habemus a veteribus Philosophis, longe plura & oculata fide certiora a rerum naturalium scrutatoribus habet hæc ætas nostra. Quam contractilis & distractilis sit aer, palam facit Machina Boyliana, ubi aer tanquam in carcere conclusus, per quandam ve-

veluti torturam cogitur fateri, qualis revera ille ſit, quod idem pariter demonſtrat Sclopus Pneumaticus, in quo aer compreſſus, magna vi & magno cum ſtrepitu erumpit, ut pyrii pulveris vim exæquet. Ad explorandas aeris proprietates varias & alterationes reperta ſunt multa inſtrumenta, uti Thermometri, Barometri, Hygrometri, Anemometri, ac poſtremo a clariſſimo Viro Chriſtiano Wolfio edita eſt Aerometria, opus ſane elegantiſſimum, in quo ea, quæ de aere deſiderari poſſunt, uberrime continentur. Ut autem ad propoſitum meum accedam, quid ad corporum ſanitatem aer conferat, videamus. Aeris, qui nos circumambit, præcipuus uſus a Medicis creditus eſt; ut per inſpirationem æſtuantem in præcordiis ſanguinem temperet, qua opinione valere juſſa, pro certo habetur, aerem particulis nitroſis ſaturatum, pulmonum miniſterio follium ad inſtar veſtalem ignem in ſanguinis maſſa hoſpitantem acuere potius, quam ſufflaminare. Fermentationis quoque in noſtris corporibus, & in omnibus fluidis ſubſtantiis, aerem principium & auctorem eſſe, experimentis comprobari poteſt; ſi tempore vindemiæ muſtum ab uva recens expreſſum in phiala vitrea conditum, ac orificio ſpumante concluſo, ne quidquam aeris ſubire poſſit, poſt plures menſes idem muſtum cum eodem ſapore reperitur;

 mirum

mirum itaque non eſt, ſi ſupra noſtra corpora tantum poteſtatis habeat aer nobis incumbens, dum per os viſcerum penetralia ſubit, & ſanguini remiſcetur, ac dum exterius per cutis poros in venas irrepit. Recte propterea Hippocrates in libro de Flatibus, *aerem eorum, quæ corporibus noſtris accidunt, auctorem & dominum* appellavit. Profecto ſi alterationes, quas in humanis corporibus aer valet efficere, conferamus cum iis, quas alimenta & aliæ res non naturales poſſunt inferre, longe plures & fortiores ſunt eæ, quæ ab aere nobis proveniunt, quam quæ a cæteris rebus; aer enim intus & in cute continuo nos afficit.

Cum modo frigoribus premimur, modo ſolvimur æſtu
Aere non certo, corpora languor habet.

Cautum itaque hac in re eſſe oportet Archiatrum, cui Principis ſui valetudo demandata eſt, idcirco diligenter debet advertere Domini ſui temperamentum qualecunque ſit, cum ſanitas in qualibet temperatura, niſi a mediocritate enormiter excedat, poſſit ſubſiſtere, ut illius aeris, in quo Princeps ut plurimum degit, temperamenro accommodetur ac illud foveat. Laudatur equidem ab omnibus aer ſincerior, utpote qui aptus ſit ad ſanguinis fermentationem & circulum promovendum, ac ſpiritus vegetiores generandos. Aliquando tamen evenit, ut quidam ratione ſui tem-

temperamenti felicius degant in aere crassiori, quam tenuiori, ideoque interdum necesse sit, valetudinarios e locis, ubi aer est salubris & nitidus, ad loca, ubi aer est nebulosus & crassus, transmigrare, *pessimum enim est cœlum, quod ægrum facit*, ut ait Celsus, & optimum dici potest, quod sanum reddit. Sicuti enim *naturarum aliæ quidem ad hyemem, aliæ vero ad æstatem bene maleve se habent*, ita pariter de naturis hominum licet dicere, quod aliæ ad aerem crassum, aliæ ad tenuem bene maleve se habeant. Solent propterea Principes variis in locis habere palatia in oppidis suæ ditionis, modo in campestri loco, modo in sublimi, ad quæ se conferant juxta varia ac diversa anni tempora, & prout expediat sanitatem ad meliorem statum redigere, Quare Romani Pontifices duo in urbe habent magna palatia, Quirinale & Vaticanum, quæ pro situs diversitate diversam habent aeris temperiem: sic in Vaticano pro more habent hyemare, in Quirinali æstatem traducere. Observare mihi contigit, quod ut plurimum, præsertim in Italia nostra, Principium palatia posita sint in locis civitatis minus salubribus, longe a foro & populi frequentia, quod factum crediderim, quia, qui primi illa posuere, ad voluptatem potius & commoditatem, propter situs & hortorum amplitudinem, quam ad salubritatem animum intenderint.

rint. Prope urbium pomœria & fossas, in quas omnes sordes confluunt, aerem nebulosum esse satis constat, ideoque morbis magis obnoxios esse cives inibi habitantes, prohibita insensibili transpiratione, quæ a nulla re magis læditur, quam ab aere impuris halitibus saturato, uti in sua Statica Sanctorius demonstrat; aer enim circumambiens cutis & glandularum poros obstruit, per inspirationem vere sanguinis & viscerum crasin labefactat. Observatione dignus est locus Hippocratis in primo Epidemiorum in historia Philisci. *Philiscus*, ait ille, *habitabat prope murum*, *& decubuit*, *prima die febris acuta &c.* In hunc locum egregie Mercurialis in hujusce Historiæ interpretatione citat, Hippocratem non fortuito apposuisse locum, ubi æger decumbebat, ut Medici attentiores sint ad curandos eos, qui in hujusmodi locis habitent, tanquam ex malignioribus febribus corripi soliti. Hoc idem repetit Hippocrates in historia octava Erasini. *Erasinum*, *qui habitabat ad Bootæ torrentem*, *febris magna corripuit post cœnam &c.* Annis abhinc quinque mihi Mutinæ per æstatem & autumnum commoranti observare contigit constitutionem Epidemicam malignarum febrium de genere tertianarum intermittentium, quæ multos, qui circa murorum ambitum domos habebant, Sustulerunt, nullo fere ex iis, qui in partibus civi-

civitatis interioribus domicilia haberent, hujusmodi febribus laborante. Magni momenti igitur est degere in aere puriori & a nebulis remoto, ut sanitas felicior habeatur: in aere enim puro, & minus de terrena fæce participante, insensibilis transpiratus, ad sanitatem adeo necessarius, facilior est, quam in aere crassiori & nebuloso, qui adiapneustiam comitem habet, ubi purus & serenus liberiorem facit perspiratum, & promptiora ad omnes functiones corpora. Solent Principes non procul a suis palatiis habere hippodromos & equilia ædium ad instar magnifice constructa, in quibus longo ordine centenos equos generosæ indolis bene cultos & pexos videre est, tali pompa & luxu, ut hinc metiri liceat, qualis sit Principis magnificentia; quale fuit olim Regis Latini stabulum, quod descripsit Virgilius, ubi equi

Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.

Ex equino itaque stercore ac stramentis solent stabularii montes fimi ingentes acervare non procul a stabulis, qui inibi ad menses relicti, ubi putrescere incipiunt, cum postea extra urbem exportantur, talem mephitim exspirant, ut Aulam non solum, sed viciniam totam inficiant. Consultius itaque esset, quotidie purgamenta hujusmodi alio deferre, quam sinere, ut identidem camarina illa commota

inquinetur aer, & memorata incommoda ſequantur.

Paradoxum alicui hoc videbitur, ſi ad judicium Barometri recurramus, quod ſerenus aer flante Borea magis premat, quam pluvioſus & auſtralis, qua in re hallucinatus eſt Borellus, in libro de Motibus naturalibus a gravitate pendentibus, qui vi ratiocinii potius quam experientiæ credidit, aere pluvioſo altius attolli Mercurium in fiſtula, deprimi vero reſtituta ſerenitate; quale problema multorum exercuit ingenia, ut hujus phænomeni vera habeatur ratio. Qua de re mihi cum D. Schelhamero Profeſſore Kilonienſi fuit controverſia; pro cujus problematis ſolutione epiſtolam hoc anno edidi ad Celeberrimum Virum D. Lucam Schrœckium, A. N. C. Præſidem conſcriptam. Aerem itaque nebuloſum, & auſtralem, perſpiratum diminuere crediderim, non tam quod cutis poros infarciat, quam quod atmoſphæra, utpote levior, minus premat, tum intus, tum in cute, ſicque laxentur fibræ corporis, ubi ſereno aere, & ſpirante Borea, atmoſphæra magis premit & in officio continet fibras, quæ ſuo nixu promovent ſanguinis circuitum, qui ad facilem tranſpiratum magnum habet momentum ſuo appulſu. Sic ratio reddi poteſt, cur *Auſtri caput gravent, ſurditatem ac languorem inducant, caliginem viſui offundant*, ut ex Hippocrate,

crate, quia minor eſt atmoſphæræ preſſio, & conſequenter fibrarum laxitas, ſegnior ſanguinis per ſua vaſa fluxus, ac difficilior perſpiratus, quæ mala tolluntur, ſi gravior fiat atmoſphæra, ſubſequente aeris ſerenitate. Quantæ ſit neceſſitatis non ſolum ad valetudinem tuendam, ſed & vitam ſuſtentandam juſta & moderata aeris preſſio, ſatis demonſtrat Machina pneumatica, in qua extracto aere animalia moriuntur, & liquida quæque in tumorem attolluntur. Hanc ob cauſam in editiſſimis montibus, ubi minor eſt aeris preſſio, propter breviorem aeris columnam incumbentem, difficilior eſt reſpiratio inflatis pulmonum veſiculis.

Recte ſane illud τὸ θύον Hippocratis adeo celebre, ad aerem referendum quidam Interpretes volunt, divini enim aliquid & nobis ignoti illi ineſt, ut quamvis circa illius naturam expendendam tot Philoſophi laborarint, adhuc tamen ſuperſit, quod illorum ingenia exerceat. Cautum itaque in hac re & obſervatorem eſſe oportet Medicum, cui Principis valetudinis tuendæ cura incumbit, ut, quantum licet, aeris naturam, in quo ille ut plurimum degit, exploratam habeat, eamque temperamento accommodet, & qualis corporis ſit ſtructura, denſa, vel rara, ut conveniens ſit tranſpiratus, diligenter obſervet; cujus utilitatem primus omnium annotavit Hip-

 pocrates

pocrates in Libro de Alimento hisce verbis: *Qui probe perspirant, debiliores, & saniores sunt, & a morbis facile reconvalescunt. Qui male perspirant, priusquam ægrotent, fortiores sunt, ubi autem ægrotarint, difficilius a morbis reconvalescunt.* Observatione profecto digna sunt Hippocratis verba, cum ait, eos, qui bono perspiratu gaudent, saniores esse, sed debiliores, & ratio est, quia in facili transpiratu e glandulis per ductus excretorios in cutem hiantes, non solum superfluitates tertiæ coctionis, sed etiam particulæ alimentares una exhalant, & idcirco debiliores sunt, quam qui minus probe perspirant, & a morbis facilius convalescunt; ubi altera ex parte, quibus densior est cutis, robustiores sunt vires, sed sanitas magis periclitatur. Athletæ propterea, virium robori consultum magis, quam sanitati volentes, ut in Palæstra virium suarum magnum specimen præberent, in balneis a calidario in frigidarium exiliebant, in hunc finem, ut sanguis & spiritus a balneo tepido ad cutim & lacertos evocati, vi frigidæ inibi sisterentur, & occlusis poris validior esset fibrarum & musculorum virtus. Cum ergo præstet, Principem saniorem esse, licet debiliorem, quam robustiorem, & morbis minus obnoxium, cum illi sufficiant vires ad naturales actiones obeundas, nihilque sit, quod promptius perspi-

ratum

ratum temporis momento offendat, quam aeris frigus intempestivum, præsertim si a calido loco ad frigidum fiat transitus, attentum propterea oportet esse Medicum, in mutatione temporum, quæ potissimum pariunt morbos, ut Principem suum præmoneat, ne tam facile frigido aeri & pluvioso se committat, ne subita fiat pororum cutis constipatio, qua nihil promptius est ad sanitatem evertendam. Cum itaque venatum procedunt Principes per autumnum & hyemem, monendi sunt, ut in placido aeris statu id agant, nec flante Borea, aut ingruentibus pluviis; ab Austris quoque cavendum, qui & ipsi perspiratum lædunt, laxitatem, ut diximus, fibrarum iuducendo. Ut autem hac in re Medici Principes habeant præceptis suis magis obsecundantes, optimum erit iis suadere, ut in suo Cimeliarchio habeant Barometros, Hygrometros, Anemometros, aliaque hujusmodi instrumenta, ut oculari fide agnoscant, quid faciant in Atmosphæra subitæ temporum mutationes, quomodo ex improviso in Torricelliana fistula Mercurius decidat, & pluvias præmoneat, qua ratione ad boreales flatus, ejusdem Mercurii exaltatio proximam serenitatem denuntiet. Longe quidem sensibilior esset atmosphæræ pressio, ac illius mutatio, si experimentum fieret in Barometro non ex Mercurio, sed ex aqua, qualem se habuisse

refert

refert Clarissimus Boyle. Hyemali tempore suadendi, ut a matutino frigore maxime caveant, sed in suis cubilibus placide cubent, quod ab iis obtinere non admodum arduum erit, æstate vero invitandi essent, ut ad Solis ortum exurgerent, ad auram leniorem captandam, & sanguinis æstum sufflaminandum, quod non ita facile impetrari solet, dum ut plurimum Principis lychnobii esse consueverunt, noctu operosam vitam agentes, interdiu vero somno indulgentes.

Plurimum igitur refert ad valetudinem custodiendam aeris regimen, nam sicuti aer ignis anima dicitur, cum ignis sine aere vivere non possit, ita aer, si purus est ac sincerus, & nitrosis particulis saturatus, vitalis caloris, qui in sanguine hospitatur, vita & anima est, impurus autem & inquinatus ejusdem mors & extinctio.

Non pauci quoque momenti erit ad tutandam Principis valetudinem, observare, cum incipiunt populariter vagari quidam morbi, num affectus hujusmodi ab aliquo aeris vitio ortum ducant, an ab alimentis corruptis, uti frugibus, vinis; nam in primo casu, Medici erit, Principem hortari, ut ad salubriorem locum se transferat, in altero vero aer suspectus esse non debet. Observatione quoque dignum est, quod si constitutio aliqua variolosa inter pueros caput efferat, morbosum aliquod

quod in aere ſuſpicari liceat; utplurimum enim poſt variolas morbi epidemici, uti febres malignæ, diſſenteriæ, ſolent ſuccedere, ut mihi pluries obſervare contigit. Hæc itaque generalia ſunt præcepta, quæ hac in re excogitare mihi datum eſt, habita ratione tamen ad ætatem, temperamentum, anni tempus, regionem, conſuetudinem, quæ in omni ſubjecto ſunt conſideranda; cæterum conſulenda erit experientia, & aer, qualiſcunque ſit, præferendus, ſi ſalutaris fuerit compertus; nam ut ſuperius dictum, *peſſimum Cœlum quod ægrum fecit.* D. Petrus Damianus, Ravennas, Eccleſiaſticus ſcriptor, ut ipſemet refert, cum Romæ degeret apud Romanum Pontificem Nicolaum Secundum, ſed fere ſemper valetudinarius & febriculoſus, Pontificem precari cœpit, ut ſibi permitteret Ravennam adire; aſt ille, cui percarum erat habere præſentem Virum, ſanctitate non minus, quam doctrina percelebrem, ſupplicantis precibus cum nollet annuere, affirmans Romano cœlo longe inſalubriorem eſſe Ravennæ aerem, ubi etiam aquarum ſalubrium penuria laboretur, D. Petrus dimiſſione deſperata, de Romana urbe, febribus obnoxia, luſit his verſibus:

Roma vorax hominum, domat ardua colla virorum,
Roma ferax febrium, necis eſt uberrima frugum,

Ro-

Romanæ febres stabili sunt jure fideles,
Quem semel invadunt, vix a vivente recedunt.

CAPUT IV.

Non bene inter se convenire Principum mensas, & bonam valetudinem; victu parco & simplici facile obtineri sanitatem cum longævitate; quid sit cibi attritio in stomacho apud Galenum exponitur; neminem in se ipso, etiamsi caveat, determinare posse justam cibi mensuram.

INter sanitatis studia non immerito Hippocrates primum locum tenere voluit monitum illud, *non satiari cibis*, nulla facta mentione de cibi parcitate; nam si hæc duo extrema conferantur, sæpissime in ciborum satietate peccatur, perraro in parcitate, imo si sanitas, utpote perfectio & virtus corporis, mediocritatem, & veluti quoddam æquilibrium tenere debet, vergit tamen potius & inclinat ad parcitatem. Quales sint quotidianæ Principum mensæ, quibus tam ingens servorum turba militat, non est, quod describam: non enim in abdito sunt, sed facile patent eas prospicere volenti, ut etiam solum sufficeret eos spectare, qui longe ordine varii generis dapes

dapes ad mensas Principum deferunt & referunt. Hygeiam & Panaceam, binas sorores, Æsculapii filias, finxere veteres, primam quæ custodiendæ sanitati, alteram quæ revocandæ præesset. Profecto si ad observandas Principum mensas Hygeia accederet, facile crederem, ad hujusmodi spectaculum & tam grandes apparatus quam citissime abituram, & Panaceæ sorori renuntiaturam, non esse sibi cum regalibus mensis rem ullam, sed illa potius, cui sanitatis restauratio est demandata, ad munus suum exercendum sese accingeret. Verum omissis fabulis, quibus utebantur Mythologi, ut mysteria quædam ignaræ plebi obvelarent, fateri necesse est, ad intemperantiam in victu, tanquam ad scopulum, naufragium facere Principum valetudinem, quare hac in re attentum oportet esse Medicum, ut dextre & arrepto tempore Principem admoneat eorum, quæ sanitati injuriam inferre valeant, ac e statu suo dejicere.

Quoniam igitur nulla in re magis, quam in nimia ciborum copia, propter magna incitamenta, quibus instructæ sunt quotidianæ Principum mensæ, quod non evenit in aliis Viris nobilibus, licet opulentis, nimia saturatio quantum fieri poterit cavenda est, tanquam omnium malorum fons & origo, & licet alimenta sint boni succi, majorem forsan infe-

runt

runt noxam: nam, ut dici ſolet, optimi corruptio peſſima, cumque id ſæpiſſime contingat, nec ſpatium detur ſtomacho, ut per abſtinentiam cruditates concoquat, cacochilia præſto eſt, & inde cacochimia ac mala nutritio. Augetur quoque malum, quo major erit ciborum varietas & conditura, quæ uno eodemque fermento ventriculi non poſſunt uniformiter confici, multo minus in aliis corporis officinis convenienti mixtura in unicam redigi formam; ſic vitiato ſanguine functiones omnes læduntur, nam, uti ajebat Hippocrates libro de Flatibus, *a ſanguinis perverſione totius corporis perverſiones.* Idem prorſus evenit in multiplici ciborum diverſitate, quod in aquis magnorum fluminum, ſcripſit idem Hippocrates, quas pro communi uſu improbavit, illas eleganti vocabulo diſſidentes vocitans; cum enim magna flumina nonniſi ex variis fluminibus in unum confluentibus fiant, eaq; per diverſas regiones diſcurrentia, varios ac diverſos minerales ſuccos combibant, magnorum fluminum aquæ non poſſunt conſtare, niſi ex particulis, quæ inter ſe diſſideant, ideoque parum aptis ad humanos uſus, ita ſanguis ex tot monſtruoſis particulis diverſæ indolis conflatus, nunquam ad perfectam mixtionem poterit pertingere ſine tumultu, ut ſit idoneus ad partium alimoniam & functiones

ctiones obeundas; in hanc rem egregie sane Horatius: Satyr. lib. 2. Sat. 2. ℣. 73.

. . . . . nam cum simul assis
Miscueris elixa, simul conchylia turdis,
Dulcia se in bilem vertent, stomachoque tumultum
Lenta feret pituita . . . .

Hanc ob causam forsitan gravi passione ventriculi laboravit Commodus Imperator, quam cibi attritionem in stomacho appellavit Galenus ad curationem accitus. Historiam satis elegantem, quam ipsemet Galenus de Præcogn. ad Posthumum tradit, lubet afferre: Post cibum assumptum angore stomachi premebatur Imperator, ut pulsus frequens & parvus appareret, adeo ut annotationis febrilis principium crederetur, a duobus, qui curationi aderant, Galenus nocturno tempore vocatus, explorato pulsu, libere pronuntiavit coram Medicis, qui aderant, Imperatorem nullatenus febrire, sed simplicem esse cibi in ventriculo attritionem, quam ob causam ab Imperatore quæsitus quid agendum esset, hisce verbis respondit: *Si quispiam alius esset, qui hoc morbo laboraret, bibendum ipsi dedissem, quemadmodum solitus sum, vinum pipere inspersum; vobis autem Regibus, quibus tutissima remedia Medici admovere consueverunt, lanæ manipulum, nardino pigmento calido intinctum, ostio ventriculi imponere sufficiet.* Galeni ingenuam liber-

tatem admirans Imperator, Medicis dimissis, vinum Sabinum pipere inspersum bibit, & sanitati est restitutus.

Elegans in hanc rem est apud Macrobium disputatio super cœnam, uti mos erat apud antiquos & literatos homines ad animum exhilarandum, variis quæstionibus, inter Dysarium & Eustachium, quorum primus pro ciborum simplicitate disseruit, alter, uti gulæ patronus, pro alimentorum varietate in symposiis declamavit, ingeniose sane uterque, sed validioribus argumentis Dysarius, inter quæ magni ponderis est illud, quod cum febrientibus Medicorum nemo cibi varietatem offerre ausit, sed alimento quam simplicissimo utatur; quod si ad sanitatem recuperandam multum confert cibi simplicitas, cur non etiam conferet ad eandem conservandam? His adjici potest, quod stomachi fermentum tantarum virium esse nequit, ut tot ac tam diversæ naturæ ingesta cibaria dissolvat, quin unum citius, alterum tardius concoquat, aliud vero nullo modo, ea prorsus ratione, qua videmus quædam menstrua, uti aquas fortes, metalla quædam dissolvere, & alia intacta relinquere. Hoc idem quoque de vinorum diversitate sentiendum, quæ ex variis regionibus deferri solent ad ornandas & exhilarandas Principum mensas; observatum est enim diversa vinorum genera epota, quamvis non

in magna quantitate, ſubitam ebrietatem induxiſſe, tumultuantur enim intus aſſumpta, non ſecus ac loca & nationes, unde fuerunt deducta; non levem quoque noxam experimur, cum ab uno vini genere, & unius loci ad aliud, licet in eodem loco natum, fit tranſitus, quod pariter annotavit Hippocrates, nam ad aliquot dies noxam aliquam perſentimus, antequam ſtomachus illa aſſueſcat.

Multiplex itaque ac difformis cibi ac potus varietas ea eſt potiſſimum, quæ Principum ſanitati bellum indicit. Si quid enim admirandi & portentoſi in genere Animalium, Piſcium, Terræ, Maris, uſpiam apparet, illico alicujus Principis menſæ deſtinatur & dono mittitur, ſic magnus ille Rhombus, & admirandæ magnitudinis, qui in Adriaco captus eſt, & cimbam onerabat, piſcatorum nemo inter ſuas capturas numerare auſus eſt, Domitiano itaque miſſus eſt, ad cujus ſpectaculum in concilium vocati ſunt Proceres, quorum alii ajebant, piſcem illum capi voluiſſe, ut Principis menſam decoraret, alii peregrinam hanc beluam grande omen eſſe magni & clari Triumphi, alii requiri ad fabricandam patinam novum Prometheum, ad quem Rhombum alludens Juvenalis cecinit:

Quidquid conſpicuum pulchrumque ex æquore toto eſt,
Res fiſci eſt, ubicumque natat; donabitur ergo.

 Hac

Hac in re equidem fuit magna Cæſarum intemperantia in cœnis, quibus varia indebant nomina, quales fuerunt cœnæ Auguſti & Vitelli, nomine dodecatheos appellatæ, in quarum una Auguſtus & convivæ, Deorum Dearumque habitu diſcubuere, ac inter ipſos Auguſtus pro Apolline ornatus eſt viſus, quod convivium, licet in ſecretiori palatii parte factum, vulgus latere non potuit, nam cum eo tempore magna charitate annonæ urbs laboraret, acclamatum eſt, frumentum omne Deos abliguriſſe; ridenda ſane convivia, in quibus ubi ſub veſtibus Deorum, tot diverſis ciborum generibus ventrem infarcirent, cum ambroſia & nectare tantummodo victitarent Dii, imo interdum una potione tantum eſſent contenti. Sic de ſupremo Deorum Martialis luſit:

Jupiter ambroſia ſatur eſt, nunc nectare vivit.

Ab hujuſmodi autem vanitate longe profecto abſunt noſtra hac ætate Principum menſæ; attamen cum ſingulari apparatu inſtructæ fere ſemper appareant, ac perſæpe in publico conſpectu, non adeo facile eſt, ut quis, licet ſobrius, ſibi temperet; quin ex epularum novitate aliquid delibando ſanitati injuriam aliquam inferat.

Temperet igitur ſibi Princeps a ſatietate ciborum non minus, quam a multiplici varietate,

tate, & æquo animo patiatur Medici ad Principis sui salutem excubantis morositatem, si in feliciori valetudinis statu aliquid moneat, quod gustus jucunditati bene sapere videatur. Non omnino placet vulgatum illud Celsi: *Sanus homo, qui & bene valet, & suæ spontis est, nullis obligare se debet legibus, ac neque Medico, neque Jatralipta egere.* Largiamur id verum esse in privatis hominibus, at non in Principe, cujus bona valetudo publicæ felicitatis magnum est præsidium, adversa vero multas ærumnas comites habet. Id unum autem ad parcitatem & simplicitatem victus servandam deberet sufficere, quod saniores & longæviores esse soleant, qui frugalem & sobriam vitam ducunt, quam qui lautam. Cujus rei argumentum esse possunt veteres Heremicolæ, qui herbarum radicibus & palmarum fructibus victitantes, vitam ad integrum seculum producebant, veluti de Paulo Eremita & Antonio Abbate refert Divus Hieronymus. Hujusmodi quoque exemplum viderunt posteriora hæc secula in Clarissimo Viro Ludovico Cornario, Patritio Veneto, qui cum a vita nimis lauta idem sibi fatum, quod fratres suos in primævo ætatis flore sustulerat, imminere adverteret, ad sobriam vitam transeundo, fortis, sanus, integer corporis & animi viribus, pancratice, ut dici solet, vixit, ut nonagesimum sextum

 annum

annum agens elegantiſſimum libellum conſcripſerit *de vitæ ſobriæ commodis*, dignum ſane, qui commentariis illuſtretur, quod, ſi quid otii mihi dabitur, forſitan exequi in animo eſt.

Qualia porro ad id, quod expetitur, debeant eſſe cibaria, qua menſura, qua hora, quo ordine ſint aſſumenda, neminem fore crediderim, qui certis poſſit definire legibus; tam varia ſunt alimenta, tam varia temperamenta, corporum habitus, diverſæ regiones & conſuetudines, & quædam idioſincraſiæ, ut vocant, ſpecificæ quædam proprietates, ut experientia potius, quam Scriptores ſit conſulenda. Ad cujuſque igitur ſtomachum eſt provocandum, ille enim æquiſſimus eſt judex. Ea idcirco alimenta, quæ facile coquuntur, quæ promptam habent diadoſim, & Corpus bene nutriunt, cæteris ſunt præferenda. Signum itaque bonitatis cibi ſaltem in genere erit bonitas coctionis, & prompta nutritio. In hanc rem animadverſione digna ſunt Lucretii Carmina:

Nec multum refert, quo victu corpus alatur,
Dum modo, quod capias, concoctum didere poſſis
Artubus, & ſtomachi humectum ſervare tenorem.

Plurima apud Scriptores de re cibaria extant monumenta, quarum ſolum ea pertingam, quæ ad rem meam faciunt, & quæ ad Principum vale-

valetudinem tuendam mihi videbuntur magis accommoda; ſed hac de re in ſequenti Capite. Primum itaque ad tuendam valetudinem cavendum erit a ſatietate, quæ obſtructionum parens eſt & morborum nutrix, ſicuti etiam ab altero extremo, a nimia ciborum parcitate, ne corpus debito alimento fraudetur; non ideo tamen velim, ut alimenta capiantur in pondere, numero, & menſura, ſed ea moderatione, ut ſtomachus gravamen, & diſtentionem non ſentiat, ſed perſæpe inter illecebras & gratos ſapores, quibus guſtus percellitur, gravitatem non advertimus, niſi poſtquam e menſa ſurrexerimus. Hanc difficultatem juſta menſura cibos capiundi, docte non minus quam eleganter adnotavit D. Auguſtinus Libro 4. contra Julianum his verbis: *Jam vero cum ad uſum ventum fuerit neceſſariæ voluptatis, per quam reficimus corpus, quis verbis explicet, quemadmodum nos modum neceſſitatis ſentire non ſinat, & ipſum limitem procurandæ ſalutis, ſi qua adſint delectabilia, rapiendo abſcondat & tranſeat, putantibus nobis ſatis non eſſe, quod ſatis eſt, dum libenter ejus provocationibus ducimur, exiſtimantibus nos adhuc agere negotium valetudinis, cum agamus potius voluptatis; ita neſcit cupiditas, ubi finiatur neceſſitas.*

CAPUT V.

Cibaria, quæ ad bonam valetudinem sunt minus apta, Principibus magis usui esse; de cibis primæ & secundæ mensæ quædam adnotantur; quid sit apud Hippocratem carnes esse leves ad stateram, quid apud Aristotelem vinum ethicum.

QUod vulgo dici consuevit, nimirum quod persæpe meliora videamus, & deteriora sequamur, id in conviviis omnibus, & potissimum in Principum mensis, magis usu venit; cibaria etenim, quæ aptiora sunt ad valetudinem tuendam, & utiliores succos præstant, fere neglectui sunt, & alia exotica & peregrina, ac difficilis coctionis, seu pravi succi, magis appetuntur & exquiruntur. Panis, cibus omnium communis, si quasdam ferinas gentes in extremo Septentrione excipias, quas Ichthyophagos vocant, qui piscibus victitant, in Principum mensis locum quidem primum habet & ultimum, nam, quamvis sit *tener & niveus, mollique siligine factus*, parum de illo deguitant Principes, & quandoque solum mollior illius pars ad extergendos inunctos digitos inservit. Hoc tamen in omnibus conviviis laute & opipare instructis, in quibus abundent opsonia, exiguum panis ab-

absumitur. Sic quando Servator noster quatuor fere hominum millia septem panibus hordeaceis & quinque piscibus saturavit, illius discipuli de panis fragmentis duodecim collegerunt cophinos, nulla de piscibus mentione facta.

In mensis itaque Principum levem habent gratiam *dona laborata Cereris*, non ita Bacchi, Pomonæ, & venatricis Deæ munera. Panis igitur ex laudabili tritico bene fermentatus, subactus, ac rite coctus, firmum & vitale alimentum præstat magis, quam quodcumque aliud cibi genus, ita ut eo solo, & aqua possint vivere homines:

Satis est populis fluviusque Ceresque,

ajebat Lucanus. Sic Juvenalis quoque *panem, & circenses*. Ubi enim populi frugibus, & spectaculis abundant, uti olim populus Romanus, felicem vitam degunt. Sic vidimus hoc anno, quanta calamitate tota pene pressa fuerit Europa ob annonæ charitatem, quam algidissima hyemis constitutio, cui nullam aliam similem priora secula viderunt, invexit frugibus radicitus exustis. Hinc nulla cura bonos Principes magis fatigavit, quam, ut quolibet pretio fruges aliunde exquirerent, quibus subditos suos, tanquam filios, pascerent.

Locus egregius extat apud Hippocratem in primo Epid. *Imbecilliora cibaria brevem vitam habent*; locum hunc subobscurum egregie in-

 terpre-

terpretatur Valesius, ut uno quidem modo pro debilioribus cibis intelligendi sint ii, qui sint facilis coctionis, quia facultati commutanti parum resistant, & hujusmodi cibos brevem vitam habere, quia parum maneant in corpore, cum, uti ex Aphorismo. *Eorum, quæ velociter nutriunt, veloces quoque fiunt excretiones*, altera vero interpretatione, quod imbecilliora cibaria brevem vitam habeant, nimirum quod paucum alimentum præstando brevitatem quoque vitæ præstent. Panem itaque laudatissimum succum humanis corporibus suggerere, qui ob similitudinem partibus apponatur, & firmiter adhæreat, ac propterea ad sanitatem, & longævitatem multum conferat, consentiunt omnes. His licet adjicere, panem bene coctum, qualis est nauticus, corruptioni non esse tam facile obnoxium, sicuti cætera alimenta, veluti carnes, pisces, & fructus. Panis ad longum tempus asservatus non putrescit, & vim nutriendi retinet, panis ergo, quem primum & communem hominum victum, & etiam apud primos parentes in usu fuisse deducunt nonnulli ex illo Ecclesiastici: *Initium vitæ hominis, aqua, panis, vestimentum*, cæteris alimentis præferendus est & intermiscendus; quare non immerito Verulamius panem ciborum firmamentum appellabat. Salubre consilium itaque fuerit Principibus, ut pane vescantur rite parato, illum bene

bene permanſum, & ſalivali fermento imbutum cibis intermiſcendo, cum aliqua quidem proportione ad reliqua edulia, non ea tamen, quam excogitavit M. Ficinus de Studioſorum Sanitate tuenda Libro ſecundo. *Panis*, ajebat ille, *eſto duplus ad potum, triplus ad carnes, quadruplus ad piſces*: ingenioſe quidem, ſed hujuſmodi legibus arctari non decet eum, qui bene valeat, & ſuæ ſpontis ſit, quales ſunt Principes. Auguſtus perfuſum frigida panem pro potione in ſiti ſumere ſolebat; idem panis unciam cum paucis uvæ duracinæ acinis quandoque edebat, quippe veſcebatur ante cœnam quocumque tempore & loco, quod ſtomachus deſideraret, Auctore Suetonio.

Quantum autem partium ſpirituoſarum contineat panis bene fermentatus, norunt Chymici, qui ex illo ſpiritus acido: volatiles educunt, egregium balſamum ad ſtomachi fermentum hebetatum renovandum, qua de re legi meretur Etmullerus. Hanc ob cauſam inter alimenta nihil eſt, quod ſtomacho pene ſit magis familiare, ut in ſanitatis ſtatu neminem capiat panis faſtidium, imo in ſtatu morboſo pro argumento proximæ ſanitatis accipiatur, ſi æger incipiat panem appetere. Obſervatione dignum eſt, quod ſi quidam ſunt vini abſtemii, & alii propter quandam Idioſincraſiam, a quibuſdam cibis ſumme

me abhorreant; uti a caſeo, pomis, ovis; aliiſque rebus, nullus fere obſervatus fuerit, panis abſtemius, præter puellam quandam cujus meminit Bruyerinus, quæ in Gallia Belgica cum ſexdecim annorum eſſet, nunquam panem deguſtavit, imo ſi illius momentum in ſero lactis, quo maxime delectabatur, poſitum fuiſſet, illico nauſea tentaretur. Neque ratione & auctoritate caret, eorum, qui pauco pane & multa carne veſcuntur, fœtere animam; caro enim, utpote ex ſua natura corruptioni obnoxia, non niſi ſuccos ejuſdem indolis poteſt ſuggerere, ſi nimius ſit illius eſus; refert Bruyerinus Libro 6. de re cibaria, ſe noviſſe literatum hominem, cui hoc peculiare fuit, multis carnibus, pauciſſimo autem pane veſci, ideoque fœtidiſſimum oris halitum illi contigiſſe. Revera nullus odor gratior eſt præ cæteris alimentis, qui ſpiritus recreet, quam panis odor e furno recenter extracti.

Carnium uſum quod ſpectat, non raro a Principibus hac in re graviter peccatur, dum carnes animalium domeſticorum reſpuunt, & ferinas ac ſylveſtres magis appetunt, quæ non ſolum a natura humana alienæ ſunt, ſed difficilis coctionis, quales carnes ſunt cervorum, damarum, & caro apri, quod a Satyrico ſuorum temporum luxum ſugillante, dicitur *animal propter convivia natum.* Obſervatione dignum eſt, quod tradit Hippocrates ſecun-

ſecundo de Diæta, ubi damnat carnes *graves in ore, ad ſtateram*; P. Martianus locum hunc obſcurum explicans, ait carnes omnes, quarum gravitas in ore percipitur, & ad ſtateram manifeſta, hoc eſt, quæ data paritate molis aliis gravior eſt, duræ coctionis eſſe, & ſtomacho ponderoſas, in quo cenſu referuntur carnes bubulæ, ſuillæ, atque etiam leporinæ, hoc idem dicendum de piſcibus marinis durioris & denſæ carnis, & de avibus aquaticis, quæ fortiores ſtomachos exigunt, & corpora magis exercitata, quod in Principibus non evenit, qui in otio potius, quam labore ævum traducunt. His addendum, carnes hujuſmodi ad ſtateram graves ex obſervatione Sanctorii in Statica, difficilioris eſſe perſpiratus, quam carnes leviores, quales ſunt carnes vervecinæ. Quare alimenta hujuſmodi, licet coquorum mangonio guſtui ſapiant, craſſiores ſuccos ſuggerunt, in vaſis ſanguiferis & viſceribus infarctum, & obſtructiones generant. Solent quidem hujuſmodi carnes duriores & aliquot dies aſſervari, ut teneriores fiant, ac per æſtatem in conditoriis nivium teneri, ad macerationem & putrefactionem fere, quod non adeo laudandum, nam perſæpe proxima corruptione multum de ſpiritu vitali illis decedit, ideo ab Hippocrate ſecundo de Diæta probantur magis carnes recentiores, utpote ſalubriores. Ad teneritudi-

ritudinem vero ipſis conciliandam, carnes hujuſmodi duriores flagellandæ ac perdomandæ, fractis enim illarum fibris molliores fiunt, & ſtomachico fermento minus rebelles.

Utiliores quoque ſunt carnes volatilium, quæ liberiore cœlo & naturalibus paſcuis ſuis fruuntur, quam altiles & cortales, ut vocant, quæ quidem pinguiores ſunt, ſed minus ſalubres, utpote minus exercitatæ; ſummatim carnes omnes laudantur, quæ facile perſpirant, quales ſunt vervecis, ex obſervatione Celeberrimi Sanctorii, & carnes omnes, quæ, uti ajebat Hippocrates, ad ſtateram leves ſunt, ut quæ multum aeriæ ſubſtantiæ contineant, quod ob faciliorem perſpiratum Principibus præſertim, quibus corporis exercitatio non adeo familiaris eſt, valde conducit. Neceſſarium itaque foret, Principes, quibus magno cultu & apparatu ex variis carnium generibus inſtructæ ſunt menſæ, ſive a ſuis Medicis, ſive ab ipſa experientia edoctos eſſe, quæ carnes ſtomachum magis gravent, quæ coctu faciliores ſint, & alvo magis ſecedant, quod itidem de piſcibus dicendum, cum quibuſdam anni temporibus piſculentos dies agunt, ne poſtea jam ſaturi, cum ad frigidas menſas ſit tranſitus (ſic enim veteres ſecundas vocabant) ad nova gulæ irritamenta aqualiculum nimis onerent.

Poſt-

Postquam exempta fames & amor compres-
sus edendi,
Fit strepitus, mensæ succedunt dona secundæ.

Sic præsto sunt, qui magna celeritate alio adportent, quidquid culinam redolet, & longo ordine inferant, quæ lassatæ voluptati solamen aliquod apta sint adferre, quare temporis momento nova metamorphosi apparet mensa instructior, quam antea. Mos hujusmodi in Italia, rerum omnium, quæ ad luxum spectant, feracissima, in Aulis Principum perantiquus est. Mensæ Syracusanæ & Italicæ præ cæteris lautiores celebrabantur, ut etiam adagii loco essent, quoties lautam mensam quis vellet innuere. Sic Plato in Epistola ad propinquos Dionis, negat, sibi felicem illam vitam in Siculis Italicisque mensis ac reliquis voluptatibus sitam unquam placuisse. Athenæus quoque in deipnosophistis inter opiparas mensas, & omni delitiarum genere refertas Italicas refert.

Ad mensas itaque secundas, in quibus videre est miro & eleganti ordine disposita varia bellariorum & cupediarum genera, acetaria, olera, fructus quoscumque peregrinos, ab Alcinoi hortis, si licet, usque deductos, atque omnia, quæ coquorum ingeniosa manus figurare didicerit, periclitatur temperantia, & consectarie bona valetudo. Quoniam autem a pinguioribus in prima mensa infractus

fractus est appetitus, ut plurimum in secunda ad illum acuendum, ab acidis subsidium quæritur. Lactuca ex variis acidis, & salsis quoque parata primum locum mereri solet, more Veterum, apud privatos tamen homines & vulgarem gentem nostra hac ætate prima mensa in usu esse consuevit. De hac Martialis

Claudere quæ cœnas Lactuca solebat avorum,
Dic mihi cur nostras inchoet illa dapes?

De fructibus hoc adnotare licet, quod Principes nunquam fructus edant in tota sua maturatione & integritate, nam ad illorum mensas, quæ solum raritate & pretio æstimantur, fructus apponi solent aut præcoces, aut serotini, præcoces acerbiores sunt, & crudos succos generant, serotini fatui sunt, nullius gratiæ & bonitatis. De ficubus hæc habet verba Hippocrates in secundo de Diæta: *Primæ ficus pessimæ.* Dominum suum itaque admoneat oportet Medicus, ut ab immodico fructuum fugacium esu sibi temperet, quales sunt ii, quos horreos vocant, & nascuntur sub Ora & Opora, Oram autem & Oporam Græci vocabant tempus illud, in cujus medio oritur Canicula, quod quadraginta dierum est, de quo Galenus pluribus in locis, ut in secundo de Alim. Facult. & tertio Aphor. 14. fructus enim hujuscemodi corruptioni facile sunt obnoxii, & biliosas diarrhœas per æstatem inducunt,

ducunt, unde Galenus in libro de Vitio & Bon. ſuccorum, ob illorum uſum immoderatum ſe bis ægrotaſſe ingenue fatetur. Abſit tamen ut illorum uſum improbare audeam, quos nimirum ad ſitis & æſtuantis ſtomachi ſolamen natura genuit, ſi nive ſeu aqua perfrigerati aſſumantur, eo tempore, quo

. . . . Procion furit
Et Stella veſani Leonis
Sole dies referente ſiccos.

Quoniam autem nivis, qua carere menſas Principum monſtrum eſſet, facta eſt mentio, non improbatur moderatus illius uſus, ſed abuſus, tanquam ſumme noxius, damnatur. Profecto potiones illas & ſorbitiones ex acido citri, limonum cum ſacharo ad congelationem uſque, quas ingenioſa ſitis commenta eſt, nemo ſanæ mentis unquam laudarit, dum ad illarum deſcenſum horreſcunt viſcera, & occaleſcit ſtomachus, & paulo poſt moleſtior fit ſitis. N*ix ſitim facit*, ajebat Rhaſis Libro vigeſimo primo, Tract. quinto, quod efficit, dum palati poros & fontium ſalivalium, unde ſeroſus latex jugiter emanat, occludit. Veteres in conviviis pro more habuiſſe, frigidam & calidam aquam potare, ſatis notum eſt, ut ex Martiali

Caldam poſcis aquam, ſed nondum frigida venit;

imo quod mirum eſt, aquam calidam in deli-

ciis habebant, qualis luxuriæ ſpecies noſtra ætate obſolevit. Priſcos homines aqua gelida & calida uſos fuiſſe facile crediderim, ut noxam, quam frigidæ potus induceret, calidæ potione eluerent & emendarent, Hanc tamen conſuetudinem calidam potandi, non adeo laudabat Martialis, ſic enim ille

Poſſideat Lybicas meſſes, Hermumque, Tagumque,
Et potet calidam, qui mihi laudat aquam.

Equidem ſi rectior eſſet nivis uſus, atque ut Juriſtæ ſolent dicere, cum moderamine inculpatæ tutelæ, pro ſingulari beneficio a Divina bonitate, ad repellendam æſtuantis aeris violentiam, nix eſſet accipienda, in locis præſertim calidioribus, ut in Sicilia, Regno Neapolitano, ac tota fere Italia, tum pro ſanis, tum pro ægris corporibus. Ubi enim, uti aliquando evenit, cum per hyemem, vel paucæ nives, vel nullæ e cœlo delapſæ fuerint, ac propterea nivalis annonæ caritate laboretur, annus ille pro nefaſto habetur, nec obſervatione caret, quod in hujuſmodi caſu longe plures & graviores morbi vagati fuerint, quam cæteris temporibus. Perantiquum fuiſſe nivis uſum etiam apud Judæos, habemus ex Proverbiorum libro: *Sicut frigus nivis in die meſſis, ita legatus fidelis, ei, qui miſerit eum, animam requieſcere facit.* Judæis autem nivem ſuppeditabat Mons Libanus,

quem

quem Tacitus Hiſtor. libro 5. præcipuum montium in ea regione eſſe ait, *& mirum dictu tantos inter ardores opacum fidumque nivibus*, ac in tanta copia, ut Jordanem amnem alat & fundat. Sicuti autem non modica ſunt bona, quæ ex nive proveniunt, ſi quis bene utatur; ita non pauca & vulgaria ſunt mala, quæ ab immoderato illius uſu promanant, quæ recenſuit Hippocrates 5. Aph. 18. & 24.

Magna itaque cautione opus eſt in re, quæ tam ſuaviter guſtum percellit: perdifficile eſt enim, ut quis ſibi temperet, ubi ſiti urgetur & gelidas potiones habeat in promptu, ne illas affatim hauriat, quod ſane periculoſum eſt, præſertim ſi corpus antea fuerit excalefactum, cum exempla non deſint illorum, qui poſt gelidæ potionis hauſtum ſyncope correpti fuerint, & non ſecus ac epoto veneno repente interierint, attamen tam gravis noxa vitari, aut ſaltem corrigi poteſt, ſi ſorbillatim potiones hujuſmodi gelidæ aſſumantur, dum enim in ore pauliſper detinentur, ac lente per œſophagum deſcendunt, multum de ſuo rigore deponunt, & ſtomachus in anteceſſum per communicationem refrigerium perſentiſcit, quam cautionem valde commendat Tſchirnhauſis in ſuo eleganti libro *Medicinæ Mentis & Corporis*, ubi refert, pluries auſum fuiſſe a vario corporis exercitio adhuc æſtuantem, aquis artificio congelatis ſe reficere,

cere, abſque ullo, quod ob id ſenſerit, incommodo, eo quod ob nimiam, qua palatum afficit, frigiditatem, non niſi pauxillum ſingulis vicibus aſſumeret, ubi ex adverſo ait ſe quoſdam vidiſſe, in ſimili ſtatu cereviſiam avidius & copioſius inglutientes, in graviſſimos morbos fuiſſe collapſos, a quibus vix liberari potuerint.

Nihil porro eſt, quod Principum valetudini, vel clanculum vel aperte, ſit magis hoſtile, quam vini potus, ſi immoderatior ſit illius uſus, neque ſolum valetudini, ſed etiam famæ & exiſtimationi. Satis nota ſunt magnorum Virorum exempla, quibus bibacitas probro fuit, & rerum geſtarum gloriam obumbravit, uti Alexandro Magno, cujus in vino intemperantiam ut cohiberet, Androcides vir ſapientia clarus, referente Plinio libro 14. cap. 5. ſic illi ſcripſit: *Vinum potaturus Rex, memento Te bibere ſanguinem terræ.* Catoni quoque Cenſorio Viro objiciebatur ebrietas. Vitium hujuſmodi latere non poreſt, eoque minus in Principibus, adeo ut facile in vulgus dimanet, & ſcommatibus interdum derideatur. Sic Tiberius Nero, Biberius Mero vocitari conſueverat. Vinum equidem ſi moderate potetur, magnas præſtat utilitates ad corporis vires confirmandas, ſed eodem nihil pernicioſius, ſi modus abſit. Naturam enim ignis habet, quo nihil eſt utilius, & eodem nihil nocentius.

centius. Magnates & Principes Viros podagra & nephritide, cognatis affectibus, & hæreditario jure a Parentibus in filios transferri solitis, sæpissime infestari, nemo non novit; quare Lucianus in sua Tragopodagra longam seriem Heroum, quos Poetæ celebrant, podagra laborantium recenset. Quantum virium utrique affectui generando & alendo habeat vinum large haustum, ipsamet experientia satis palam facit, dum tartaro suo, cujus prægnans est, articulus duram & lapideam materiam affigit. Ut ergo Principes hospites tam infestos ab Aula arceant, vino quidem utantur, sed modicæ naturæ sive limphato, cavendo a vinis meracis, & quæ magis commendantur. Laudatur vinum vetus defæcatum *edentulum*, ut ipsum vocat Plautus in Pœnulo, quod non mordeat in planitie potius, quam in collibus natum, minus enim tartari in sinu suo recondit, summatim vinum modestum atque ethicum, hoc est boni moris; liceat mihi hoc uti vocabulo, quo usus est Aristoteles in Rhetoricis οἶνος ὁ ἠθικός. Theophrastus 6. de Causis Plant. ait, *id vini genus celerius purgari, & consistere, quod sit tenuius & quasi vitii mixturæ immune*, Gaza, & Hermolaus Barbarus de Vino bene morato intelligunt; non desunt tamen, qui οἶνον illud ἠθικὸν de vino percolato intelligendum velint ἀπὸ τοῦ ἠθεῖν.

ἠθεῖν. Vina itaque ſint, ſive ex ſua natura, morata, ac tenuia, ſive ſacco percolata, ac ut ita dicam caſtrata, nam *ſacco*, ut ait Plinius, *vini franguntur vires.* De vino percolato hoc adnotare licet, quod in dolio repoſitum non ebullit ut reliqua vina, quæ in ſuis vaſis ad menſes integros magno ſtrepitu ebulliunt, ac præcipue ſi meraca ſint, nam in percolatione vina multum fæcis & tartareæ materiæ ſacci parietibus hærentis relinquunt, quæ in cauſa ſunt, ut vina non percolata ad aliquod tempus efferveſcant, nec conquieſcant, niſi poſtquam facta fuerit conveniens per ſuperiora deſpumatio, & craſſiorum partium in fundum præcipitatio. Id habent etiam notatu dignum vina percolata, quod elutriatione non indigeant, nec per æſtatem pendula fiant, neque dolii parietibus tartaream materiam affigant, quare pro tartaro, cujus in re medica tantus eſt uſus, obtinendo, nunquam aperiuntur dolia, in quibus aſſervatum fuerit vinum percolatum. Ulterius hac gaudent prærogativa, quod non exſpectandum, ut veteraſcant, poſt enim duos vel tres menſes in potu uſui eſſe poterunt. Hujuſmodi vinum igitur ex optimis uvis non in collibus, ſed in planitie, non adeo tamen ab iis diſtante paratum, aptius erit ad menſas Principum pro valetudine tuenda, & pro podagricis ac pro nephriticis affectibus, quantum licet, arcendis. Nolo itaque Princi-

pum

pum menſas carere vino, ſed habeant vina, quæ ſanitati inſidias non ſtruant, ſed vitales ſpiritus blande & ſine noxa reficiant. Non deſunt Regum & Imperatorum exempla, qui hac in re ſobrietatis ac temperantiæ egregium ſpecimen reliquere; Julius Cæſar, Suetonio teſte, vini parciſſimus fuit, Auguſtus quoque, eodem referente, in Caſtris apud Mutinam non niſi ter ſupra cœnam bibebat, e quibus Suetonii verbis, vini Mutinenſis agri præſtantiam licet deducere, quamvis enim Auguſtus ſuæ valetudinis ſtudioſus fuerit, attamen ter tantum ſuper cœnam bibiſſe magnum fuiſſet ſobrietatis exemplum, quare fas eſt credere vini generoſitatem, quod Mutinenſes colles gignunt, cognoviſſe, ac propterea tam ſingulari temperantia illo uſum in cœna fuiſſe. Mehercle vina Saxolenſia, Floriana, Spetiana, Hetruriæ vinis celebrioribus nullatenus concedunt. Neque unicum eſt hoc beneficium Mutinæ a Deo conceſſum, ea enim civitas, præter optima vina, & aeris ſalubritatem, habet etiam optimas aquas, & quod præcipuum eſt & ad veram felicitatem viam ſternit, habuit ſemper, & habitura eſt optimos Principes.

CAPUT VI.

Nemini magis, quam Principi, pro conservanda valetudine necessariam esse quotidianam corporis exercitationem.

SI verum eſt, quod ſcripſit Hippocrates libro 3. de Diæta, eam eſſe exercitationis vim, ut in commoderatione quadam inter labores & alimenta ſanitatem poſitam eſſe voluerit, *conſiderandum eſt*, ait ille, *utrum cibus ſuperet labores, aut labores cibos, aut moderate inter ſe habeant, utrum enim tandem ſuperetur, morbi fiunt, ab æqualitate autem inter ipſa mota ſanitas adeſt:* Igitur ſicuti quotidiana alimenta ad vitam & ſanitatem ſervandam ſunt neceſſaria; ita etiam quotidianum exercitium ad ſanitatis cuſtodiam erit æque neceſſarium, ut inter hæc duo proportione ſublata ſanitatem corruere neceſſe ſit. Si enim modicus ſit cibus, & immodicus labor, atteruntur vires; ac ſi multum ſit alimentum, ac pauca exercitatio, cumulantur excrementa, & ſenſim nobis non ſentientibus, magni fiunt morborum apparatus. Recta itaque victus ratio, & moderatum exercitium, mutuo ſe debent excipere, ut ſanitas conſiſtat: præceſſiſſe tamen alimenta & inchoatam coctionem æquum eſt, nam ut ex Hippocrate in Aphoriſmis, *ubi fames, laborandum*

randum non est. Apud Persas exercitium & victus ita colebatur, ut turpe putaretur spuere, nares emungere, uti refert Xenophon in Pædia Cyri libro 1. certissimo apud ipsos intemperantiæ in victu argumento, quod nostra quoque tempora ejusdem labis coarguit, dum non solum frequenter expuere, & nares emungere, pro sanitatis studio habemus, sed Nicotianæ fumo, masticatione, & pulvere, nares & fauces continuo provocamus ad congestas impuritates excernendas, quæ non cumularentur, si vitam magis frugalem, & minus desidiosam ageremus. Natura equidem commodis nostris satis intenta, alibi quam in facie aptis emissariis nos instruxit ad excrementa, tum crassa, tum tenuia egerenda, sed nos organa odoratus & gustus ad fœda ministeria traduximus. Contra hujusmodi Hippocratis præceptum a Principibus frequentissime peccari satis patet, unde fit, ut non raro hanc ob causam a sanitatis statu facile decidant.

Corporis itaque exercitatio pro sanitatis studio si ulli necessaria est, maxime Principibus, quibus ob lautiores cibos & multi nutrimenti, necesse foret, ut ita dicam, cibos a laboribus superari, ut æqualitas illa & proportio, quam Hippocrates optabat, obtineri posset. Varia sunt exercitationum genera; illud tamen exercitium præferendum, quod à

principio intrinſeco ortum ducit. *Omnium vero motuum optimus ille eſt*, ajebat Plato in Timæo, *qui in ſemet ex ſeipſo fit: Nam & mentis & totius ipſius motioni cognatiſſimus eſt: Qui vero ab alio fit, deterior.* Vehi curru, navi, ſella geſtari, fricari corpus, ſunt quidem motiones corporis, ſed a principio extrinſeco, nec tales ſunt, ut ex iis ea beneficia conſequantur, quæ a motu muſculari obtinentur, uti ex deambulatione, curſu, & quacumque alia ſpontanea corporis motione; ex convenienti enim corporis exercitatione ſopitus calor excitatur, circulus ſanguinis promovetur, alimenti in ſingulas partes æqualior eſt diadoſis, ac liberalior eſt perſpiratus, atque obſtructiones in viſceribus, & vaſis ſanguineis, ſi quæ ſunt, expediuntur. *Diſruptum eſt lien, ambula*, ajebat Plautus in Curculione. Recte ſane ac eleganter in hanc rem Celſus Libro 1. Cap. 2. *Ignavia maturam ſenectutem, labor longam adoleſcentiam reddit.* Summatim humanum corpus, uti de fama Virgilius,

Mobilitate viget, vires acquirit eundo.

Princeps itaque, cui cara ſit valetudo, non minus cogitet de cibo quotidie ſumendo, quam de quotidiana exercitatione: laudatur deambulatio matutina ante cibum, ſub dio magis, quam ſub tecto, cœlo tamen ſereno, nec a ventis perflato, ſive veſpertina ante cœ-

cœnam; *labores cibos præcedant*, ajebat Hippocrates.

Quædam ſunt exercitationum genera, quæ Principibus magis ſunt propria, uti venatus, equitatio, ſaltatio, ex quibus multa beneficia obtinerent, ſi frequentius iis uterentur. Venationis ſtudium antiquitus, ab ipſa juventute Principibus ſatis familiare fuit, ut illis pudori eſſet, niſi arcum tendere, feras inſectari, ſagittas ad ſcopum collimare exacte noſſent, atque hac in re cæteris præcellerent. Sic Achillem legimus a Thetide Chironi traditum, qui illum in venationis ſtudio inſtruxit, ut feras conſectari in ſilvis, & in præruptis montium jugis cum apris & fortioribus belluis concurrere aſſueverit, quo pacto fortis & egregius bellator ad bellum Trojanum eſt quæſitus; venatio enim eſt rudimentum quoddam ad militarem diſciplinam, in qua inſtructum eſſe decet Principem. Cum ergo venatus multa habeat commoda, magnoque ſit oblectamento, id præcipue emolumenti habet, quod ad ſanitatem multum conferat, ſive enim equitando, ſive pedeſtri itinere per loca aſpera & prærupta feras ſcrutando, corpus variis motibus exerceri neceſſe eſt, & incaleſcere, ut quæ aliquam gravitatem capiti, ſtomacho, ac viſceribus inferebant, facile per tranſpiratum difflentur.

Præter beneficia, quæ a venatione pro

tuenda

tuenda valetudine referunt, non modicam laudem quoque a poetis & ſcriptoribus promereri conſueverunt propter dexteritatem & ſagittandi peritiam, uti Æneas a Virgilio, cum ſeptem cervos in Lybico littore pro ſeptem navibus ſuis, ſagittis occidit, Domitianus a Martiali ob feras occiſas, Gratianus ab Auſonio ob leonem interemptum. Hac in re digna eſt, quæ legatur Epiſtola Sidonii Apollinaris, in qua Theodoricum Gothorum Regem, venandi & ſagittandi peritiſſimum deſcribit, ait enim illum venatione nuntiata proceſſiſſe arcu lateri innexo citra gravitatis regiæ offenſam, & muliebre crediddiſſe, arcum ab alio tenſum accipere, inſinuatis enim e regione capitibus, arcum magna vi intendebat, mox ſpicula capiebat, implebat, expellebat: ut ipſius ſcriptoris verba referam, *quod cupias percuti, prior admonet, eligis quid feriat, quod elegeris ferit; etſi ab alterutro errandum eſt, rarius fallitur figentis ictus, quam deſtinantis obtutus.*

Equitatio quoque exercitationis genus eſt Principibus valde conveniens, imo neceſſarium. Niſi enim didicerit equum prompte conſcendere, illique apte inſidere, ac fræno regere, non parum periclitabitur: Equi enim adulari neſciunt, nec Principes a cæteris diſtinguunt, pauci nimirum ſunt Bucephali. Mirum ſane, quantum gratiæ ac favoris apud popu-

populos ſibi adſciſcat Princeps, forti & ſpumanti equo decore inſidens, cum in publicum procedit. Statuæ equeſtres priſcis & noſtris quoque temporibus magnis Viris in foris & publicis viis ſtatui conſueverunt. Motus autem corporis per equitationem, quæ ſemper habet aliquam concuſſionem adnexam, magnæ eſt utilitatis, craſſos humores ſtagnantes, è loco dimovendo, eoſque ſimul excernendo. Curavi olim equiſonem Mutinenſem, qui cum acuta febre laboraſſet, ob intemperantiam & nimiam aquæ potionem, factus eſt lienoſus & turgido ventre, adeo ut de hydrope timeretur, nec ullo remedio venter detumeſceret, ſuaſor illi fui, ut ad ſolitum munus equos domandi rediret, quo pacto perfecte convaluit, & adhuc vivit. Ad valetudinem ergo ſervandam Principibus commoda erit frequens equitatio, quam in morbis chronicis maxime commendat Thomas Sydenham. Quod ſi hoc exercitii genus remedium curativum eſt, erit quoque præſervativum a morbis, nam ex Hippocrate in libris Epidemiorum, *quæ facta tollunt*, *ante facta fieri prohibent*. Olim certe equitatio Principibus magis familiaris erat, ſicuti modo apud Perſarum Reges ſolenne eſt Legatos equitando audire; nunc autem mos inolevit, ut ſuper regales currus in publicum procedant, ſeu in rhedis ſedentes, aurigare pro more habeant.

Equi-

Equitatio tamen habet etiam ſua incommoda. Ubi enim adſit aliqua diſpoſitio podagrica, aut nephritica, & veſicæ affectio, non parum noxia eſt: quare Hippocrates in libro de Aere, Aquis, & Locis, ajebat, Scythas iſchiadi obnoxios eſſe, quod ſuper equos quotidianam agerent vitam. Infœcundos quoque homines ex nimia equitatione, fieri ibidem aſſerit Hippocrates, ex nimia ſcilicet renum & vaſorum ſpermaticorum concuſſione, ut etiam hanc ob cauſam oriantur aliquando gonorrheæ. Si tamen equitatio moderata ſit, & placida ſuper equos gradarios, quorum copia Principibus non deeſt, non parum conducit ad corporis ſalubritatem: eſt enim, ut ait Galenus 2. de Valetudine tuenda Cap. 8. exercitatio mixta ex geſtatione & opera, qui enim equo inſidet, muſculos intentos, & in quodam motu tonico exercitos habeat oportet, quare equitatio ex ſui natura, apta eſt ad calorem nativum augendum, & ad excrementorum inanitionem promovendam, ſtomachi quoque robur non parum confirmat, ſenſuum inſtrumenta repurgat, & acutiora reddit: quare in ſurditate, in capitis dolore, a Tralliano commendatur.

Creditur quoque equitatio plurimum valere ad crura craſſefacienda, quam ob cauſam refert Suetonius, Germanico, cui graciliora crura

crura objiciebantur, Medicos ſuaſiſſe, ut equitationi indulgeret. Cujus rei rationem eſſe crediderim, eo quod crura in equitatione ſuper ſtapedes multum operentur, etenim qui ſæpe equitare ſolent, muſculos & fibras crurum intentos habeant neceſſe eſt, ideoque ſanguis, quem ſuggerunt arteriæ, inibi detineatur, nec tam facile per venas refluat, ſicque partes illæ uberius alantur, atque in mole augeſcant, qualis ratio quoque militat in cæteris partibus, quæ magis exercentur, quod ſatis patet in piſtoribus, quibus amplæ, & craſſæ ſunt manus; *exercitium* enim, ut ait Avicema, *membrum magnificat*. Niſi itaque Princeps noxam ullam præſenſerit in renibus & articulis, commodæ & placidæ equitationi in gratiam ſanitatis indulgeat, & aſſueſcat, ut ſi ad aliquam militarem expeditionem ſuſcipiendam aliquando cogatur, ad hujuſmodi exercitium aliquam habeat aſſuetudinem.

Eſt & alia exercitatio Principibus ſatis conveniens, atque utilis ad inſtitutum noſtrum, licet ab ipſis ad ſimplex oblectamentum ſuſcepta, ſaltatio ſcilicet, & choreas agere, cum enim exercitatio hujuſmodi alternationem habeat, corpus & vires non valde fagitat, & eadem affert beneficia, quæ a cæteris exercitationibus obtinentur, nimirum caloris & ſpirituum exſuſcitatio, corporis

poris excuſſio, artuum ad varios motus agilitas & promptitudo. Solenne eſt, Principes in puerili ætate ad ſaltationem & choreas inſtruere, ut grandiores facti, publice ſui corporis elegantiam & majeſtatem præ ſe ferant, adeo ut Principi, hujuſce exercitii ignaro, turpe ſit & indecorum, neſcire ad harmonicos concentus pedes movere. Hanc ob cauſam, uti memorat Herodotus, Hippoclides Athenienſis, Agariſtiæ Cliſthenis Sycioniorum Tyranni filiæ matrimonio excidit, cum ignave & ſcurriliter ſaltaviſſet. Scipio ſaltatione maxime oblectabatur, in provectiori etiam ætate: nam, ut refert Seneca de Tranquillitate Animi, *triumphale illud & militare corpus movi ad numeros, non molliter ſe infringens, ſed, ut illi antiqui ſolebant, inter luſum ac feſta tempora virilem in modum tripudiare, non facturi detrimentum etiamſi ab hoſtibus ſuis ſpectarentur.* Commoda & utilitates non referam, quæ tradit Lucianus de Saltatione adverſus Cratonem, qui exercitium iſtud tanquam effœminatum & viro indignum calumniabatur; beneficium certe, quod ex illo refertur, non parum confert ad animi hilaritatem & corporis quoque ſalubritatem. His addere licet, quod ſaltatio Principem inſtruere poſſit ad arma tractanda, & in acie fortiter pugnandum. De Epaminonda Thebanorum Duce legitur, ſaltatione delectatum

tum fuisse, existimante hoc pacto corporis agilitatem conciliari, ut, quando pugnandum sit, eo promptiores sint homines. Merionem Cretensem, Trojano bello mira dexteritate & concinnitate corporis in acie pugnantem, hancque ob causam Græcis & Trojanis notum, Homerus celebravit, Saltatorem illum appellans. Equitatio itaque & saltatio in quocunque Principe rudimenta sunt ad bellicas artes, in quibus instructos esse oportet, qui ad imperandum sunt nati.

Gestatio in sella, præ laudatis exercitationibus, non multas habet vires, attamen laudabilior semper est qualiscunque corporis motio, quam simplex sessio aut statio, quæ vires potius fatigat, quam roboret, dum in statione musculi crurum & femorum in motu tonico perstant, quam ob causam varices in cruribus interdum oriuntur, unde Juvenalis, *Varicosus fiet Haruspex*, cum haruspices diu stare circa extispicia pro more haberent. Navigatio interdum utilis erit, & salubrior esse creditur in mari prope littus, ob siccas exhalationes, quam in fluviis & stagnis. *Navigatio in mari prope littus, Inambulatio prope mare satis commoda*, proverbium Græcum erat, quod in Symposiis refert Plutarchus. Deambulationem præ cæteris exercitationibus valde commendat Hippocrates 2. de Diæta, præsertim matutinam, & aliquam etiam a

cœna ſumpta. Phædrus apud Platonem ex ſententia Acumeni Medici inambulationem in loco aprico extra Urbem iis præferebat, quæ fiunt intra Urbis pomœria, forſan quoniam inibi purior ſit aer.

Ludus parvæ pilæ, apud veteres ſatis uſitatus, a Galeno pluribus in locis commendatur, cujus uſus quoque noſtra ætate ſatis familiaris eſt; quare Romanos Cæſares non puduiſſe publice ſe etiam exercere pila & folliculo, Scriptorum monumenta teſtantur; ſic Veſpaſianus, qui proſpera uſque ad ſenectam valetudine uſus eſt, ſæpe exercebat in ſphæriſterio, teſte Suetonio. Antoninus quoque Imperator, ut ex Eutropio habemus, inter palæſtritas non raro viſus eſt. Guſtavus Adolphus, egregius ille bellator, cui vincere ludus erat, poſt relatas victorias adhuc calens a cæde, ſpectantibus exercitus ſui Primoribus, folle ludebat, ut refert Catarinus ab Avila. Quantum itaque conferant moderatæ corporis exercitationes ad proſperam valetudinem tuendam, cum ad vitam quoque valetudinariam diu producendam multum poſſint, exemplo eſſe poterit Herodicus ille Artis Gymnaſticæ repertor, qui licet pro exemplari valetudinarii hominis traduceretur, attamen lineæ vitam ad ſeculum uſque hoc pacto produxit.

Inter exercitationis genera non immerito recenſetur venereorum uſus, legitimus tamen,

men, quem Tiberius Clinopalem vocabat, verum hac in re non mediocri temperantia opus eſt, hoc enim exercitium ſi modum excedat, corporis vires atterit, & animæ ipſius ſyſtaſim concutit; ſi tamen modus adhibeatur, non prorſus inutilis eſt, ſpiritus enim exſuſcitat & alacriores efficit. Egregie ſane in hanc rem Celſus: *Concubitus neque nimis pertimeſcendus, neque nimis concupiſcendus, frequens corpus diſſolvit, rarus excitat.* Cum ergo eos, quibus cæteris imperare ſors dedit, nihil magis dedeceat, quam cœlibatum profiteri, nihilque ſubditis ſit optabilius, quam aulam videre liberis plenam, bonum Principem, ubi juſtam ætatem adeptus fuerit, pro ſuſcipienda prole decebit eſſe uxoratum, ſed pro valetudine conſervanda, non valde uxorium. Dictum elegantiſſimum Lycurgi hic placet apponere, quod Principibus magis, quam cuiquam videtur congruere. Quæſitus vir ille ſapientiſſimus, cur in ſuis legibus ſanxiſſet, ne maritus perpetuo cum uxore cubaret, ſed ad certa quædam intervalla ſejuncti degerent, reſpondit, ſe tres ob cauſas id ſtatuiſſe, primam, ut viri alacriores eſſent, non ſemper uxoris lateribus hærentes, ſecundam, ut amor, inter conjuges interdum ſopitus, reviviſceret, tertiam, ut filii robuſtiores eſſent & vivaciores. Promovet quoque venereorum uſus circularem ſanguinis motum & vaſorum am-

 pliationem

pliationem, si moderationem conjunctam habeat; norant id quoque antiquæ mulieres, quæ pro more habebant virgini, antequam thalamum ingrederetur, ut cum viro concumberet, filo collum metiri, mane autem eodem filo collum remetiri, ac, si illud non sufficeret, ad totum collum complectendum, gestientes proclamabant, ex virgine mulierem factam; ad quam consuetudinem alludens Catullus in Nuptiis Thetidis & Pellæi sic lusit:

Non illam Nutrix orienti luce revisens,
Hesterno poterit collum circumdare filo.

CAPUT VII.

Regulam inversam somni & vigiliarum, Principum Aulis valde familiarem, ad tuendam valetudinem minime aptam esse.

Lubricam esse Principum valetudinem, ac persæpe illos ægrotare, mirum non est, quando non in unum tantum, sed in omnia pene præcepta, quæ ad servandam sanitatem conducunt, ab iis graviter peccetur. Mirum est, inquam, cur non & sæpius & gravius ægrotent, adeo a communi vivendi ritu deviant, ut a cæteris sic distingui illis proprium videatur, quemadmodum Planetis naturale est in contrarium niti motu opposito illi, quo stella-

rum

rum multitudo conſtanti ordine movetur ab ortu in occaſum. Huc quadrat illud Ovidii, qui finxit in ſecundo Metamorphoſeon Solem de ſe ipſo ita loquentem:

Nitor in adverſum, nec me, qui cætera, vincit
Impetus, & rapido contrarius evehor orbi.

Si in malo rerum non naturalium uſu ullus error ab iis committitur, maxime in ſomno & vigilia; ut plurimum enim dormiunt Principes, cum totus mundus vigilat ad opera intentus, vigilant autem, cum non ſolum homines, ſed cuncta animalia in terris, & piſces quoque in mari ſomno indulgent. Ex hac regula inverſa, nocte vigilandi, & die ſomnum captandi, quæ nullam proportionem habet cum naturæ legibus, num quicquam boni inferri poſſit, iiſdem Principibus judicandum relinquo, ſatis enim liquet naturali ordine noctem quieti & ſomno deſtinatam eſſe; diem vero vigiliis & operibus. Dum volumus ſomnum captare, lucem, quantum poſſumus, arcemus, lux enim ex ſui natura ſpiritus ad ſenſus externos allicit, & vigilias infert, tenebræ ſomnum conciliant, qui ſpiritus ad interiora prolectat. Huc ſpectat Oraculum illud Hippocratis in primo de Diæta, *Lux Orco, tenebræ Jovi, lux Jovi, tenebræ Orco.* Non inepte propterea ab Heſiodo in Theogonia ſomnus noctis filius dicitur, & Nox Microcoſmi, Vigilia vero Dies. *Noctu*

dormiendum, *interdiu vigilandum*, ajebat Hippocrates in libro Prognoſt. in cujus loci expoſitione Galenus hæc habet verba: *Temporibus Hippocratis non aliud fuit ex natura*, *aliud ex conſuetudine*, *nunc vero divites e contrario agunt*, *tum in quibuſdam aliis*, *tum ſomno*, *interdiu dormientes*, *noctu vigilantes*. Hanc conſuetudinem invertendi tempus ſomni & vigiliarum, acriter increpabat Seneca: *Antipodas in Urbe habemus*, ait ille; Morem hunc itaque perantiquum eſſe conſtat, qui ſemper damnabitur, & ſemper retinebitur.

Apud Græcos, Ægyptios, Romanos, Magnatibus morem fuiſſe noctes majori ex parte inſomnes traducere, cum amicis cœnando, ex poetis & ſcriptorum monumentis compertum habemus: mos enim illis erat cum domeſticis modice pranſitare, vel matutinis horis jentaculum aliquod ſumere, mox cum amicis laute cœnare, in tricliniis diſcumbendo, qualem morem Judæi quoque a Romanis, quibus parebant, per aſſentationem recepere, unde Chriſtus Servator noſter in ultima cœna cum diſcipulis in triclinio diſcubuit, quamvis pictores antiquitatis ignari, quibus quidlibet audendi ſemper fuit poteſtas, illum ſedentem in capite menſæ ſoleant depingere, non enim in ſinu Chriſti potuiſſet Joannes ſomnum captare, neque Maria Magdalena, dum Chriſtus in Betania cœnavit

apud

apud Lazarum, ſtans retro potuiſſet illius pedes lavare, niſi diſcubuiſſet, uti ex antiquo marmore Patavii invento oſtendit Fulvius Urſinus, in libro de Triclinio, atque Octavius Ferrarius in opere eruditiſſimo de Re Veſtiaria. Forma autem triclinii apud laudatos Auctores viſitur delineata; erant enim tres lecti, quorum unus erat in fronte, reliqui duo ad latera ad plures convivas excipiendos idonei, ſpatio medio miniſtris relicto; unde Horatius

Sæpe tribus lectis videas cœnare quaternos.

Lectum etiam unicum in ſuis ædibus rite & decore paratum, in quo cum magno luxu & pompa cœnitarent, habebant. Veteres enim in ſtratis diſcumbentes, ad noctes integras cœnas traducebant, a ſole uſque ad ſolem interdum mimos, pantomimos, citharœdos, & phonaſcos habebant, ut, poſtquam epulis corpus ſaturaſſent, animos quoque hujuſmodi illecebris paſcerent; interdum quoque literatos homines habebant, quos de rebus ſublimioribus diſſerentes audirent, ſic Æneas poſtquam apud Didonem regio apparatu coram Aulæ Proceribus cœnaſſet, ſurrexit crinitus Jopas, qui cœpit canere:

. . . . Errantem Lunam, ſolique labores,
Unde hominum genus & pecudes, unde imber & ignis.

Hoc idem legitur apud Lucanum, cum Julius Cæſar, victo Pompejo, a Cleopatra magna pompa & luxu exceptus eſt: poſt cœnam etenim remotis epulis, ut longis colloquiis noctem produceret, Achoream compellavit, ut Ægypti res abſtruſiores, ſacra & gentis mores proferret. Cum autem priſcis temporibus paucas poſt horas a ſolis occaſu, vel ante etiam, uti Domitianus, Suetonio teſte, qui non ultra ſolis occaſum cœnabat, convivia ſua celebrarent, & poſt epulas noctis reliquum cantu ſymphoniiſque & eruditis colloquiis tranſigerent, in iis ſi longiores noctes fuiſſent, pene abſolutum erat coctionis opus, antequam ſomno ſe traderent, quare a præpoſtero ſomni & vigiliarum uſu, a morbis minus plectebantur, quam qui noſtra ætate hujuſmodi vitæ genere delectantur. Principes enim multum nocturni temporis impendunt in multis occupationibus, quæ ad regimen ſpectant, conſcribendis literis, audiendis iis, qui ſupplices libellos porrigunt, aliiſque negotiis expediendis, deinde non raro media nocte exacta cibum capiunt, ac paulo poſt cubitum concedunt, quo pacto noctis reliquum & meliorem diei partem, matutinas ſcilicet horas, quo tempore a ſolari lumine vitales ſpiritus recreantur, irriquieti & cum ſomnis turbulentis abſumunt, unde poſtea nonniſi cum torpore & vitiata coctione evigilant.

Quo-

Quoniam autem consuetudinem hanc noctu vigilandi ac interdiu dormiendi ab Aulis ablegare fere impossibile est, aliqua moderatione saltem hac in re utantur Principes, maturius cibum capiant, parcior sit cœna, & aliquod tempus inter cœnam & somnum sit interjectum. Aliquam deambulationem a cœna commendat Hippocrates in primo de Diæta, plurimum enim confert ad flatulentias excutiendas ab assumpto cibo enatas. Augustus e convivio nonnunquam digrediebatur, convivas epulantes relinquens, paucis ferculis cœnam claudebat, mox acroamata & histriones, aut triviales ex circo ludos interponebat, ac frequentissime aretalogos. Modus etiam adhibendus circa tempus somni & vigiliarum; sicuti enim sanitas, uti superius ex Hippocrate est dictum, in commoderatione inter cibum & labores posita est, ita etiam inter somnum & vigilias. Satis erit, si somnus ad vigilias subtriplam habeat proportionem, octo scilicet horarum spatium.

Septem horas dormisse sat est juvenique senique,

versiculus est, qui legitur apud Autorem libri de Medicina mentis & corporis. Non inepte Plutarchus somnum publicano similem faciebat, sicuti enim publicanus dimidium vectigalis suffuratur, ita somnus dimidium pene vitæ surripit, idcirco quo plus dormimus, mi-

nus vivimus. Etenim si tempus illud, quo ægrotamus, inter vitæ spatia non est computandum, sed illud, quo valemus, ita neque tempus illud, quo dormimus, sed quo vigilamus. Magna tamen sunt beneficia, quæ nobis ex somno proveniunt, si modus adsit; legenda est oratio, quam apud Ovidium habet Iris, Junonis nuncia, ad Somnum in Cimmerio specu altum dormientem:

Somne quies rerum, placidissime somne Deorum,
Pax animi, quem cura fugit, qui corpora duris
Fessa ministeriis mulces, reparasque labori.

Sæpe mecum ipse quæsivi, cur tantæ necessitatis sit somnus, ut sine illo vita nequeat subsistere, vel saltem miserrima, qualis Mœcenati contigit, qui per triennium perpetuas vigilias sustinuit, donec tandem tabe consumptus periit, & Nizolio Ciceroniano, qui, ut refert Heurnius in Libro de Morb. Cap. ad decennium usque insomnis vitam produxit; sed nihil potuit occurrere, quod animum veritatis avidum, satis expleret. Etenim si quis dicat, somnum maxime necessarium esse ad reparanda quotidiana spirituum dispendia, quæ contingunt ob diurnas vigilias & animales operationes, regeram ego, longe plus esse, quod noctu per somnum insensibiliter digeritur ac difflatur, quam quod absumitur dum vigila-
mus

mus & corpus exercemus, ex obſervatione doctiſſimi Sanctorii in ſua Medicina Statica. Si dicatur in ſomno ciborum coctionem perfici ob caloris & ſpirituum ad interna retractionem, & ſuccum nutritium partibus promptius apponi, ut animalia quædam per ſomnum pingueſcant, quæ non fiunt in vigilia ob caloris & ſpirituum ad externa expanſionem; quanquam vera ſint hæc omnia, cauſam tamen non oſtendunt, quare ſomnus tantæ ſit neceſſitatis, ut ſi quis cætera ſanus ob caſum aliquem fortuitum duos vel tres dies ſine ſomno tranſigat, adeo imbecillem ſe perſentiat, ut vix ſtare poſſit, quamvis alimenta optimi ſucci, & vina generoſa ad refocillandas vires illi non defuerint. Quid hoc rei eſt igitur, quod damna, quæ ex ſomni carentia contingunt, nulla alia re penſari valeant, niſi ſomno ipſo? Num id fieri credendum eſt, quia in diuturnis vigiliis frangatur tonus fibrarum, quæ ex jugi ſpirituum influxu tenſæ permanent, ubi in ſomno laxantur & quieſcunt & in media quadam ſtatione conſiſtunt? Etenim dum vigilamus, ſive ſedeamus, ſive ambulemus, nervi & fibræ muſculares in continua fere tenſione ac operatione ſunt, licet aliqua intercedat alternatio, in ſomno autem omnes ex æquo feriantur; ſic videmus cuncta animalia, cum dormiunt in ſitu recurvo, ut boves, canes, feles, & omnia quadrupe-
dia

dia jacere. Pueri quoque fere omnes hoc habent, ut in lecto semper inflexa teneant crura, provecti quoque ætate aliqua corporis inflexione somnum capessunt, neque enim dormirent, si extensa prorsus crura & brachia in motu tonico servarent. At isthæc missa faciamus, & aliis felicioris ingenii perscrutanda relinquamus.

Pro coronide hujus capitis lubet Hippocratis Oraculum apponere, quod ad rem nostram documentum salutare continet, sed propter verborum obscuritatem aliqua indiget expositione. *Somnus in frigore cooperto*, sic Divinus Præceptor 4. in 6. Epid. Varias hæc Hippocratis sententia e Græco in Latinum translata habet interpretationes, ut ex Galeno & Vallesio in commento citati loci videre est; vera tamen & germana interpretatio, quæ salubre documentum pro somno captando exhibet, est, quod bonum sit dormire in loco potius frigido, quam calido, ut respiratio sit facilior, nam in somno cum fiat retractio caloris ad interna, & præcordiorum intendatur caliditas, satius erit inspirare auram frigidiorem, sed corpore pannis bene obtecto, ne a frigoris morsu somnus interturbetur. In hunc sensum quoque dictum istud Hippocratis interpretatur Paulus Heredia; hoc idem visus est sensisse Cornelius Celsus, seu potius ab Hippocrate documentum mutuatus

tuatus eſt, dum ſomnum in conclavi quam maximo laudavit. Non ſatis bene itaque ſibi conſulunt, qui ne a frigore hyemali infeſtentur, in anguſtis cubiculis dormiunt, ut ſolent apud nos Moniales, & quorundam Ordinum Religioſi Viri, qui in parvis cellulis ſomnum capiunt, & halitus ſuos, quos ab ore & toto corpore exſpirant, reſorbent. Quam gravem odorem exhalant cellulæ hujuſmodi, norunt Medici, cum in illas pedes immittunt ad ægros mane inviſendos. Principes igitur, quibus omnia commoda ſuppetunt, dormiant, ut monet Hippocrates, *in frigore cooperto*.

CAPUT VIII.

Excretionum naturalium, quæ reliquiæ ſunt coctionum in noſtris corporibus, rationem habendam, ut rite fiant, ac ne una alteri impedimento ſit.

SI quemadmodum coquinariæ beneficio repertum eſt, quomodo cibaria, quæ ad vitam ſuſtentandam ſunt neceſſaria, ita parari poſſint, ut non ſolum palato magis ſapiant, ſed etiam ut in ſtomacho promptius conficiantur, ita Chimicæ Artis ſolertia fieri poſſet, ut quod in cibis ſucci nutritii eſt & apti, ut in ultimum partium alimentum cedat, in quandam veluti quintam eſſentiam redigeretur, ut ſi quid

ſi quid impuri eſſet, per ſimplicem tranſpiratum difflaretur, nec opus eſſet, ut tanta excrementorum moles in ventre cólligeretur, quæ nos cogeret ad quotidianam egeſtionem, ſi hoc, inquam, obtineri poſſet, non ideo tamen crediderim, feliciorem fore talem hominis ſtatum, immo ſuppoſita partium, qua conformati ſumus, ſtructura, infirmior eſſet & minùs decorus corporis habitus, continuam enim a ſtomachi fermento, quod feriari nequit, eroſionem cum animi moroſitate perciperemus, uti experimur vacuo prorſus ſtomacho, nam uti ex veteri adagio, fames & mora bilem in naſum conciunt, nec levis foret moleſtia, quam confluxus bilis & ſucci pancreatici parerent. Difficilior propterea eſſet reſpiratio, inteſtina enim a ciborum reliquiis diſtenta, viſcerum ſunt ſubſterniculum, unde eſt, quod iis, qui die naturali unica tantum comeſtione utuntur, videantur pendere viſcera, uti ajebat Hippocrates de rat. vic. in ac. n. 16. Sic idem Hippocrates in libro de Arti. n. 51. in fracturis coſtarum inediam damnabat, *moderata enim ventris repletio, coſtarum fit directio*, ajebat ille: Neceſſaria eſt itaque propter partium craſſiorum a chylo ſecretionem excrementorum in inteſtinis acervatio, & ad tempus retentio. Neque vero ſolum ad bonam corporis valetudinem, partes ad imum ventrem ſpectantes, turgeſcentiam quandam & craſ-

& crassitudinem habere bonum est, sed etiam ad totius corporis venustatem & elegantiam multum confert, non levis enim est turpitudo ventris depressio, qualis in hypochondriacis & scorbuticis visitur. Adeo verum est, quod scripsit D. Augustinus in Libro 22. de Civ. Dei Cap. 24. nimirum quod *nihil creatum videmus in hoc corpore utilitatis causa, quod non habeat etiam decoris locum. Plus autem nobis id appereret, si numeros mensurarum, quibus inter se cuncta connexa sunt & coaptata, nossemus.*

Non est igitur, quod homo hac in re a cæteris animantibus optet distingui, sed sola ratione ac temperantia, quæ si adsit, non solum alvi excretiones, sed aliarum quoque partium, rite & commode fient juxta naturæ leges. Quomodo autem in statu bonæ valetudinis fiant in nostris corporibus naturales tum secretiones tum excretiones, exponere instituti mei non est; id egit ex asse Doctissimus Terenzonius, in Pisano Lyceo Med. Professor, in nuperis suis exercitationibus: sed solum mihi mens est cautiones aliquot tradere pro sanitate tuenda, præsertim Principum. Cum vero tanti sit momenti, in statu corporis ægro, alvi & vesicæ excrementa diligenter observare, non solum ad morbi naturam dignoscendam, sed ad prognosin & curationem instituendam, in statu quoque integræ sanitatis idem agere bonum

num eſſet. Verum hæc animadverſio, dum bene valemus, ut plurimum negligitur, at in Principe, cujus incolumitas maxime eſt optabilis, hujuſmodi conſideratio non eſt contemnenda. Oportet ergo Medicum, qui Principis valetudini regendæ præeſt, illius naturam perſpectam habere, etiam in ſtatu integræ ſanitatis, num alvum habeat ad ſolutionem, aut ad ſtrictionem propenſum, & ad aſſumpta reſpondeat, ut immoderantias poſſit temperare. Ut plurimum Principes ob ciborum multiplicem diverſitatem, nec tam facilem illorum coctionem, habere ſolent facilem ubi enim minus perfecta eſt coctio, ſolutior eſt venter; aliquando tamen ratione temperamenti, & quorundam ciborum uſu, eſt adſtrictior, unde non parva incommoda ſuccedunt. *Ventris ſtupor, omnium confuſio, immunditia vaſorum, cerebri conſumptio*, ajebat Hippocrates 3. in 6. Epid. quod licet Galenus in loci hujus expoſitione intelligendum velit de vitiata ventriculi coctione, attamen æque bene, ut ait Valleſius, de Inteſtinorum expultrice læſa poterit intelligi.

Si ergo contingat, alvum plus quam par ſit laxiorem eſſe, cibis potius, quam medicamentis agendum, ea nempe exhibendo, quæ facultate aliqua adſtrictoria, ac ſtomachi & inteſtinorum fibras roborandi vi polleant, veluti panis rite coctus, carnes aſſæ, fercula ex

ex oriza, mala cidonia, pira, cavendo a vino dulciori & bellariis. Aliquando ex particulari aliqua constitutione, uti ex venarum angustia solutior est alvus, qualis observatio est Doctissimi Ballonii in suis Ephemeridibus, eo quia chylus non tam facile subeat venas mesaraicas, ajebat ille, juxta suorum temporum hypothesin, at verius per venas lacteas abdominis, quam ob causam ait ille, mulieres ut plurimum laxiores habere ventres, nam cum multis cibis se obruant, ac sine ordine, & vitam desidem agant, ob vasorum conniventiam facile effluent, quod in hominibus, qui habent vasa ampliora, & vitam ducunt magis operosam, non ita evenit. Si itaque signa appareant, quæ venarum angustiam indicent, parciori cibo erit utendum, & qui vim aliquam habeat calorem innatum vegetandi, & ora vasorum ampliandi, sicuti corpus modice exercere oportunum erit. Si vero adstrictior sit alvus, alimentis pariter agendum est, quæ alvum molliorem reddant, qualia sunt carnes teneriores, sed elixæ, veluti, vervecis, vituli, hœdi, pullorum, pisces quoque, fercula ex herbis cum passulis, prunis, & similibus:

Pruna peregrinæ carie rugosa senectæ
Sume, solent duri solvere ventris onus.

Cavendum a clysterium emollentium usu, nisi summa cogat necessitas, licet enim ex lacte,

 herba-

herbarum decoctis parentur, attamen frequens illorum usus intestinorum fibras frangit, & effœminat, ac non raro tormina in ventre excitat, præterquam, quod corpus in malam consuetudinem trahitur. Novi olim Romæ purpuratum Principem, qui cum alvi adstrictione laboraret, servum habebat, qui alternis diebus emollientem clysterem sibi inderet, non tamen semper cum utilitate, cum interdum in ventre excitarentur non leves turbæ, quo remedii genere propter consuetudinem uti coactus est ad multos annos, donec vixit. Multo magis cavendum a laxantibus, & eccoproticis per os assumptis, aliquam enim semper in stomacho perturbationem pariunt. Laudant nonnulli in alvi adstrictione cassiam ad aliquot drachmas, at cassia non tam innoxia est, ut illius usus non sit suspectus, flatuosa enim est, & stomacho parum amica, idcirco a Ballonio, Medico experientissimo, Cassia cacostomachos vocabatur, immo idem Ballonius 2. Epid. in renum & vesicæ affectibus, sive purgato, sive impurgato corpore, cassiæ usum omnino improbat, & virositatem quandam in illa agnoscit. Hanc pariter damnat Fallopius noster de Med. Pur. Cap. de Cassia, Johannes Beverovicius in Libro de Ren. & Ves. Cal. Ludovicus Nonius in Epistola ad eundem Beverovicium, & complures alii. Cum autem persæpe Principes, sive

ſive ex hæreditaria diſpoſitione, ſive ob errata in victu, renum affectibus laborare ſoleant, Medicus pro alvo laxanda, in perſona Principis ſuſpectam debet habere caſſiam, ſed potius talem diætam inſtituere, quæ ventris duritiem emolliat.

Non minus quoque advertere oportebit, quales ſint excretiones ſecundæ coctionis, atque etiam tertiæ, perſæpe enim proportionem inter ſe debitam non ſervant, mictio plurima parvam ſignificat dejectionem, ut ex Hippocrate 4. Aphor. converſa enim materia fluidiori ad vias urinæ, mirum non eſt, ſi ſicciores fiant alvi fæces, & parvæ ſint dejectiones, copioſæ autem fiunt mictiones, ſive ex uſu ciborum calidiorum, & vini meracioris uſu, ſive ex particulari temperatura calida & ſicca, qui enim talem habitum ſortiti ſunt, epiphlebi eſſe ſolent, hoc eſt venarum latitudinem habere, ideoque plurimum mingere, cum per lactearum amplitudinem copioſus humor abripiatur, & ſanguini permixtus, tandem ad renes deferatur; ſic etiam ex eodem Hippocrate 3. in 6. Epid. *cutis raritas ventris denſitas*, hoc eſt, multus perſpiratus alvum duriorem efficit, ſubducta ſcilicet ventri humiditate, quæ fæces alvinas molliores reddit, & ad excretionem promptiores. Medici penſum itaque erit incumbere, quantum licet, ut per hæc tria principalia corporis emiſſaria,

 impu-

impuritates rite, & juxta naturæ leges expurgentur, quod obtinebitur, temperantia in victu, & recto rerum non naturalium usu.

CAPUT IX.

Ex nulla re magis, quam animi affectibus periclitari Principum valetudinem, nihilque esse, cui minus succurrere possit Ars Medica.

IN classe rerum, quas Medici non naturales vocant, quæ medium sunt quiddam inter ea, quæ sunt secundum naturam, & præter naturam, locum postremum tenent animi pathemata, sed primum forsan sibi vindicant, quatenus præ cæteris plurimum habent virium ad bonam valetudinem evertendam, & graves morbos inferendos. Quantum polleant animi affectiones, & quam grandem tempestatem temporis momento in massa sanguinea concitent, ex signis & notis, quas in externis corporis partibus, ac in facie potissimum depingunt, facile est deprehendere, qua de re egregie scripsit Cambræus in Libro de Pass. Carac. sic in ira, quæ præ cæteris passionibus vehementior est, fit primo aliqua sanguinis ad interiora retractio, sed paulo post majori impetu ad corporis externa protrusio; sic ubi quis ira fuerit correptus, facies

facies & oculi rubore ſuffunduntur, os amareſcit, ſpumant labia, pulſus frequentes & magni fiunt, verba interrupta, motus irrequieti multaque alia apparent, quæ hominis non ſani, ſed furentis, Oreſtes ipſe diceret; Anima enim ſenſitiva ubi ſatis virium eſſe agnoſcit ad objectum, quod ſibi odioſum & infeſtum concipit propulſandum, collectis viribus, ſpiritus & ſanguinem ad externa protrudit cordis miniſterio, quod ex ſpirituum animalium confluxu, tanta vi, ac tam crebro ſyſtoles ſuas explicat, ut ſanguis per arterias ad partes delatus, nec a venis tam prompte reſorptus, non poſſit, quin cutim rubore perfundat, ubi in timore, dum videt non eſſe ſibi tantum roboris, longe a ſe quod hoſtile eſt repellat, contraria eveniunt, fibris enim per totum contractis impeditur ſanguinis motus, ſeu ejuſdem ſanguinis per arterias ad ſuum principium fit retractio, quando inter varios ſanguinis motus retrogradum etiam nonnulli admittunt, lege enim conſortii, & mechanica neceſſitate inter animam & corpus, conſpicuum eſt ad quaſdam motiones animæ, quaſdam etiam fieri in corpore, & in maſſa fluidorum motiones, ſic hominibus ſubito timore perculſis pallor in facie apparet, attonitum ſimulachri ad inſtar perſtat corpus, mens ſtupet, & vox faucibus hæret. Sic quælibet alia paſſio propria ſigna & no-

tas habet, quibus ſeipſam prodit, uti apud laudatum Scriptorem videre eſt. Si ergo ad animæ perturbationes tanta fit in ſanguine, & fluidis omnibus ſuſque deque perturbatio, mirum non eſt, ſi propter animi pathemata naturalis œconomia pervertatur, & facili negotio corruat bona valetudo. Non deſunt apud Scriptores exempla eorum, qui ex nimio iræ impetu ſubito extincti fuerint, quod pariter legitur de aliis, quibus ex nimio terrore, ſive ex improviſo gaudio poſt magnum mœrorem interclusus eſt ſpiritus.

Aſt cum animi affectus in privatis hominibus, atque etiam infimæ ſortis adeo polleant, ut quotidie videmus, quanto plus virium habebunt in iis, qui licet ſupra cæteros conſtituti, tota ſua poteſtate impetrare non poſſunt, ut omnia, quæ flagranter optarint, obtineant, nec efficere, ut fortuita quædam, & valde moleſta iis non eveniat, de quibus ne per ſomnium quidem cogitarint. Quis ex iis, qui Principatus, Regna, & Imperia poſſident, Auguſti fortunam, proſperitatem, imperii amplitudinem, & longam ætatem ſibi non optaret? At ſi quis Caput 45. Libri ſeptimi Hiſtor. Natur Plinii legat, ubi longa ſerie Auguſti infortunia & caſus adverſi recenſentur, Principem infeliciſſimum pronuntiabit, licet inter felicitatis exempla numeretur. Auguſtus ipſe de rebus ſibi adverſis non

raro

raro connquestus est, præcipue de Juliæ filiæ moribus cujus pudicitiam suspectam habebat, idcirco inter amicos dicere solebat, *duas habere filias delicatas, quas necesse haberet ferre, Juliam & Rempublicam*, ut legitur apud Macrobium in Libro 2. Satur. Cap. 5. Quam gravi metu, ac mœrore affectus fuerit, ubi Varianæ cladis in Germania nuntium accepit, ex Scriptorum monumentis satis constat, excubias enim per Urbem indixit, ne quis tumultus exurgeret, quasi Germani in Italiam irrupturi essent, ludos Jovi vovit, ut Rempublicam servaret, *adeo consternatus, ut per continuos menses barba capilloque summissis, caput interdum foribus illideret vociferans, Quintili Vare legiones redde.*

Augustum licet bono & decoro habitu ex sui natura præditum, valetudinarium, immo persæpe gravibus morbis conflictatum fuisse legimus, ut Antonius Musa, Medicus celeberrimus, illius desperata salute, dum ex remediis, quæ salubriora videbantur, nihil levaminis obtineri adverteret, raro exemplo periclitatus fuerit, nam, ut ait Plinius, *Augustum contraria Medicina gravi periculo exemit*, quod perraro facere solent Medici, qui, ut ait Celsus, *in splendida persona conjectura sua nolunt periclitari, ne occidisse, nisi servarint, videantur.* Improsperam autem illius Principis valetudinem & frequentes morbos, non nisi ad animi

pathemata, a quibus ob male inter ſe cohærentem iniquæ fortunæ ac felicitatis interdum mixturam cavere non poterat, referri potuiſſe crediderim. Cum autem Principibus, qui populos regunt, fere quotidie cauſæ non deſint, quæ illorum animos transverſos agant, non equidem mirari convenit, ſi ut plurimum minus proſpera valetudine fruantur, mirari potius licet, cur non ſæpius decumbant. Quam gravi tempeſtate per totam Europam primo hujus Seculi decennio jactata fuerit Principum fortuna, ſatis conſtat, ut ſummo rerum omnium Rectori pro iis componendis, & pace reſtituenda, ſuſcepta fuerint publica vota.

Principes itaque, ſi illis cordi eſt bene valere, a violentis animi affectibus, quantum licet, caveant, non ita tamen, ut ad apathiam illam, quam Philoſophi quidam ambitioſe nimis affectarunt, ſtudeant pertingere, id enim eſſet hominem ex homine tollere, nam, uti inquit D. Hieronymus, *nos affectus & perturbationes, quamdiu in tabernaculo corporis hujus habitamus, & fragili carne circumdamur, moderari & regere poſſumus, amputare non poſſumus.* Gaudeant igitur, doleant, triſtentur, miſereantur, iraſcantur etiam aliquando, ſed iræ ſint Principe dignæ, veluti de Jove Ovidius:

Ingentes animos, dignas Jove concipit iras,

ſic

ſic etiam in Sacris Literis Deum iratum legimus, de hominum ſceleribus pœnam ſumpſiſſe. Multum itaque intereſt, num quis iraſcatur, an incandeſcat, ut poſtea eorum, quæ iratus perpetrarit, pœniteat, uti de Adriano Imperatore refert Galenus de cognoſ. & cur. ani. mor. qui ira percitus cum ſtylo oculum ſervo perfodiſſet, ac poſtea illum vidiſſet factum unoculum, commiſeratione ductus, pollicitus eſt, illi daturum ſe, quod vellet & optaret, at cum ille taceret, eundem ſermonem repetiit, cui ille reſpondit, ſe nihil, niſi oculum amiſſum optare, qui reſtitui non poterat. Ratio itaque ſola habenas teneat, & animæ ſenſitivæ motus in officio detineat, ac præſertim in iracundia, in quam facile delabuntur, qui ſumma poteſtate gaudent.

. . . Animum rege, qui niſi ſervit
Imperat, hunc frænis, hunc tu compeſce catenis.

Moderatio igitur in iracundia maxime commendabilem, & ſubditis percarum efficit Principem, ut qui certi ſint, nihil ab eo deliberari poſſe, niſi quod prudentia ac juſtitia maturarit. Principibus equidem mirum in modum quadrat, quod Claudianus ſcripſit:

. . . Diis proximus ille eſt,
Quem ratio non ira movet. . .

Unica igitur paſſionum medela, ne tam graves valetudini noxas inferant, erit ratio, non ab Arte Medica, ſed a morali Philoſophia pe-

tenda, non enim quidquam aliud, quam rationem ſuggerere potuit Galenus in laudato Libello de cogn. & cur. anim. morbis. Ne autem hac in re inane prorſus videatur Archiatri officium Principis valetudini excubantis, illius penſum erit advertere, in quemnam affectum ille ſit pronior, num ad iram, an ad mœrorem & alios affectus, quos ipſe quam quiſpiam alius cognitos habere credibile eſt, poterit opponere talem diætam, & vivendi rationem, quæ vim habeat moderandi diſpoſitionem, quæ affectui naturali vim præbet, ut ſi præfervida temperie præditus ſit, commendet talem victum, qui nimium ſanguinis, & ſpirituum fervorem compeſcat, laudet vina acidula, ſive diluta, ſummatim diætam perfrigerantem, ſi vero ex naturali temperie illum videat ad mœrorem propenſum, cibariorum uſum, quæ ſanguineam maſſam volatilibus particulis ſaturent, & ſpiritus vividiores efficiant, prout ferret occaſio, approbet, vina mediocriter generoſa illius temperamento magis accommoda commendet, talia enim melancholicis, & qui gravioribus curis premuntur, ſolent eſſe remedio, dum particulas ſanguinis acidas mitiores reddunt, eo prorſus modo, quo ſtagmata acida vitrioli, ſulphuris, aliorumque, ſpiritu vini dulceſcunt. *Date ſiceram mœrentibus, & vinum iis, qui amaro ſunt animo*, ut in proverbiis habemus: Sic

Hele-

Helena, ut ex Homero in Odyſ. Menelao, & Telemacho Ulyſſis filio, pharmacum illud mœroris, vinum ſcilicet nepenthes, quo a Polidamna Regis Theonis Uxore in Ægypto fuerat donata, propinavit. Si vero ob paſſionem aliquam diu perſeverantem, Principis ſui habitum videat gracileſcere, & faciem decolorari, illum admoneat de remediorum neceſſitate, ad proximam ægritudinem anteverten-dam, hujuſmodi enim cogitatio, contemplatione idearum, quæ excruciant, mentem forſan abducet.

CAPUT X.

Quale debeat eſſe in Principibus Literarum ſtudium, ne bonæ valetudini inferatur noxa.

PRincipes, quorum proprium eſſe debet facere ſcribenda, interdum libido ſolet inceſſere, ut in literarum ſtudio inclareſcant, & in hujuſmodi muſtaceo, ut dici ſolet, laureolam quæritent, illos tamen, ut plurimum, diligentia fruſtrante, ut quod optarint non tam facile attingant, & immo, quod pejus eſt, bonæ valetudini non levem injuriam faciant. Dedecet ſane Principem quemcumque, eoque magis quo excelſior eſt, literarum omnino rudem & amuſum eſſe, minus enim gratus & carus eſt ſubjectis populis, qui Principem ſuum

ſuum tanquam virtutum omnium exemplar habere geſtiunt, ſicuti multum illi confert literis in primævo juventæ flore operam navaſſe, ac præſertim humanioribus ſtudiis, veluti Latinæ Linguæ, Rhetoricæ, Poeticæ, prætertquam enim quod multum laudis & decoris ſibi adſciſcet, id beneficii aſſequetur, ut ſi ex nativa temperie aſperioris naturæ ſit, hujuſmodi ſtudiis illam exuat:

Scilicet ingenuas didiciſſe fideliter artes,
Emollit mores, nec ſinit eſſe feros.

Decet itaque eum, qui ad imperandum eſt natus, literis mediocriter eſſe imbutum, atque etiam de ſublimioribus ſcientiis, uti Philoſophia, Mathematicis diſciplinis aliqua delibaſſe, ut ſi aliquando publicis diſputationibus interſit, ſtatum ſaltem quæſtionis intelligat, non eſt tamen neceſſe, ut Logicas ſubtilitates calleat, & *curtum ſermone rotato torqueat enthymema.* In Philoſophia tamen morali, magis quam in naturali illum inſtructum eſſe oportet, cujus facultatis egregia ſunt monumenta, tum ex antiquis, tum neotericis Scriptoribus, ex quibus optima documenta tum ad ſui, tum ad aliorum regimen exiguo labore haurire poterit. Qui literarum ſtudio totos ſe dedere, ut nomen aliquod ſibi comparent, ſatis norunt, quanto temporis, virium, & ſanitatis diſpendio conſtet hæc laudatio: *O hominem literatum*, illi enim neceſſe fuit libris impal-

impallescere, & lucernariam vitam degere. Sic de Demosthene ajunt, illum plus olei, quam vini absumpsisse:

Qui studet optatam cursu contingere metam,
Multa tulit fecitque puer, sudavit, & alsit,

ajebat Horatius in Poetica. Cum itaque non nisi multo labore, & vigiliis commendatio aliqua in literis obtineri possit, & consectarie cum sanitatis ruina, Principes, qui non sibi tantum, sed aliis nati sunt, ad propriam valetudinem tuendam excubare debent, & scire ad sobrietatem. Innumera fere sunt damna, quæ ex impensiori studio, ac rerum abstrusiorum pervestigatione sanis corporibus proveniunt. Stomachus primo immoderati studii pœnas luit, distractis nempe a ciborum coctione innato calore & spiritibus. *At imbecillis stomacho, quo in numero magna pars urbanorum, omnesque pene cupidi literarum sunt,* ajebat Celsus Libro I. Stomachi itaque imbecillitas nimiæ attentionis ad studia & lucubrationis vitiosum est productum, ex quo tanquam e scaturigine singulis partibus languor promanat, (nam qualis chylus talis sanguis,) ac exinde depravatus corporis habitus. Scite propterea Q. Serenus stomachum totius corporis regem appellabat, cujus validus tenor omnia membra confirmandi vim habeat. Præ cæteris vero partibus, caput, sedes animæ & arx Minervæ, graves persentit noxas,

nam

nam propter nervorum contentionem & exſtaſin quandam in altis contemplationibus, luce animali deſtituuntur partes corporis, unde torpor & ſegnities, ac eandem ob cauſam tardiori lapſu fluit ſanguis per ſuos ductus, & naturalis totius corporis œconomia pervertitur. Multa igitur ab intenſiori animi exercitatione in literarum ſtudio corpori conſequuntur incommoda: recte propterea ajebat Plutarchus in Libro de Pre. Salub. quod ſi corpus diſceptet cum animo de damno dato, non fore, ut hic noxæ eximeretur. Quippe cum animus contentionibus & ſtudiis eſt intentus ſuis, abutitur corpore. Plato quoque in Timæo ajebat, animum ſtudiis intentum corpus implere languoribus, ut poſtea neceſſe ſit ſtudia omnino deſerere. Innumera pene ſunt incommoda, quæ affectatio nominis celebritatem adipiſcendi in literis valetudini infert, adeo, ut perdifficile ſit eodem tempore aſſequi magnam famam & bonam valetudinem: cum enim neceſſe ſit ad aſſiduam librorum lectionem incumbere, interdum ſcribere, idque fieri nequeat ſine continuata ad plures horas ſeſſione, vel ſtatione, utroque modo corpus graves noxas perſentiſcit, in ſeſſione enim propter compreſſionem femorum & crurum ſtupor conſequitur, in ſtatione muſculi ob motum tonicum defatigantur, & utroque ſitu ſanguinis motu retardatur. Obſervatione dignum

dignum est, quod Religiosi quidam cœtus, qui literarum studio potissimum sunt addicti, licet alioquin civilem vitam ducant, ac alimentis boni succi alantur, omnes fere sint macilenti & melancholici, alii vero Religiosi Ordines ad pietatis studium & cœlestium contemplationem intenti, vitæ austeritatem profitentes, licet nudipedes, ac iisdem vestibus tam hyeme quam æstate obducti, utplurimum obesi sunt, valentes, & bene colorati. Cum itaque Principes valetudinis suæ studiosi esse debeant, non solum in sui gratiam, sed & aliorum, quibus præsunt, modice & pro oblectamento studiis aliquot horas diei impendant, & si illis vigilandum est, id agant, ut subjecti securius dormiant, uti Epaminondas Dux Thebanorum, qui ut scribit Plutarchus, quæsitus, cur noctu urbis mœnia perlustraret, respondit, se sobrium esse & vigilare, quo reliquis liceret temulentos esse ac dormire. Sic Homerus 2. Iliadum Jovem finxit semper vigilantem, dum cæteri Dii altum dormirent:

Tum reliquos omnes, divosque hominesque tenebat
Pernox somnus, at insomnis Saturnius unus
Pectore sollicito volvebat. . . . .

Præterea observatum est, Principes, qui se totos sublimioribus scientiis comparandis devoverint, parum fortunatos fuisse, ac non

solum

ſolum valetudini, ſed etiam famæ & exiſtimationi injuriam feciſſe, ut etiam interdum ſcommatibus & dicteriis traducerentur. Alphonſum Caſtellæ Regem, cujus tabulæ Aſtronomicæ adhuc extant, multis infortuniis vexatum fuiſſe, hiſtoriæ referunt, & cum in Planetarum motibus obſervandis totus eſſet, & præcipue in Martis erroribus, errata ſua in populorum regimine non ſatis obſervaſſe creditus eſt, quin eo impietatis etiam deveniſſe ajunt, ut Momi Lucianici ad inſtar opera divina carpere voluerit. Julianum Auguſtum, vulgo Apoſtatam dictum, in eloquentiæ ſtudio, & omnigena eruditione inclaruiſſe, uti opera illius teſtantur, ſatis perſpectum habemus, ſed in quas ſuperſtitiones ſe dederit, & qualis fuerit illius exitus, loquuntur hiſtoriæ. Henricus Octavus Angliæ Rex, cui Ludovicus Vives commentarios in Librum D. Auguſtini de Civitate Dei dicavit, literarum cultor fuit, & cum adverſus Lutherum ſcripſiſſet, Catholicæ Fidei Defenſoris titulum promeruit, aſt in quos errores Regius ille Scriptor lapſus fuerit, ſciunt omnes, ac ipſemet, ſi Scriptoribus adhibenda fides, dum animam ageret, omnia ſe perdidiſſe confeſſus eſt. Jacobum Stuartum primum, magnæ Britanniæ Regem, quod in evolvendis libris ad Liturgiam ſpectantibus ac Theologiæ ſtudio eſſet nimis occupatus, qua in re adeo

eminere

eminere ſe credidit, ut Cardinali Bellarmino litem moverit, publicis ſcriptis editis, nec ſine acrimonia & conviciis, quibus tamen reſponſionem non minus doctam, quam humanitate & reverentia Regio nomini debita plenam Bellarminus repoſuit, veluti Purpuratum Principem decebat in Religioſiſſimo cœtu Patrum Societatis Jeſu antea enutritum, Angli ipſi per contemptum Regem Theologum appellabant. Antoninus pius Philoſophi cognomentum eſt aſſecutus, ſed nullum magnanimi Principis titulum promeruit, nulla militari expeditione ſuſcepta, nimis facilis in puniendis criminibus, & toleranda Fauſtinæ nota impudicitia. Principes igitur, qui impenſius, quam par eſt, literis ſe dedunt, non raro apud ſubjectos populos male audiunt, tanquam nati potius ad clauſtra, quem ad caſtra. Romulum, qui in illa temporum ruditate totum annum in decem menſes non ſatis rite digeſſerat, hoc carmine laudavit Ovidius,

Scilicet arma magis, quam ſidera, Romule, noras,
Curaque finitimos vincere major erat.

Si tamen Principes polymathia delectent, & velint in quocunque ſcientiarum genere eruditionem pauco labore & cum laude, quodque magis refert, ſine valetudinis damno aſſequi, id illis erit perfacile, nimirum ſi Poetas, Ora-

 tores,

tores, Philoſophos, Mathematicos, Theologos alant, & ſuccifivis horis atque etiam ſuper cœnam & prandium illos audiant variis de rebus diſſerentes, ac ab illis ediſcant, quæ multo ſtudio, & lucubrationibus a mutis magiſtris, hoc eſt, libris didicerint. Morem hujuſmodi ſervavit Franciſcus Primus Galliarum Rex, magnus Literatorum Fautor, qui, ut refert Bruyerinus in ſua Nuncupatoria ad librum de re Cibaria, dum cœnaret, ac pranderet, aſſidentes habebat in quocunque genere præſtantiores Literatos; quod itidem facere conſueverunt Leo Decimus & Clemens Septimus, Pontifices Maximi de Medicea Familia, cui ex Regia Mæcenatis ſtirpe prognatæ jure quodam per traducem peculiare fuit celebriores quoſque in re literaria Viros quocunque tempore fovere atque alere. Idem quoque obſervatum eſt in Principum Eſtenſium Nobiliſſima Familia, quæ ſemper pro more habuit Aulam habere doctiſſimis Viris plenam, quo factum, ut celeberrimos Scriptores ac Poetas habuerit, qui illorum facta poſteritati commendarint, quales fuere Areoſtus ac Taſſus.

Potuerunt itaque facili negotio Principes, in Philoſophicis, Mathematicis, in experimentali ſcientia, & in quocunque diſciplinarum genere abſtruſiorum rerum notitiam ſibi comparare, Viros eruditos colloquentes audiendo,

do, vel mensis remotis, aut eo tempore, quo Domitianus, ut horas falleret, muscas sagittis confodiebat, sicque sine tortura intellectus, & bonæ valetudinis dispendio *aliena frui insania*, uti Plinius de iis dicere solebat, qui novas ædes construere nolebant. Mirum est, quantum se torqueant & fatigent Philosophi, Mathematici, & rerum naturalium scrutatores, in problematum quorundam solutione, ut plures noctes insomnes ducant, ac persæpe operam ludant. Voverat olim Jovi Dionysius Syracusanus coronam auream, aurique optimi massam artifici dederat pro corona construenda, ast ille surrepta auri portione, argentum substituit: sensit artificis dolum Dionysius, at quia corona satis elegans erat, ac putabat, Jovem Optimum Maximum illam, qualiscunque esset, benigne esse excepturum, passus non est eam infringi & liquari, & aliam ex puro auro fabrefieri; attamen peroptans scire, quota portio esset argenti permixti, Archimede accersito, ab eo quæsivit. ut ingenio suo perscrutaretur, quantum mixturæ pro retento auro in corona latitaret, quo audito ille attonitus ac stupens abiit, seipsum excrucians, quanam ratione ad rem tam arduam posset pertingere, donec tandem cum in balneo esset, voti factus est compos, ex illo enim emergens ratiocinando ex uno in aliud progrediens, mo-

dum reperit, quo mechanico artificio sciri posset, quantum argenti auro suffectum fuisset, ac reperta proportione, quam habet aurum in pondere ad argentum data paritate molis, magna cum sui laude Dionysio satisfecit. Hanc Archimedis inventionem versibus satis eleganter expressit Q. Rhemmius Fannius. Tam parvo igitur constat Principibus eruditio, quam magno privatis hominibus, qui sibi eam compararunt.

Magnum praeterea ornamentum facili negotio sibi accerserent Principes, si praeter Latinam linguam, aliarum etiam, quae in Europa usui sunt peritiam acquirere studerent, quod facili negotio, atque etiam cum oblectamento obtinerent, si peritos homines in familiae censu haberent, quibuscum horis quibusdam diei, animo curis vacuo colloquerentur. Mithridates Rex Ponti & Bithyniae sua aetate magnae admirationi fuit, nam, ut refert A. Gellius duarum & viginti gentium, quas sub ditione habebat, linguas percalluit, earumque omnium gentium viris nunquam per interpretem locutus est. In hanc rem factum oppido curiosum & memoratu dignum lubet referre; quod legitur apud Laurentium Cappellonium in Libro Sermonum Variorum Italico idiomate conscripto, Libro 2. Cap. 1. Cum Bononiae esset Carolus V. Imperator, ut a Clemente VII. Pontifice

fice Imperii coronam ſuſciperet, Franciſcus Sfortia Dux Mediolani, qui perduellionis apud Imperatorem fuerat accuſatus, quod cum Gallorum Rege ſecreto conſpiraret, impetrato a Cæſare, faventibus Legatis Venetis, Diplomate, ſeu ſalvo conducto, ut vocant, Bononiam venit, ut objecta crimina dilueret. Is ergo, ubi ad Cæſarem datus acceſſus, præſtitis debitis obſequiis, Diploma e ſinu extractum illi obtulit, inquiens, illo amplius ſibi opus non eſſe, dum hujuſmodi præſidium quæſiviſſet, non quod Cæſaris æquitati, aut innocentiæ ſuæ diffideret, ſed ut a Cæſareis miniſtris ſibi nimis infenſis caveret. Ubi autem fidei & devotionis ſuæ erga Sacrum Romanum Imperium teſtimonia & experimenta adferre cœpit, Antonius de Leva, natione Hiſpanus, qui tunc aderat, lingua Hiſpanica Sfortiam Italico ſermone loquentem vehementer interpellabat, ut Sfortia orationis ſuæ filum proſequi non poſſet; quare hic cognito Hiſpani miniſtri artificio, lingua Germanica loqui cœpit, quam cum non calleret alter, ſilere coactus eſt, non ſine tamen indignatione, quam celare non poterat. Sic Sfortia commode apud Cæſarem a criminum ſuſpicione fidem ſuam liberavit; Imperator autem, commendata generoſi Principis prudentia & ſagacitate, Mediolanenſis Ducatus dominatum Sfortiæ reſtituit & confirmavit, recla-

mante licet Antonio de Leva, qui aſſerebat, Mediolanenſem ditionem pluris faciendam, quam totam Hiſpaniam.

CAPUT XI.

Quale eſſe debeat in ſenili ætate valetudinis regimen.

SAnum profecto conſilium eſt, ſanitatem, qua ſola felices a miſeris dignoſcuntur, quanta fieri poteſt diligentia quocunque tempore cuſtodire, aſt in ſenili ætate potiſſimum id agere, ſaluberrimum eſt: Juvenilis enim ac virilis ætas, cauſis, quæ ab extrinſeco proficiſcuntur, facile obſiſtunt, non ita ſenes, qui ut veteres fagi ad quoſcunque ventorum flatus facili negotio concidunt. Sicuti ergo quiſque, ubi canitiem accedere cognoſcat, recte ſibi proſpiciet, ſi valetudinis ſuæ meliorem quam antea curam habere incipiat, ita Princeps, cui ad ſenectutem vergenti, gravior ſemper curarum moles incumbit, alteram vivendi rationem inſtituat neceſſe eſt, ut feliciori ſorte mortalitatem vitæ hujus exuat. Senectus, cujus propria eſt ingenii maturitas, ſi adjunctam habeat ſanitatem, verus vitæ fructus dici meretur.

Primo itaque talis diæta erit inſtituenda, quæ lampadem vitalem ſuſtentet, non obruat; cum ergo ſenectus pueritiæ ſit oppoſita, diverſa ratione eſt procedendum: in puerili enim æta-

te

te cum in dies calor & robur vegetior ac robuſtior fiat, oportet ſenſim alimentum augere, in ſenili vero, ubi longuidior eſt vitalis ignis, ſtomachi fermentum infractum, alimoniam imminuere neceſſe eſt, id tamen intelligendum velim de primo ſenio, nam in poſtremo ſenes ætate confecti, ut ait Galenus Com. Aph. 13. 1. Sec. *tale quid patiuntur, quale lucernis pene extinctis accidit, quæ continuam exigunt olei ſuffectionem, multam autem & cumulatam nequeunt ſuſtinere.* Parciori itaque victu utatur & ſimpliciori quoque: deſueſcat enim oportet Princeps a multiplici ciborum varietate & conditura, quæ Principum menſis familiaris eſt, alimenta ſint boni ſucci, promptæ coctionis, & quæ alvo facile ſecedant, laudantur carnes, quæ ut ſuperius dictum, ad ſtateram ſunt minus graves, uti vervecis, pullorum, & aliorum volatilium; cum varia ſint temperamenta, & ſenectus multam habeat latitudinem, cibi menſura determinari nequit. Satis autem alimenti fuiſſe ſumptum dignoſci poterit, ſi diſtenſio & gravitas in ſtomacho non perſentiatur, ſi faciles ſint ſomni, ſi corpus bene alatur. Jejunium a ſenibus facile perferri, ſcripſit Hippocrates. Hinc nonnulli monoſitiam, hoc eſt, unicam comeſtionem laudant in primo ſenio, at ſatius eſt bis in die comedere, quam ſemel, plus quam par eſt, ſtomachum onerare, citius

enim ſeneſcere, ſcripſit Hippocrates, eos, qui unicæ commeſtioni aſſueverint. Quoniam ut plurimum in magnis culinis, ubi multitudo eſt coquorum ad menſas laute inſtruendas inſudantium, non tam rite, uti opus eſſet, coqui ac parari poſſunt epulæ, ut vitium aliquod in coctione ab igne, ſive violento ſive nimis lento, non referant, Principi ſeniori jam facto eſſet valde conducibile ſuum habere coquum, cui nullum aliud munus incumberet, quam ut domino ſuo ſumma patientia & attentione fercula pararet, non ſolum, ut palato ſapiant, ſed ut proſint, habita per experientiam hujuſmodi cognitione. Recte quidem in hanc rem Martialis:

Non ſatis eſt ars ſola coquo, ſervire palato,
Namque Coquus domini debet habere gulam.

Præter multa incommoda, quæ ſecum adfert ſenectus, non exiguæ moleſtiæ eſt alvi adſtrictio ſenili ætati propria & familiaris, eoque magis Principibus, cum ſenes fieri incipiant, propter vitam minus exercitam, quam ſoleant cæteri homines, cum multum conferat ad alvum facilem egeſtionibus reddendam quotidianus & conveniens corporis motus. Neque præter rationem eſt ſenes huic incommodo obnoxios eſſe oppoſito prorſus modo, quo pueri & juvenes, quibus ut plurimum ſolutior eſt alvus; in ſenectute etenim partes omnes ſicceſcunt, ut membranæ ipſæ obrigeſcant,

ſcant, & cartilagineæ fiant, ac contractilitatem & diſtractilitatem, quarum ope fiunt excretiones, amittant. Ut alvus itaque mollior reddatur, cibariis potius ad id aptis, quam medicamentis agendum, uti ſuperius eſt dictum. *In alimento Medicina bonum*, ajebat Hippocrates, medicamenta etenim frequenter ſumpta, præter malum habitum, quem inducunt, ventrem indies adſtrictiorem reddunt. Alvus itaque mollis ſervanda, ea cautione tamen, ne plus quam par eſt ſolutior reddatur, ex his enim duobus extremis tolerabilior eſt alvi adſtrictio, quam ejuſdem ſolutio, præſertim in ſenili ætate. Refert Martinus Liſter in ſuis commentariis ſupra Sanctorii Staticam, ſenem ſe noviſſe ſibi amiciſſimum 86. annos agentem, qui ſanus & ſatis liberaliter comedens, ex plurimis annis ſemel tantum in ſeptimana, & interdum etiam ad quatuordecim dies dejiciebat. Quoad potum vinum dulce defæcatum, ex uvis maturis & perfectioribus factum, ad vitam ſanam & longævitatem erit accommodum. Sicut autem in pueris debet eſſe vinum tenue ac dilutum, ita in ſenibus meracius, hyeme præſertim. Dediſcat quoque oportet nivis uſum, qua per æſtatem Principum menſæ carere nequeunt, ſatis ſit in ſummo æſtu, ſi vinum bibat aqua modice perfrigeratum, hyeme autem ſi non ad ignem, ſaltem in loco tepido detentum,

nulla enim ratio apparet, quomodo frigida potio illi conferri poſſit, cui frigent effœtæ in corpore vires. Frigidum, ut ait Philoſophus, non ingreditur opera naturæ, niſi per accidens, caloris exceſſum contemperando, ſapere propterea didicerunt etiam juvenes, qui fumantes potiones Chocolate, Coffe, The ſorbillando aſſumunt, quæ in ſenili ætate eo magis convenient.

Quotidie corpora exercere non minus neceſſarium eſt, quam ipſum alimentum, & forſan Principibus in ætate ſenili magis convenit, quam juvenili, ad corporis perſpiratum conſervandum adeo neceſſarium, in juventure ſiquidem, ubi calor viget, & mollior eſt textura, facilior eſt difflatio, in ſenectute vero, quæ comitem habet ſiccitatem & cutem ſtrigoſam, difficilior. Nihil eſt autem, quod inſenſibiles aporthias magis promoveat, quam corporis motus, in quo videmus faciem rubeſcere, venas inflari, & cutim incaleſcere, ſique motus ſit fortior, ſudorem erumpere, bonum itaque erit, ſi modice ſe exerceat, ſub tecto potius, quam in loco aprico per hyemem, cavendo quantum fieri poſſit a flatibus aquilonaribus, qui cutis poros adſtringunt. Ad obtinendum facilem perſpiratum, præter exercitium corporis, non parum conferent molles frictiones cum oleo amygdalarum dulcium, ad laxandas cutis fibras aliquando nimis

mis intentas, glandularum poros obſtruentes. *Melle intus*, *oleo foris*, dictum ſatis vulgatum, quo pacto Democritus longævitatem aſſecutum ſe dixit, in ſenectute ſiquidem nihil magis timendum, quam ſiccitas, & cutis ſtipatio, quare molli & blanda frictione conſervatur neceſſaria illa tranſpiratio, qua diminuta præſto ſunt catharri in pectus & alias partes. In hunc finem quoque aptis veſtibus muniendum erit corpus ab aeris injuriis, & capitis præcipua cura habenda, ſi capillis ſit denudatum.

Equidem hiſce temporibus comæ adſcititiæ uſus adeo inolevit, ut pauci videantur ſenes, nec ullus fere ſit Princeps ætate provectus, qui canitiem alienis capillis non obtegat, & frequenti barbæ raſura juventæ decorem non præferat, quod ſane laudandum, nam præterquam quod calorem fovent hyeme potiſſimum, quod ſenibus infeſtum eſt, id etiam efficiunt, quod Principes hoc pacto ſibi magnam animi hilaritatem conciliant, dum in ſpeculo ætatis injurias non vident. Priſcis temporibus, quibus capita non velabant, calvitiem homines inique ferebant, timentes ne cæteris forent irriſui. Julio Cæſari adeo probroſa erat calvities, ut illam incipientem occultare ſatageret, capillos a vertice revocando, nullum propterea honorem a Senatu libentius accepit, quam jus laureæ coronæ perpetuo geſtan-

gestandæ. Mirari subit, quomodo omnes fere Suetonii Cæsares, hac deformitate laborarint, uti Augustus, Tiberius, Caligula, Otho, Domitianus, quem propter sævitiam Neronem calvum per contemptum appellabant, unde Ausonius:

... *Quem calvum dixit sua Roma Neronem.*

A solo calvitiei nomine ita offendebatur iste, ut si apud illum quis alicui calvitiem pro joco vel jurgio objectasset, pro capitali crimine haberetur. Apud Judæos quoque, ut ex Sacra Historia habemus, calvities in contumeliam trahebatur, quam ob causam Eliseum Prophetam, ut est 4. Reg. Cap. 2. subsannantes pueri vociferabantur: *ascende calve, ascende calve*, quibus ille indignatus maledixit, & mala imprecatus est, unde paulo post quadraginta duo ex iis misere discerpti fuere. Adeo deformis quocumque loco & tempore inter homines habita est calvities, ut nemo non illam obtegere satagat, recte propterea Ovidius:

Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine campus,
Et sine fronde arbos, & sine crine caput.

Quoniam igitur fugaces anni senum capitibus tale præsidium & decus surripiunt, quales sunt capilli, Ars naturæ imitatrix senili ætati bene consuluit, comas adscititias tam elegantes construendo, quæ præter beneficium venera-

nerationem conciliant. Neque dubitari licet, quin facta hujusmodi capillamenta, præter elegantiam multæ sint salubritatis, dum passim videre est Medicos ætate graves, & silicernio jam proximos, non ut olim nudo vertice, & prolixa barba famam sibi aucupantes, sed imberbes & capillatos in publicum procedere ad ægros invisendos, & dissertationes ab exedris habendas. Nisi ergo aliqua particularis affectio adsit, veluti Cephalalgia, & oculorum lippitudo, cum interdum extent, qui nec pileolum sericeum perferre queant, nostrorum temporum consuetudo tales comas ex alienis capillis gestandi invaluit. Carolus V. Imperator, cum in Italiam venisset, Imperii coronam a Summo Pontifice Clemente Septimo Bononiæ suscepturus, ob gravem capitis dolorem nativam comam satis elegantem sibi abscindi jussit, quem Aulæ primores ridenda assentatione imitati sunt, dum comis, quas magno studio aluerant, depositis tonsi omnes spectandos sese præbuere.

Aulæ quoque morem somnum captandi cum nox medium iter confecerit, & solem salutandi, *minimas cum fecerit umbras*, ejurare, Principi seniori jam facto salubre consilium erit, tempestive igitur cibum capiat, nec post cœnam quicquam, quod mentem distrahat & implicet, sibi deferri patiatur, more Augusti, qui post cœnam nihil scribere, nec legere vole-

volebat, ut, quantum liceret, animo curis vacuo somno indulgeret, qui senibus maxime necessarius est, quam ulli ætati, ut omnes perficiantur, dum somno & quiete corpora pinguescunt; somnum autem capiat hyemali tempore præsertim in cubiculo ad meridiem posito, ut vitales Solis radios excipiat. Negotia itaque, quæ magis urgeant, diurno tempore expedire studeat, & minori, qua licet molestia supplicantium necessitates ac preces audiat. Non levi quippe incommodo ac tædio solet esse Principibus quotidie fere unumquemque audire, & verborum lenitate dimittere, ita ut ab hoc munere non decedat nisi defatigatus. Egregium sane est & memoratu dignum, quod de Theodorico Gothorum Rege refert Sidonius Apollinaris: *Audit plurima, pauca loquitur.* Augustus quoque, ne se multo sermone fatigaret, pro more habebat nutus adhibere, cum a servis aliquid vellet, sic ad Liviam Conjugem codicillos mittebat, *S*uetonio Autore. Ad valetudinis quoque tutelam symbolam suam conferent varia oblectamenta, sed talia, quæ Principem ætate gravem magis deceant, qualia sunt adesse publicis Literatorum Academiis, philosophicis disputationibus, scenicis operibus, hastiludiis, choreis etiam, interdum juvenes cum puellis decore saltantes adspectando. Nonnulli propterea in senectute commendant consuetudinem,

nem, & colloquia habere cum juvenibus, ut occulto quodam ſpirituum conſortio ſeniorum mens recreetur. Obſervatum eſt, ſenes, qui juvenum frequenti conſuetudine oblectati fuerint, ut plurimum longævos fuiſſe, ut ferunt de Pythagora, Iſocrate, Gorgia, & Rhetorum claſſe, qui in Scholis auditores habebant juvenculos diſcipulos, & ad centeſimum uſque annum vitæ lineam produxere. Poſtremo in unum Principes monere lubet, ut ſi in ſenectute bona valetudine gaudere velint, Juvenes vitam ſobrie traducant; *intemperantia enim in juventute ſenectuti bellum indicit.*

CAPUT XII.

De nimia obeſitate & corpulentia Principibus non minus inſalubri, quam indecora.

SI verum eſt, quod dici conſuevit, eſſe modum in rebus & certos fines, quos ultra citraque rectum nequeat conſiſtere, in ſtudio ſanitatis id veriſſimum eſſe deprehenditur, ubi enim ſanitas modum exceſſerit, ſi ita loqui licet, hoc eſt, ſi ad evexiam, & ſummum bonitatis apicem devenerit, maxime periclitatur, & ex improviſo graviori lapſu in præceps ruit, qualis obſervatio ſatis frequens erat priſcis temporibus, cum gymnaſticæ ſtudium vigebat, ac præſertim in athleticis corporibus,

bus, in quorum gratiam tertium Aphorismum conscripsit Hippocrates, nostra quoque ætate non raro contingit eos videre, qui ad summam corpulentiam devenerint, subita morte oppetere; commune scilicet eorum est fatum, quæ summam amplitudinem attigerint, ut magnitudine sua laborent, & viribus pereant suis, ut de Romano Imperio scriptum legimus, siquidem *magna ruunt, inflata crepant.* Huic infortunio obnoxiam esse nimiam corpulentiam, satis constat, quam secundum duas tantum dimensiones, latitudinem scilicet & profunditatem, cum quis debitam longitudinem acquisiverit, fieri manifestum est. In corporibus perfecte sanis, in temperamento sanguineo, raro autem in temperamento melancholico & bilioso observatur hoc vitium. Est itaque nimia corpulentia & obesitas boni alioquin & laudabilis habitus vitiosum productum, ex parum cauto victus regimine. Facilius autem in temperamento sanguineo, quod medium a Medicis dicitur, & cæteris præstat, quam in reliquis, quæ ab hoc recedunt, nimia corpulentia contingit, quam in aliis temperamentis, ut in melancholico & bilioso, in quibus adest venarum latitudo, in temperamento enim sanguineo succus nutritius dulcis & butyrosus, carnibus & membranis facile apponitur, quod in temperamento bilioso & melancholico non

non evenit, ſanguis enim copioſa bile abundans multas habet particulas acres amaras, quæ non tam facile in alimoniam cedunt, imo pinguedinem potius diſſolvunt & extenuant, quod pariter efficit temperamentum melancholicum atrabilare, in quibus adeſt venarum latitudo, quæ in corporibus gracilibus potiſſimum obſervatur. Locus eſt Hippocratis 3. in 6. Epid. ubi graciles, venoſos, iracundos, & epiphlebos appellat, ſic pariter Galenus in commento Aphoriſmi 44. Sectionis ſecundæ, & in 6. 4. hanc venarum latitudinem cum gracilitate obſervat, venarum autem anguſtiam in craſſis admodum corporibus.

Qui ergo temperamentum hujuſmodi ſortiti ſunt, ſive a primordiis, ſive adſcititium, ad nimiam corpulentiam magis ſunt diſpoſiti, quam reliqui homines; non negarim tamen mutatione victus, ætatis & loci, poſſe etiam a gracilitate ad corpulentiam tranſitum fieri, cum interdum comperti fuerint juvenes valde graciles, qui in ætate inclinante remiſſis laboribus, otio & pleniori victui indulgentes, obeſi facti fuerint, quod paſſim in iis animalibus obſervatur, quæ licet gracilia & emaciata, ſaginantur, ut boves in ſtabulis continuo detenti, & aves altiles in aviariis. De nimia corpulentia & obeſitate, & quomodo fiat, præter Hippocratem, Avicennam, Galenum,

num, aliosque successive, recentiores quoque satis fuse egerunt, quos inter egregie & cumulate Etmullerus in suis Dissertationibus exponit, quomodo interdum fiat nimia pinguedo & nimia carnositas, ut hac in re non sit quod quis amplius desideret circa modum & causam, tum circa remedia, quæ ad nimiam corpulentiam tollendam conducant.

Nimiæ autem corpulentiæ & obesitati magis obnoxii sunt Principes præ cæteris hominibus, tum ob ciborum boni succi quotidianum usum, tum ob illorum corpora minus exercitata, & vitam inter otium & Aulæ delitias traductam, ac præsertim si accedat temperamentum sanguineum cum pituitæ subdominio, ut vocant, stomacho satis firmo & valente, eoque si ad id vitium aliqua hæreditaria dispositio præexistat. In quibusdam etenim Principum Familiis observatur diathesis ista & proclivitas ad pinguescendum, per seminalia principia in posteros propagata. Cautum itaque oportet hac in re esse Principem, licet sanum & valentem, quamvis enim se robustum sentiat, gaudeatque dum videt speciosiorem & coloratiorem esse, suspecta habere debet sua bona, uti monebat Celsus, facile enim subrepit vasorum plenitudo & obesitas, accrescentibus in dies carnibus & membranis pingui & gelatinosa ma-

materia, qua saturata est tota massa sanguinea. Cautum pariter oportet esse Archiatrum, nam cum quotidie Principem suum solitus sit invisere, persæpe non advertit augescentem corporis molem, donec sensibilior facta non fuerit, cui postea propriis remediis tam facile succurri non possit. Ubi ergo gentilitia sit affectio, & indicia pinguescentiæ corporis se prodant, cujus manifesta argumenta ex Statica Sanctorii obtineri poterunt propter pondus adauctum, Medicus Principem suum moneat de hujusmodi affectu sensim & sine sensu subeunte, ac doceat, quæ incommoda, quæ pericula nimiam corpulentiam comitentur, & quam difficili negotio tollatur, ubi advenerit, varia exempla Principum aliorumque hominum nobiliorum præsertim, cum perrarum & monstro par sit corpulentiam intueri in rusticana gente, in artificibus, nisi forsan aliquando in iis, qui sedentariam artem exercent, quales sunt sutores, & alii hujusce generis.

Nimia quoque corpulentia pulchros alioquin homines deformes facit & ingratos, unde mulieres speciosæ & elegantes, si ad nimiam pinguedinem deveniant, multum de sua speciositate deperdunt, & hominibus parum gratæ, ac præsertim si pinguedo carnositati prævaleat. In hanc rem eleganter lusit Martialis Lib. 11.

Habere amicam nolo, Flacce, subtilem,
Cujus lacertos annuli mei cingant,
Sed idem amicam nolo mille librarum,
Carnarius sum, pinguiarius non sum.

Quædam tamen gentes extant, quibus volupe est mulieres habere præpingues & mammosas, veluti refert P. Alpinus in Libro de Medicina Ægyptiorum, in qua regione ars & modus corpora balneo, frictione pinguefaciendi maxime colitur, idcirco inibi fœminæ pinguissimæ ad Europæorum nauseam reperiuntur. Non levia quoque sunt pericula, quæ nimiam corpulentiam & obesitatem non raro consequuntur, veluti subitaneæ mortes, ex nimia enim humorum copia strangulatur calor innatus, & ob venarum angustiam, circulares sanguinis motus, in quo vita consistit, ex improviso sistitur. Hinc est, quod obesi perraro longævitate gaudeant. Satis vulgatum est illud Hippocratis 7. Aphor. *Qui crasso admodum sunt corpore, citius intereunt, quam graciles.* In athletis, ubi ad summum bonitatis devenissent, credidere antiqui subitas mortes contingere, eo quia cum in melius non possent proficere, necessum foret ut in deterius deciderent; ast vera & germana ratio est, quia arteriæ non habeant, in quod sanguinem refundant, cum spacia omnia sint plena carne & pinguedine, quæ radices & extremitates quoque venarum comprimendo, elutria-

triationem impediant, accedente vero ex cibis novo ſucco nutritio; ventriculi cordis ita opplentur, ut nequeant conſtringi, unde Lipothymiæ Syncopes, ac mors tandem ſubſequitur. Anheloſi præterea ac ſuſpirioſi eſſe ſolent nimis corpulenti, & ad quemcumque motum inepti ob ſpiritus animales non ita facile, ad muſculorum fibras inflandas, compreſſis & ſepultis nervis in multa pinguedine, veternoſi ſimiliter torpentes ſunt, & ad actiones animales minus prompti, ad ratiocinium, prudentiam & deliberationem minus apti, quæ ſi in Principe contingant, quantum de veneratione apud populos illi decedit? *Lux ſicca, anima ſapientiſſima*, ajebat Heraclitus, qualis autem eſt ſanguis, tales ſunt ſpiritus, qui dicuntur lux animæ. Sanguis in hujuſmodi corporibus multa pinguedine ſaturatus eſt, unde ſpiritus, qui ex illo gignuntur, lucidi ac ætherei eſſe non poſſunt. His addendum, homines obeſos infœcundos eſſe utplurimum, teſte Plutarcho 2. Quæſt. Con. Ob molem enim corpoream minus apti ſunt ad veneream palæſtram, præterea in iis genitura frigidior & mollior eſt, in gracilibus, in quibus ſalium copia major eſt, major quoque deprehenditur ſalacitas & fœcunditas. Mulieres, quæ nimis craſſæ ſunt, concipere non poſſunt, eo quia omentum os uteri illis comprimat, ſcripſit Hippocrates 5. Aphor. ſed fre-

quens autopſia oſtendit, omentum perraro infra umbilicum extendi, ita ut ſterilitas ab alia cauſa ortum habeat, a nimia ſcilicet pinguedine, quæ uteri membranis adhæreat, ac impedimento ſit, ne aura ſeminalis maſculina ovarium ſubeat ad illud fœcundandum. Sicuti in fœminis nimia craſſities illas ſteriles facit, ita in hominibus nimis obeſis nimia pinguedo illos infœcundos reddit. Principibus autem optabile eſſe debet, liberos habere, & ſucceſſores, quibus tradant imperii habenas, ſicuti nihil eſt, quod ſubditos mœrore magis afficiat, quam Principis ſui orbitatem videre, norunt enim, quales turbæ interdum excitentur, ubi Principatus ad agnatos, eoque magis ſi ad exteros ttanſeat, multorum animis ſub novo Principe ad ſpem melioris fortunæ erectis, cujus rei plena ſunt hiſtoriarum monumenta.

Præterea obeſitas Principem ſubditis ſuis inviſum & odioſum reddit, & cum in publicum procedit, ipſum tacite irrident ac ſugillant, a populis enim notantur non minus corporis, quam animi vitia, ut hanc ob cauſam variis cognominibus ſoleant appellari. Sic in Caligula & Germanico crurum gracilitatem, in Julio Cæſare & Auguſto calvitiem ſcommatibus illudebant. Gaudent enim & geſtiunt populi, dum in generoſo Principe elegantiam & decoram ſpeciem adſpectant:

Gra-

Gratior & pulchro veniens in corpore Virtus;

ex adverſo deformitas cum ignavia deſpicatui eſt. Sanctium in Hiſpania Regem, vulgo craſſum dictum, ob corporis craſſitudinem, hiſtoriæ referunt cogitaſſe de abdicatione a Regno, cum ſciret ſe ob hujuſmodi corporis vitium populis ſuis inviſum eſſe, ac propterea Navarræ Regem adiiſſe, ut ab illius Medico curaretur, ac voti compotem factum ad ſuos rediiſſe, & magna lætitia ac plauſu receptum.

Difficilis curationis in omnibus eſt nimia obeſitas & corpulentia, in Principibus tamen longe difficilior: de hoc enim affectu aſſeri poteſt, quod de hydrope ſcripſit Celſus, quem dixit curari facilius in ſervis, quam in liberis, *quibus noxia libertas eſt.* Si ergo in quibuſdam curationem admittit corpulentia, non tam facile ſuſcipiet in Principibus, quibus noxia ſumma poteſtas eſt, cum enim morbus hic famen, ſitim, longam patientiam, & mille alia tædia deſideret, non tam facile illis ſuccurri poteſt. Ne igitur ad hanc calamitatem deveniat Princeps, præcavenda eſt perniciosa iſthæc quam indecora affectio, & Medicus ſollicitus eſſe debet, ut venienti morbo occurrat. Remedia igitur, quæ ut plurimum ad curationem conducunt, eadem ad præſervationem quoque erunt in uſum revocanda.

canda. Conveniens itaque diæta & rectus usus rerum non naturalium primas tenebunt. Primo igitur quantum consuetis cibis detrahendum, tantundem exercitationi corporis erit adjiciendum, proportionem itaque majoris inæqualitatis debet habere exercitatio ad ciborum assumptionem, ut in hoc casu succrescenti pinguedini obviam eatur. Exercitia erunt eadem, quæ superius fuerunt memorata, equitatio, inambulatio, venatus, ludus parvæ pilæ, & alia hujusmodi; frictiones quoque, sed fortiores & ficciores, ad extenuationem conferunt; frictiones contrarias vires habere scripsit Hippocrates in Lib. de Chirurg. Off. *Frictio multa minuit, moderata crassefacit*, qua de re eleganter Celsus Libro 2. hisce verbis: *Frictione, si vehemens sit, duratur corpus, si lenis, mollitur, si multa, minuitur, si modica, impletur.* Alimenta vero sint pauciora, ac non solum tenuia, sed etiam quæ extenuandi vim habeant, cavendum ergo a pinguibus oleosis, summatim a cibis euchymis, qui ad sanguinem in copia uberiori multiplicandum faciunt; convenient itaque alimenta acria, salsa, quæ pinguedinem absumant & liquent. Multos ad nimiam corpulentiam evectos, solius aceti usu sarcinam illam deposuisse, & macilentos factos fuisse, historiæ referunt, quale exemplum habemus in Famiano Strada de Chiapino Vitellio. Sic videmus homines qui acidis

acidis delectantur, aut in quibus abundat acidum, quales ſunt hypochondriaci & ſcorbutici, ſtrigoſos eſſe. Somno quoque detrahendum aliquid, & vigiliis addendum; propterea uſui erit decoctum herbæ Thê, quæ vi exſiccandi, & vigilias inducendi pollere creditur: ſomno enim pingueſcunt corpora, hyeme præſertim; vigiliis autem macreſcunt, æſtate potiſſimum. Purgationes quoque inſtitui poſſunt vere & hyeme, & quantum fieri poterit, alvus ſolutior ſervanda. Non alienum quoque erit aliquando vomitum ciere ad pituitoſos ſuccos, quibus aqualiculus oneratur, evacuandos. Hippocrates in Lib. de ſalubri diæta de curandis obeſis hæc habet verba: *Quicumque homines craſſi ac pingues ſunt, jejuni vomant, a curſu, aut ambulatione cita, juxta meridiem. Sit autem hemina dimidia hyſſopi, in aquæ congio contriti, atque hoc ebibat affuſo aceto & adjecto ſale, quo jucundius evadat. Bibat autem primum ſenſim ac lentius, poſtea amplius & citius*; amara quippe, ac ſalſa, acria, apta ſunt ad ſanguinis dulcioris craſim invertendam, ac præſertim acida, quæ licet ex ſui natura appetitum exacuant, ſuccos tamen nutritios ineptos reddunt, ut carnibus & membranis apponantur; ſic experimur, carnes pullorum aliorumque animalium aceto maceratas exiguum nutrimentum ſuggerere. Unicam in die comeſtionem laudant nonnulli,

illam tamen improbat Hippocrates, ait enim homines citius ſeneſcere. Vidi ego olim Nobilem Virum, qui, ut nimiam pinguedinem caſtigaret, ſemel tantum in die, & perparce cibo utebatur, aſt brevi tempore ad talem virium imbecillitatem cum difficili anhelitu devenit, ut paucos poſt annos obierit. Pro potu laudatur vinum oligophorum, a vinis autem generoſis & præſertim dulcibus cavendum, acidula vero & diuretica erunt utiliora.

CAPUT XIII.

De Præſervatione a quibuſdam morbis, quibus magis obnoxii ſunt Principes.

QUemadmodum ætates, temperamenta, anni tempora, & regiones ſuos habent peculiares morbos, ita & vitæ conditio, quam quiſque ſortitus eſt aut ſibi delegit, ſuis obnoxia eſt morbis, uti videre eſt in iis, qui artes quaſdam exercent, qua de re egi in meo Tractatu de Morbis Artificum. Arthritis, Calculoſa paſſio, & Colica, tres ſunt affectus, ſeu potiores tortores, qui in ordine Procerum ac in Principibus præſertim tyrannidem ſuam exercent, quales affectus multam habent inter ſe cognationem, ut non raro in eadem perſona mixtum imperium obtineant.

Qui-

Quidam Literatus calculoſa paſſione laborans, apud Beverovicium de Cal. Ren. & Veſ. ad amicum ſcribens podagra tentari ſolitum, illum Cognatum vocabat, eo quod duabus ſororibus, Podagræ nimirum & Arthritidi, ambo nupſiſſent, imo interdum fieri, ut uxor unius ad alterum ſine adulterii ſuſpicione accederet. Ex eadem materia, ſucco ſcilicet putreſcente, quem ſuggerunt alimenta, e vaſis ſanguineis in articulos, & renum ſubſtantiam refuſo, ſicuti etiam ab eadem cauſa efficiente, acido nimirum tartaream materiam coagulante, Arthritidem & Lithiaſim fieri, communis fere eſt Scriptorum conſenſio, ut hic locum habeat illud Hippocratis in Libro de Flatib. *Morborum omnium unus & idem eſt modus, locus vero ipſe eorum differentiam facit.* Colica ſimiliter, quæ ab acido, inteſtinorum membranas pungente potius, quam a flatu diſtendente fit, multam cum prædictis affectibus habet affinitatem, immo perſæpe obſervatum eſt, Colicam tranſire in Arthritidem, & Arthritidem in Colicam. Locus eſt egregius Hippocratis in Libro de humoribus hiſce verbis: *Cui inteſtinum in dextra parte dolebat, & articulari morbo correptus eſt, quietior erat, poſtquam autem hic curatus fuit, magis dolebat*, quam ſententiam pariter repetit 4. in 6. Epid.

Congeneres itaque eſſe hos memoratos affectus,

fectus, sat manifestum est, ac Nobiles Viros, & Principes potissimum illis infestari, varias quidem ob causas, nimirum ob intemperantiam in victu & vitam desidiosam, sed potissimum ob vina meraciora, quibus se proluunt; quare non immerito Poetæ Bacchum Podagræ Parentem, & Venerem Matrem finxere. Profecto cum in vinis generosioribus multum insit materiæ tartareæ & acidi volatilis, hoc est totum illud, quod ad Lithiasis & Arthritidis genesin requiritur, mirum non est, si ex continuo & immodico illorum usu, renibus ob vasorum angustiam, & articulis quoque multum materiæ lapidificæ affigatur & concrescat, unde est, quod egregii vini potores, calculo renum & arthriticis doloribus male mulctari soleant. Sic de Ennio Poeta scripsit Q. Serenus:

Ennius ipse Pater, dum pocula siccat iniqua,
Hoc vitio tales fertur meruisse dolores.

Frequens observatio est, Podagram & Nephritidem, labem hæreditariam esse, quæ ad longum tempus in familiis perseverat, ac potissimum in Principibus, quibus commoda omnia & incitamenta suppetunt ad vitam minus sobrie agendam, illis propterea, quam cæteris, magis familiares sunt tales affectus, dum eodem pene vitæ genere utuntur, quo Parentes ipsorum usi fuerint.

Quo-

Quoniam autem hic agitur de parte præservatrice, non de curatrice, Archiatri munus erit Principem suum monere, ut hospites hujusmodi tam infestos ab Aula, quantum possit, arceat, ubi enim semel fuerint admissi, ac ad aliquod tempus enutriti, non tam facile postea erit illos demittere, nec adeo tutum, Podagram præsertim, cujus violenta expulsio graviores morbos solet accersere. Jus quidem habent Principes, ut a suis Medicis ab hujusmodi affectibus præservationem exigant, nequaquam vero curationem, sunt enim de illorum genere, qui, ut ajebat Hippocrates, cum ægro commoriuntur, & quo magis veterascunt, eo magis desæviunt. Sic calculosus quidam apud laudatum Beverovicium, senex jam factus de suo statu sic conquerebatur: *Fœminæ sterilescunt ætate, me senectus fœcundiorem reddit, aut enim pario, aut parturio, quod si parum favente Lucina niti cœpero, actum de me puta.*

Ad obtinendam igitur prophylaticen, convenienti diæta, & recto rerum non naturalium usu erit procedendum, talia itaque sint alimenta, quæ si corpus sit bene constitutum, alant quidem, sed non impleant, nec extenuent, habita semper ratione ad ætatem, anni tempus & consuetudinem quoque, nam si antea plenior fuerit victus & multiplex, ad parciorem & simpliciorem victum pau-

paulatim erit transeundum. A crassioribus cibis, & difficilis coctionis, de quibus actum est superius, in primis cavendum, ubi enim stomachus a munere suo aberraverit, justa & conveniens partium crassiorum chyli secretio in intestinis fieri nequit, unde sequitur, quod partes impuriores, quæ per alvum erant secernendæ, per lacteas in massam sanguineam irrepant, & renibus ac articulis materiam morbificam suggerant. Quoniam autem nihil est, quod Principum mensas magis exhilaret, quam fructuum diversi generis elegans apparatus, cavendum præcipue ab acidis & immaturis, & qui ortum habuerint in collibus & locis saxosis, multum enim tartarei succi continent, ut in quibusdam ex iis, veluti in piris granula quædam saxosa in ipsa masticatione observentur. Tachenius in Lib. de Morb. Princ. Pod. esum pomorum improbat, ob eorum facilem ad acidum conversionem & putrescentiam. De pomis hæc habet verba Hippocrates 3. de Diæta n. 5. *Poma fortiora sunt, quam pro humana natura, melius est igitur a pomis abstinere*; revera uti observat Martianus in hujus loci commento, poma nisi cum reliquis cibis bene commansa fuerint & bene permixta, in stomacho ægre coquuntur, & qualia fuerint assumpta, egeruntur.

Quoad potum a vinis meracioribus abstinendum,

nendum, ut quæ in ſinu ſuo multum tartari recondant, qualia ſunt quæ e locis petroſis habentur, illa enim potius convenient, quæ camporum planities ſubminiſtrat, & ſacco percolantur, uti ſuperius diximus, erunt aptiora, ut quæ tartari exiguam portionem habeant. A vinis quoque tenuioribus cavendum, error enim non levis perſæpe ab illis, qui Podagra & Nephritide tentantur, committi ſolet: nam cum timeant uſum vini generoſioris, putant ſibi licere vina tenuia, quantum volunt bibere, quod in Podagra Joannes Crato damnabat Lib. 2. Conſ. Helmontius in Volupe Viv. Etmullerus de Vegeteb. & alii, qui vina tenuia improbant, quæ acidum multiplicando colicos dolores, nephriticos & arthriticos apta ſint producere. Præſtabit igitur modico vino uti generoſo, ſed aqua diluto, quam vinis tenuibus & acidis, quæ cum diuretica ſint, hoc nomine ſuſpecta eſſe debent, humores enim ad eam partem, quam præſervare volumus, velle deducere, ſanum profecto conſilium non eſt. Non minor quoque cautio adhibenda circa uſum aquarum naturalium, non ſolum pro diluendo vino generoſiori, ſed etiam pro ciborum coctione, non raro enim in aquis continetur materia lapidifica. Inter aquas ſimplices pro communi uſu laudatur aqua Nuceriana, quam Principes & Nobiles Viri ab

ipſo

ipſo fonte curant ad ſe deferri, cui nullatenus concedunt aquæ Fontium Mutinenſium, de quorum admiranda ſcaturigine & præſtantia Tractatum olim conſcripſi,

Corporis porro exercitatio conveniens, ad prædictos affectus præcavendos magnum erit remedium, cujus veritatis amplum teſtimonium præbent ruſticanæ gentes, & urbani artifices, in quorum caſis ſemel tantum dicitur habitaſſe podagra. Celebris eſt Cœlii Secundi Curionis de Aranea & Podagra Apologus, quem fuſe deſcribit Caſpar a Rejes in Cam. Elyſ. Quæſt. 88. Cum Aranea peregre proficiſceretur, illi comitem ſe junxit Podagra, quæ veſpertino tempore adventante, cum progredi non poſſet, in tugurium pauperis cujuſdam divertit, Aranea vero ulterius progreſſa, amplam & magnificam domum ingreſſa eſt; altera die cum rurſus ambæ conveniſſent, de ſuis hoſpitibus valde conqueſtæ ſunt, Aranea, quod ne filum quidem ducere potuerit, & ſcopis a ſervis fugata vix periculum evaſerit, Podagra vero, quod hoſpitem rudem & aſperum reperiiſſet, pro cibo pultem, pro potu vappam, & pro culcitra grabatulum durum, ut noctem prorſus inſomnem traducere illi neceſſe fuerit, quare hoſpitium ad invicem impoſterum commutare ſtatuerunt, Aranea, ut in pauperum tabernis hoſpitaretur, Podagra, in palatiis Regumque

tur-

turribus. Tanta eſt vis exercitationis, ut etiam ſine frugali victu, quem procul dubio ſervare non poſſunt, qui propter egeſtatem perpetuis laboribus ſunt addicti, pravi humores, qui ad alendam podagram & nephritidem apti eſſent, per ſudorem & ambitum corporis excernantur. Moderatio quoque circa aliarum rerum non naturalium uſum erit adhibenda. Somno nimis indulgere mollibus in culcitris renibus certe non adeo confert. Alvum mollem quantum licebit ſervare, bonum erit, expedit enim ſolutiorem eſſe, quam nimis adſtrictam, ne primæ coctionis excrementa ferantur in maſſam ſanguineam, & exinde ad renes & veſicam; uſurpare hinc liceat Plautinum illud: *Nolo ad veſicam quid eat, in ventrem volo.*

Purgationes etiam interdum inſtituere, & ſanguinem mittere, non abs re fuerit, ſi humorum redundantiæ ſigna apparuerint, cum non tam facile ſit intra ſobrietatis limites eos continere, quibus omnia fortunæ bona ſuppetunt. *Quibus convenit venæ ſectio, vel purgatio, hos Vere purgare, vel venam ſecare oportet*, ajebat Hippocrates 6. Aphor. 47. in cujus Aphoriſmi expoſitione hæc habet verba Galenus: *Nos plurimos ita ſervamus ſanos, qui longe ante tempore ſingulis annis morbis capiebantur. Sed & podagram & morbum articularem adhuc incipientem, & nondum poros circa articulos facien-*

tem, ex tali evacuatione, multis jam annis fieri prohibuimus. Hisce igitur remediis, quæ fuere proposita, præservationem sperare licet a tam diris morbis, qui Principibus præsertim tam malas cruces figunt.

CAPUT XIV.

De Regimine Valetudinis Principum in militari expeditione & castris.

QUoniam Principibus non licet esse in terris adeo felices, ut pace perpetua ævum traducant, ac illis interdum non sit necesse, aula relicta militarem aliquam expeditionem capessere, sive ad ea, quæ sui juris sint, armis vindicanda, magnum propterea Medicis, qui, ut moris est, illos comitantur, onus incumbit, ut Principis sui valetudinem ab iis, quæ facili negotio possint illam labefactare, sartam tectam tueantur.

Duo præcipue sunt, quæ graves sanitati offensas possunt inferre, insolita vivendi ratio, & animi sollicitudo; neque enim fieri potest, ut, quamvis magno apparatu procedant Principes, secum vehendo ea, quæ ad vitæ commoda videantur magis necessaria, quin interdum quædam occurrant, quæ provideri & caveri non possint, ex quibus consuetus vitæ ordo, ac tenor non pervertatur. Bellorum autem eventus, cum ut plurimum in arbitrio fortu-

næ, seu ut rectius loquar, in Divina potestate sint positi, licet omnia summa prudentia & consilio fuerint disposita, nequit Princeps, quem rerum omnium conscium esse oportet, animum curarum molestia vacuum habere, nec somnum, quamvis in mollibus stratis, adeo quietum captare. Sic apud Virgilium magnanimus ille Æneas:

. . . . . *Tristi turbatus pectora bello*
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.

Aeris primo itaque ratio habenda est, ut purior qui sit, in castris deligatur, in quo Princeps degat procul a vallibus & aquis stagnantibus, præcipue si de arce aliqua obsidenda agatur. Solent enim, qui de proxima obsidione suspicantur, si flumina habeant vicina, effractis aggeribus, campos circumjacentes inundare, ut hostes quantum possint arceant, contra quos aer impurus militet. Sic olim Neapolis a Gallici exercitus obsidione soluta est, ex aquis stagnantibus per æstatem corruptis exercitu magna ex parte absumpto, ac tandem Lotrechio ipso ductore extincto. Morbi castrenses pessimæ alioquin naturæ, qui ubi grassari incipiunt, magnos exercitus non solum decimare, sed interdum penitus delere visi sunt, tribus ut plurimum causis originem acceptam referunt, aeri nimirum vitiato, aquis corruptis, & pravis cibis;

hinc malignæ febres, & dysenteriæ vulgo castrenses, cujus rei apud Scriptores funesta extant exempla, quæ referre longum esset. Non minus ergo ab aeris inquinati, quam ab hostium insidiis securum esse necesse est locum, in quo Principis persona moratur, neque castris, ubi gregarii milites degunt, ita proximum, ut gravem illam mephitim ab iis exhalantem recipiat. Apud Judæos ex legis edicto munditiès in castris maxime præcipiebatur, illis enim vetitum erat, ne intra castra alvi fæces redderent, sed extra ipsa facto foramine in terra in illo ventrem exonerarent, ac operirent; tenebatur propterea quilibet miles gestare ad latus paxillum acuminatum, quod apud Turcas in usu esse memini me legisse, in quorum castris munditiès maxime colitur, in cujus gratiam cuique militi una cum victu necessario suppeditatur quoque saponis portio, ut corpora a sordibus quam maxime repurgata habeant. Placet hic Deuteronomii verba 23. Capitis apponere: *Habebis locum extra castra, ad quem egredieris ad requisita naturæ, & habebis paxillum cum armis tuis, & egesta operies, quo relevatus es.*

Non minor diligentia est adhibenda, ut aquarum bonarum copia e fontibus seu puteis & fluminibus laudatæ bonitatis præsto sit pro pane elaborando, coquendis cibis & frigefactoriis potionibus per æstatem parandis,

Vinis-

Viniſque generoſioribus diluendis, imo ubi caſtra transferre liceat, & longo itinere ſit procedendum, conſultum erit inter commeatus, & ea, quæ ad victum ſunt neceſſaria, aquam in vitreis vaſis diligenter aſſervatam pro perſona Principis deferre; tanti enim facienda eſt illius bona valetudo, quanti ſpes victoriæ & fortunati eventus; Principe enim incolumi, & bene valente mens omnibus una. Ceterum hac in re tanta ſemper eſſe non poteſt providentia, & conſilium, ut cum ſuis copiis ductores ſiti ac fame aliquando non premantur. Cato Uticenſis in magna illa bellorum civilium tempeſtate Pompeji partes ſecutus, cum eſſet in Lybia cum ſuo exercitu, magna aquæ inopia laboravit, adeo ut milites in ſiticuloſa illa regione præ intoleranda ſiti perirent; forte autem a loci ſcrutatoribus reperto lacu, ſed a turba ſerpentum, qui eo ſe conferebant ad ſitim levandam, circum obſeſſo, exhorrebant milites illius aquæ potum, tanquam veneno infectæ, quod cum reſciſſet Cato eo accurrens, ſuos adhortari cœpit, ut ex illius aquæ potu, tanquam innoxio ſitim reſtinguerent. Sic autem apud Lucanum, non ſolum tanquam Philoſophus, ſed tanquam noſtrorum temporum peritus Medicus milites alloquebatur:

Neu dubita miles tutos haurire liquores,
Noxia ſerpentum eſt admixto ſanguine peſtis,

Morſu virus habent, & fatum in dente minantur,
Pocula morte carent, dixit, dubiumque venenum
Hauſit.

Memoratu quoque dignum eſt, quod Bruto poſt Dictatoris cædem contigit: hic enim, ut in 6. Quæſ. Con. Plutarchus, Dyrrachio Apolloniam media hyeme per altas nives contendens, bulimia, hoc eſt, canina fame premi cœpit (cujus affectionis cauſa creditur a Medicis longum iter habere per nives) ut animo deficeret, & qui commeatus portabant, longe abeſſent, milites Ducis commiſeratione ducti ad Civitatis muros accurrere, panem ab hoſtibus poſtulantes, quem cum ipſi prompte & liberaliter indulſiſſent, Brutum refecerunt, qui poſtea Urbe illa potitus, magna humanitate erga cives in deditionem acceptos eſt uſus. Cum autem in caſtris non ſint quærendæ magnæ delitiæ, ut in Aulis, ſed tolerare oporteat æſtus, frigus, ventorum injurias, & vigilias, multaque alia incommoda, ſubitas fugas etiam interdum, ſi cogat neceſſitas, idcirco Principem aſſueſcere neceſſe eſt ad horum omnium tolerantiam, ut ad ſubitas mutationes minus patiatur ſanitas, quotidiana itaque corporis exercitia convenient, uti equitare intempeſtivis horis etiam, deambulare caſtra inviſendo, & ſub dio potius, quam in tabernaculis diem traducere, ſic enim paula-

tim

tim comfirmabitur corpus ad tolerandos labores, & aeris atque ventorum injurias. Non desunt Regum & Imperatorum exempla, qui licet in Aulis molliter enutriti, diuturnæ assuetudine corpora sua durarint ad quoscumque militaris disciplinæ labores tolerandos, sine valetudinis injuria; non secus ac gregarii milites. Henrici Quarti Galliarum Regis, qui sua virtute & longa patientia, modo victor, modo victus, Regnum tandem sibi comparavit, fortitudinem & corporis robur Galli ipsi admirantes, Regem ferreum habere se prædicabant. Non absimile exemplum nuper vidimus in Regia Celsitudine Serenissimi Ducis Sabaudiæ, qui non minus corporis, quam animi viribus, Gallici exercitus ferro & igne cuncta devastantis impetum ad plures annos sustinuit, ac tandem in Regiæ suæ obsidione, noctu diuque vigil, huc & illuc discurrens, ad eludendos hostium conatus, quietem nescivit, donec fugatis hostibus, urbem suam obsidione solutam fortis & valens adspexerit. Quando igitur in castris tam exactum vitæ tenorem servare fere impossibile est, non debet tam arctis Medicorum legibus obligare se Princeps, sed uti monet Celsus *varium vitæ genus habere, quiescere interdum, frequentius exerceri, interdum in convivio esse, interdum abstinere, modo plus justo, modo non amplius assumere*; temperantia attamen nunquam able-

 ganda,

ganda, a nimia enim ciborum copia & satietate cavendum, & a vini meracioris usu, siquidem cum per æstatem militares expeditiones fieri soleant, & principaliora opera, vina generosa largius epota, ad valetudinem potius infirmandam, quam confirmandam erunt idonea; non male propterea Plato in Libro de Legib. (quem locum citat Gal. Lib. quod Ani. Mores seq. Corp. Temper.) vini usum vetabat in castris, & iis potissimum, qui in imperio essent constituti.

Cum autem corporis otio interdum, ut in longis obsidionibus, indulgere liceat, animi oblectamenta non erunt omittenda, ut quæ ad valetudinem servandam non parum conducant, omnia enim sive bona, sive mala, corrivant ab animo in corpus, ut ajebat Plato in Timæo. Talia vero sint oblectamenta, quæ Principem sapientem magis deceant, veluti colloquia cum doctis & literatis Viris, quos secum adduxerit, lectio librorum diversi generis, sed optimum erit legere historias tum veteres, tum novas, ex quibus multum voluptatis & eruditionis capiet. Sacras quoque literas legere, uti libros Regum, erit perutile, lectio pariter librorum de re militari, de morali Philosophia, optima suggerent documenta. Augustus, qui Principibus tum pace tum bello egregium est exemplar, in castris apud Mutinam legere, scribere, ac declamare pro

more

more habebat, referente Suetonio. Sic Julius Cæſar curis militaribus, rerum naturalium, & cœleſtium præcipue contemplationem intermiſcebat. Sic apud Lucanum de ſe ipſo loquebatur :

. . . . . Media inter prælia ſemper
Stellarum Cœlique plagis, ſuperiſque vacavi.

Alea quoque interdum ludere cum ſuis intimioribus, utilitati erit ad animum a curis gravioribus avertendum, ſicque varios fortunæ luſus condiſcere. Memoratu dignum eſt, quod de Theodorico Gothorum Rege refert Sidonius Apollinaris; de illo enim Rege, quotieſcumque cum primoribus Aulæ luderet, Scriptor hæc habet verba: *Cum ludendum eſt, regiam ſequeſtrat tantiſper gravitatem; in bonis jactibus tacet, in malis ridet, in neutris iraſcitur, in utriſque philoſophatur.* Iis atque aliis oblectamentis animum elevet, & ad omnes caſus ſe componat, ſciatque generoſi Principis eſſe *agere & pati fortia.*

F I N I S.

I.

INDEX CAPITUM.

II.
INDEX RERUM.

A.

B.

C.

D.

E.

F. Feces

F.

G.

H.

I.

L.

M.

N.

O. Obesi

O.

P.

R.

S.

T.

V.

FINIS.